

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KONULU TEFSİR BAĞLAMINDA CÂSİYE SÛRESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şifanur HATİP

BURSA-2024

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KONULU TEFSİR BAĞLAMINDA CÂSİYE SÛRESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şifanur HATİP

**Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE**

BURSA-2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 702123020 numaralı **Şifanur Hatip'in** hazırladığı **“Konulu Tefsir Bağlamında Câsiye Sûresi”** konulu Yüksek Lisans Tez Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, ... günü saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/başarısız olduğuna oybirliği/oyçokluğu ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÖZ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

İstanbul Üniversitesi

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tez Başlığı/Konusu: **“Konulu Tefsir Bağlamında Câsiye Sûresi”**.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 115 sayfalık kısmına ilişkin, 27/06/2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%19**'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim

27/06/2024

Adı Soyadı : Şifanur HATİP
Öğrenci No : 702123020
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Tefsir
Statüsü : Yüksek Lisans

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE

27/06/2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Konulu Tefsir Bağlamında Câsiye Sûresi**” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

27/06/2024

Adı Soyadı : Şifanur HATİP
Öğrenci No : 702123020
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Tefsir
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı Soyadı	Şifanur HATİP
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	Tefsir
Tezin Niteliği	Yüksek Lisans
Mezuniyet Tarihi	/...../2024
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE

KONULU TEFSİR BAĞLAMINDA CÂSİYE SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm, içerisinde kişinin dünya ve ahirette saadetini sağlayacak hükümler ve hikmetler ihtiva eden kutsal bir kitaptır. Bu hükümlerin anlaşılabilmesi ve uygulanabilmesi için pek çok Kur’ân ilmine ihtiyaç duyulmaktadır. Tefsir ilmi de bu ilimlerin başında gelmektedir.

“Konulu Tefsir Bağlamında Câsiye Sûresi” isimli yüksek lisans çalışmamızın temel amacı, imân eden bir kimsenin hayatının merkezinde olan Allah inancı, Ahlâk ve Ahirete dair meseleleri Câsiye sûresi özelinde açıklamak ve sûrede geçen kırâat farklılıklarını aktarmak suretiyle sûrenin daha doğru anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Tez çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tefsir ilminin tanımı, konusu, amacı, tarihi seyri, çeşitleri ve hususen konulu tefsir yöntemi ile ilgili bilgiler işlenmiştir. İkinci bölümde Câsiye sûresinin Arapça metni ve meâli aktarılmış, sûrenin nüzûlü ve Kur’ân’daki tertibine ilişkin bilgiler verilmiştir. Daha sonra sûrenin önceki ve sonraki sûreler ile ilişkisi incelenmiş, havâmim sûreleri içerisindeki yerine değinilmiştir. Sûrede geçen bazı kelimelerin ve sûrenin içerdiği edebî sanatların tahlîli yapılmış, bölümün diğer kısmında ise Câsiye sûresi Allah inancı, Ahlâk ve Ahiret ile ilgili konular çerçevesinde tefsir edilmiş ve sûrede yer alan kırâat farklılıkları ile bu farklılıkların âyetlerin tefsirine olan etkisi incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Câsiye sûresi, Tefsir, Konulu Tefsir, Allah İnancı, Ahlâk, Ahiret.*

ABSTRACT

Name & surname	Şifanur HATİP
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Basic Islamic Sciences
Subfield	Tafsir
Degree awarded	Master
Date of degree awarded	/...../2024
Supervisor	Asst. Prof. Mehmet EFE

SURAH AL-JĀTHIYA IN THE CONTEXT OF THEMATIC TAFSIR

The Qur'an is a sacred book that contains provisions and wisdom that will ensure a person's happiness in this world and the hereafter. Many sciences of the Qur'an are needed to understand and apply these provisions. The science of Tafsir (exegesis) is foremost among these sciences.

The main aim of our master's thesis titled "Surah Al-Jathiyah in the Context of Thematic Tafsir" is to explain matters related to faith in Allah, morality, and the Hereafter, which are central to the life of a believer, specifically in the context of Surah Al-Jathiyah, and to contribute to a more accurate understanding of the surah by presenting the different qira'at (readings) found in the surah.

Our thesis consists of two sections. In the first section, information about the definition, subject, purpose, historical development, types of Tafsir, and particularly the method of thematic Tafsir is provided. In the second section, the Arabic text and translation of Surah Al-Jathiyah are presented, and information about its revelation and its arrangement in the Qur'an is given. Subsequently, the relationship of the surah with the preceding and following surahs is examined, and its place among the Hawamim surahs is addressed. An analysis of certain words and the literary arts contained in the surah is conducted, and in the other part of the section, Surah Al-Jathiyah is interpreted within the framework of topics related to faith in Allah, morality, and the Hereafter, and the different qira'at and their effects on the interpretation of the verses are examined.

Keywords: *Surah al-Jāthiya, Tafṣīr, Thematic Tafṣīr, Belief in Allah, Ahlāq, The Hereafter.*

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Bizleri Kur'ân-ı Kerîm'e muhatap kılan Cenâb-ı Hakk'a sonsuz hamd ve emsalsiz şahsiyetiyle Kur'ân'ın fiilî bir tefsiri olan Efendimiz'e salât ve selâm olsun.

Kur'ân-ı Kerîm; Yüce Allah'ın kullarını muhâtap alarak Hz. Peygamber vasıtasıyla katından lûtfettiği, içerisinde kişiyi iki cihânda huzur ve saâdete eriştirecek hikmetler barındıran, kıyâmete kadar tek bir harfin dahî tahrif edilmemesi için ilâhî muhâfaza altına alınmış kutsal bir kitaptır. Kur'ân'ı okuyup anlamak, üzerine tefekkür etmek ve ahkâmına tâbî olup amel etmek inanan bir kimsenin yegâne vazifesidir. Nâzil olduğu günden bu yana gerek ferdî gerekse ictimâî pek çok problemde Kur'ân-ı Kerîm'e müracaat edilmiş, onun daha iyi anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi için üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.

Kur'ân'ın lafız ve manaları üzerine yapılan pek çok inceleme Ulûmu'l Kur'ân'ın ortaya çıkmasına vesîle olmuştur. Tefsir ve kırâat ilimleri de bu ilimlerin başında gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in maksadına uygun anlaşılabilmesi ve doğru bir şekilde yorumlanabilmesi için bu ilimleri bilmek son derece mühimdir. Nitekim kırâat ilmi âyetlerde geçen kelimelerin farklı oku nuşlarını tespit ederken, tefsir ilmi bu farklılıkları göz önüne almak ve pek çok farklı Kur'ân ilminden faydalanmak sûretiyle, âyetleri Allah'ın murâdına uygun yorumlamayı esas alan bir ilimdir. Konulu tefsir de bu yorumlama metotlarından birisidir ve âyetlerin vermek istediği mesajları belirli konular çerçevesinde tespit etmeyi amaçlamaktadır. Biz de bu amaç doğrultusunda Câsiye sûresini konulu tefsir bağlamında inceledik ve sûrenin ihtivâ ettiği kırâat farklılıklarını da aktararak Allah inancı, ahlâk ve ahiret konularını Yüce Allah'ın Câsiye sûresinde ne şekilde işlediğini ortaya koymaya çalıştık.

Kur'ân-ı Kerîm'i hayata tatbîk etmek noktasında her zaman örnek aldığım, çalışmalarım sırasında yardımını ve hoşgörüsünü esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE'ye, tez konumun belirlenmesi konusunda görüş ve yönlendirmeleri ile bana rehberlik eden ilk danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Remzi KAYA'ya ve tahsil hayatım boyunca üzerimde emeği geçen Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin bütün hocalarına teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamı hayatım boyunca desteklerini ve duâlarını eksik etmeyen muhterem babama, evlatları için her türlü fedakarlıkta bulunan, ilk öğretmenim, çok sevgili anneme ve bu süreçte desteklerini en çok hissettiğim kız kardeşlerim Meryem Cemile ve Meleknur HATİP'e ithâf ediyorum.

Tevfîk ve başarı yalnızca Allah'tandır.

Şifanur HATİP

BURSA-2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	1
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	3

I. BÖLÜM

TEFSİR İLMİ VE KONULU TEFSİR

A. TEFSİR İLMİ.....	5
1. Tefsir İlminin Tanımı	5
2. Tefsir İlminin Konusu ve Amacı.....	5
3. Tefsir İlminin Tarihî Seyri	6
a.. Hz. Peygamber Dönemi	6
b. Sahabe Dönemi	8
c. Tâbiîn Dönemi.....	9
d. Tedvîn Dönemi.....	10
4. Tefsir Çeşitleri.....	11
a. Mevdi'î Tefsir.....	11
(1) Rivâyet Tefsiri.....	12

(2) Dirâyet Tefsiri	12
b. Mevdû'î (Konulu) Tefsir	13
(1) Konulu Tefsirin Tarihi Seyri	13
(2) Konulu Tefsir Çeşitleri	15
(3) Mevdû'î (Konulu) Tefsir'in Amacı ve Önemi	16

II. BÖLÜM

CÂSİYE SÛRESİ VE SÛRENİN KONULU TEFSİRİ

A. CÂSİYE SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	18
1. Sûrenin Arapça Metni	18
2. Sûrenin Meâli	19
3. Sûrenin İsmi	22
4. Sûrenin Nüzûlü ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Tertibi	22
5. Câsiye Sûrenin Kendinden Önceki ve Sonraki Sûre ile İlişkisi	24
6. Havâmîm Sûreleri İçerisinde Câsiye Sûresi	26
7. Sûrede Geçen Bazı Kelimelerin Tahlili	28
a. حم / Hâ-mîm	29
b. الآية / Âyet	30
c. ويل / Veyl	30
d. افاك / Effâk	30
e. غشاوة / Ğışâve	31
f. الدهر / ed-Dehr	31
8. Sûrenin Üslûbu (Edebi Sanatlar)	31
a. Mübâlağa / المبالغة	32
b. Mecâz-ı Mürsel / مجاز مرسل	32
c. İstihzâ / استهزاء	33
d. Teşbîh / تشبيه	34

e. İtnâb / الإطناب	35
f. Tıbâk / طباق	35
g. İstiâre / الاستعارة	36
h. İltifât / الالتفات	37
B. CÂSİYE SÛRESİNİN KONULU TEFSİRİ	38
1. Allah İnancı ile İlgili Konular	38
a. Allah'a İman	38
b. Allah'ın Azîz ve Hakîm Olması	40
c. Allah'ın Varlığının ve Kudretinin Delilleri	42
d. Kur'an'ın İndirilmesi	45
e. Kur'an'ın Rahmet ve Rehber Olması	50
f. Allah İnancı ile İlgili Âyetlerdeki Kırâat Farklılıkları	53
(1) Dördüncü Âyet	53
(2) Beşinci Âyet	54
(3) On Üçüncü Âyet	54
(4) Yirmi Üçüncü Âyet	55
2. Ahlâk ile İlgili Konular	56
a. İman Edenlerin Özellikleri: Takvâ ve Sâlih Amel	57
b. Müşriklerin Özellikleri: Kibir ve Alay	61
c. İsrâiloğullarının Özellikleri	68
d. Müslümanın Kâfirlere Karşı Tutumu	71
e. Ahlâk ile İlgili Âyetlerdeki Kırâat Farklılıkları	74
(1) Altıncı Âyet	74
(2) On Dördüncü Âyet	74
(3) Yirmi Beşinci Âyet	76
(4) Otuz İkinci Âyet	76
3. Ahiret ile İlgili Konular	77
a. Kıyâmet ve Yeniden Diriliş	79
b. Amel Defteri ve Hesap	84
c. Ceza ve Mükâfat	88
(1) On Birinci Âyet	93

(2) Yirmi Birinci Âyet	93
(3) Yirmi Sekizinci Âyet	94
(4) Otuz Beşinci Âyet	95
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

as	: Aleyhisselâm.
b.	: Bin (Oğlu).
bk.	: Bakınız.
çev.	: Çeviren.
ed.	: Editör.
h.	: Hicrî.
Hz.	: Hazreti.
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı.
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi.
neş.	: Neşreden.
ö.	: Ölüm Tarihi.
sad.	: Sadeleştiren.
sav	: Sallâllahü aleyhi ve sellem.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
thk.	: Tahkik eden.
ts.	: Tarihsiz.
vb.	: ve benzeri.
vd.	: ve diğerleri.
y.y.	: Yayın yeri yok.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Kur'ân-ı Kerîm inzâl olmaya başladığı ilk günden beri insan hayatını etkilemiş, tarihin seyrine yön vermiştir. Sahip olduğu nazım ve mana kuvveti ile kısa zamanda büyük coğrafyalara yayılmış, nesilden nesile tek bir harfî dahî değişmeden aktarılmış, inanan mü'minler için bir hidâyet kaynağı olmuştur. Hem nâzım hem de belâgat açısından eşsiz bir biçimde nâzil olan Kur'ân, içerisinde barındırdığı hükümler, hikmetler ve ilâhî sırlar dolayısıyla her dönemde tebyîne ve tefsire ihtiyaç duymuştur. Hz. Peygamber hayatta iken anlaşılmaya ihtiyaç duyulan âyetler, bizzat O'nun beyânı ile çözüme kavuşturulurdu. Ancak sonraki dönemlerde Arap olmayan pek çok kimsenin de Müslüman olmasıyla birlikte yeniden izâha ve tefsire gerek duyulmuştur.

Hz. Peygamber'in ahirete irtihâlinden sonra Kur'ân-ı Kerîm üzerine pek çok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların sonucunda tefsir ilmi açısından yeni metotlar oluşturulmuştur. Tefsir ilminde meydana getirilen yeni usûller, Allah'ın murâdını anlamak hususunda yapılan önemli çalışmalardan olmuştur. Konulu tefsir metodu da bu çalışmalardan biri olup, Kur'ân âyetlerinin belirli konular ekseninde tahlîl edilmesine olanak sağlamıştır. Söz konusu ilimler tarihleri boyunca birbirlerini tamamlayan, ihtilâf edilen yerleri çözüme ulaştıran ve Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunup, ilâhî murâda uygun anlaşılmasını sağlayan iki ilim dalı olmuştur.

Çalışmamızın konusu Mekkî sûrelerden olan Câsiye sûresinin ana konuları çerçevesinde tefsir edilmesi ve sûrenin ihtivâ ettiği kırâat farklılıklarını tesbît ederek sûrenin tefsirine olan etkilerini incelemektir.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Kur'ân-ı Kerîm üzerine yapılan her bir çalışma, O'nun ilâhî murâda uygun anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi için son derece önemlidir. İnsanlık var olduğu günden beri pek çok yeni problem ile karşı karşıya kalmaktadır. Karşılaşılan her bir problem için Kur'ân-ı Kerîm'de kişiye yol gösterecek işaretler bulunmaktadır. Kur'ân'ın ihtivâ ettiği hükümler

ve deliller son derece muhkem ve sağlamdır. İçinde barındırdığı hüküm ve hikmetlere erişebilmek ancak O’nu doğru bir şekilde anlamak ile mümkündür. Bu tez, söz konusu anlama faaliyetine hizmet edebilmek amacı ile yapılmış bir çalışmadır.

Bu çalışmamızda Câsiye sûresinin temel konularını belirlemeyi, bu konular çerçevesinde âyetleri tahlil etmeyi, sonrasında da sûrenin ihtivâ ettiği kırâat farklılıklarını tespit etmeyi hedefledik. Çalışmamızı hazırlarken temel tefsir ve kırâat kaynaklarını inceleme, sûre hakkında yapılan yorumları analiz yapma yöntemlerini kullandık.

“Konulu Tefsir Bağlamında Câsiye Sûresi” isimli çalışmamızı iki bölüm halinde inceledik. Birinci bölümde Tefsîr ilminin tanımı, konusu ve amacına değindik. Tefsir ilminin tarihî seyri ve ilmin çeşitleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Konulu Tefsirin tanımı, tarihî seyri, çeşitleri, amacı ve önemine yer verip, bu metodun yöntemlerinden bahsettik.

Çalışmamızın ikinci bölümüne Câsiye sûresinin Arapça metni ve meâlini vererek başladık. Daha sonra sûrenin ismi, nüzûlü ve Kur’ân’daki tertibine ilişkin bilgileri işledik. Câsiye sûresinin kendinden önceki ve sonraki sûreler ile ilişkisini tahlil ettikten sonra, kendisinin de dahil olduğu Havâmîm sûreleri içerisindeki konumunu değerlendirdik. Sûrenin konulu tefsirine geçmeden önce, sûrede geçen bazı kelimelerin tahlilini yapıp, sûrenin edebî sanatları hakkında bilgiler verdik. İkinci bölümün son kısmında ise Câsiye sûresinin Allah İnancı, Ahlâk ve Ahiret ile ilgili konular çerçevesinde konulu tefsirini yaptık.

Allah inancı ile ilgili konuları; Allah’a İman, Allah’ın Azîz ve Hakîm Olması, Allah’ın Varlığının ve Kudretinin Delilleri, Kur’ân’ın İndirilmesi, Kur’ân’ın Rahmet ve Rehber Olması başlıkları altında tahlil ettik. Ahlâk ile ilgili konuları; İman Edenlerin Özellikleri: Takvâ ve Sâlih Amel, Müşriklerin Özellikleri: Kibir ve Alay, İsrâiloğullarının Özellikleri, Müslümanın Kâfirlere Karşı Tutumu başlıkları altında inceledik. Ahiret ile ilgili konuları ise Kıyâmet ve Yeniden Diriliş, Amel Defteri ve Hesap, Ceza ve Mükafat başlıkları altında değerlendirdik.

Ayrıca sûrede on iki ferşî kırâat farklılığı tespit ettik. Kırâat farklılığı bulunan âyetleri ilgili konu başlıkları altında, sûre tertibindeki sıralamaya göre ele alıp, kırâat imamlarının hangi okuyuşu tercih ettiğini belirttik. Âyetleri yazarken Âsım Kırâati’nin Hafs Rivâyeti esas alıp ve meâl verirken Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*’nden faydalandık.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızı yaparken yazılı literatür taraması yapıp, yazılan eserlerin mümkün olduğunca ilk basımlarına başvurmayı amaç edindik. İncelediğimiz sûrede tahlil edilmesi gereken kelimeler için klasik sözlüklere başvurduk.

Çalışmamızı yaparken tefsir alanında yazılmış klasik ve modern birçok eserden istifade ettik. Klasik dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleyman'dan (ö. 150/767), Taberî (ö. 310/922), Zemahşerî (ö. 538/1143), İbn Atiyye (ö. 541/1147), Sâbûnî (ö. 580/1184), Fahrettin er-Râzî (ö. 606/1209), Kurtubî (ö. 671/1273), Beyzâvî (ö. 685/1286), Suyûtî'den (ö. 911/1505) istifade ettik.

Tezimizde geçen bazı kelimelerin tahlili yapılırken de önemli dil bilimi eserleri olan Halil b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Ayn*'ından, Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît*'inden, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*'ından, ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-'Arûs min cevâhiri'l-Ğâmûs*'undan, Zemahşerî'nin *Esâsu'l-Belâğa*'sından, Râğıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân* isimli eserinden yararlandık.

Câsiye sûresi ile ilgili yazılmış bazı tezler şunlardır:

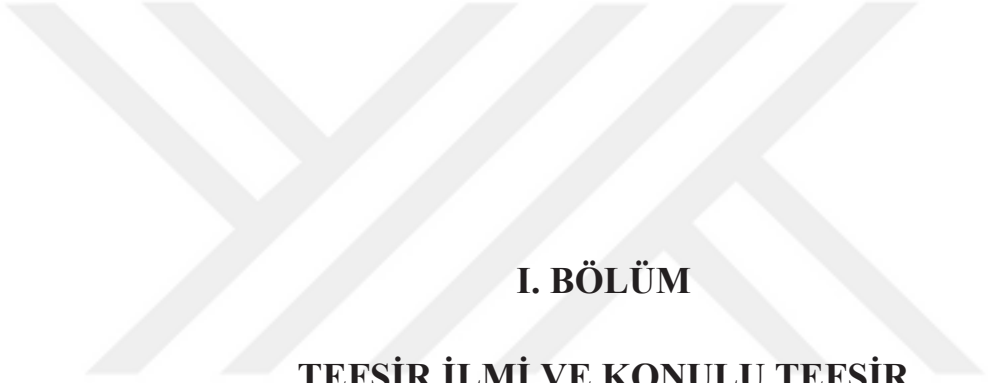
Zeyad Dhannoon Sultan'ın 2017 tarihli "*Hüsamuddin Bitlisi'nin Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil Tefsirinin Duhan, Casiye, Ahkâf, Muhammed, Fetih, Hucurat, Kaf Surelerinin Tahkik ve Tashihî*" isimli yüksek lisans tezi.

Soner Atalan'ın 2017 tarihli "*Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Duhân, Câsiye, Ahkâf, Muhammed, Fetih, Hucurât ve Kaf Sureleri)(İnceleme- Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*" isimli yüksek lisans tezi.

Abdulsamet Denli'nin 2020 tarihli "*Casiye Suresi Ekseninde İnsan, Evren ve Allah İlişkisi*" isimli yüksek lisans tezi.

Halil İbrahim Eser'in 2022 tarihli "*Ömer Neseî Tefsirinden Duhân, Câsiye ve Ahkâf Sûrelerinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*" isimli yüksek lisans tezi.

Saleh Hamdı Issa Almashhor'un 2023 tarihli "*İshak b. Muhammed el-Kirmânî'nin Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beydâvî İsimli Eserinin Tahkik ve Analizi (Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf Sureleri)*" isimli yüksek lisans tezi.

I. BÖLÜM

TEFSİR İLMİ VE KONULU TEFSİR

A. TEFSİR İLMİ

1. Tefsir İlminin Tanımı

Tefsir kelimesi, sözlükte “anlamı ortaya çıkarmak, bir şeyi açıklamak, beyân etmek”¹ anlamlarına gelen (ف س ر) kökünün تفعیل vezninden masdarıdır. Rağıb el-İsfahânî kelimenin kökünün “akıl ile anlaşılabilen bir anlamı ortaya çıkarmak” anlamına geldiğini ifade etmiştir.² Kelimenin “günün aydınlanması, ortaya çıkarmak, örtüyü kaldırmak”³ anlamlarına gelen (س ف ر) kökünün تفعیل vezninden masdarı olduğu da öne sürülen görüşler arasındadır. Terim olarak ise: “*Arap dili ve belâgatı ile ilgili bütün araçları kullanıp, âyetleri çevreleyen tarihsel şartları da dikkate alarak, Allah’ın murâdını kitap ve sünnet çerçevesinde ortaya çıkarmak*”⁴ olarak tanımlanmaktadır. Zürkânî tefsir ilmini “*Kur’ân-ı Kerîm’in mânâsını Allah Teâla’nın murâdına delâleti bakımından beşer gücünün yettiği ölçüde araştıran bir ilimdir.*” şeklinde tanımlamıştır.⁵ Tanımlarda belirtildiği üzere tefsir yaparken uyulması gereken başlıca kurallar vardır. Âyetlere verilecek manalar nâzil oldukları zaman ve koşullar dikkate alınarak yorumlanmalı, Allah’ın murâd ettiği mana Kur’ân ve sünnetin sınırları içerisinde tespit edilmeye çalışılmalıdır.

Tefsir kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekliyle sadece Furkân sûresi otuz üçüncü âyette “وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا” *“Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve en güzel açıklamayı bildiririz.”* şeklinde geçmektedir. Âyette geçen tefsir kelimesi açıklamak, beyân etmek şeklinde yorumlanmıştır.

2. Tefsir İlminin Konusu ve Amacı

Her ilmin içerdiği bir konu, sahip olduğu bir amaç ve hedef vardır. Tefsir ilminin konusu da Yüce Allah’ın vahyettiği âyetlerin eşsiz manalarıdır. Bu eşsiz manalara erişme çabası

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1419/1999), “fsr”, 10/26; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâci'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Atar (Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1410/1990), “fsr”, 2/781;

² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetü'l-Encilü'l-Mısriyye, 1390/1970), “fsr”, 571.

³ Cevherî, “sfr”, 2/686; İbn Manzûr, “sfr”, 6/276-277.

⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 24.

⁵ Muhammed Abdülazim Ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvez Ahmed Zemerli (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1415/1995), 2/6.

da Tefsir ilminin amacını oluşturmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm tıpkı diğer kutsal kitaplar gibi insanoğlunun hidâyete erişip, dünya ve ahirette saadete ulaşabilmesi için adeta bir rehber olarak indirildi. İçerisinde itikâd, ahlâk, amel, yaratılış, nübüvvet, ahiret gibi pek çok konuyu barındıran bu Kitâb'ı, Yüce Allah'ın murâd ettiği şekilde anlamaya çalışmak hem tefsir ilminin hem de her insanın bu dünyadaki amacını oluşturmaktadır. Kur'ân'ın üstün gerçeklerini meydana çıkarmayı hedefleyen Tefsir ilmi; Kur'ân-ı Kerîm'in insanların ferdî ve toplumsal yaşantılarını düzenleyen hükümlerini ortaya çıkarmayı, âyetlerde var olan mecâz, teşbîh, istiâre, kinâye, itnâb gibi edebî sanatları incelemeyi ve âyetlerde mübhem olan, müşkil gibi gözüken ifadeleri çözümlemeyi kendine konu edinmiştir.

Hiz. Peygamberin vefâtı ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmesi için müracaat edilen yegâne kaynağın artık olmaması, genişleyen İslam coğrafyası ve farklı kültürlerin akın akın İslam'a girmesi ile beraber daha önce görülmeven pek çok yeni mesele ortaya çıkmıştır. Bu meselelerin çözümlenebilmesi ve her döneme uygun yorumlanabilmesi için tefsir ilmine büyük sorumluluk düşmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm Arapça nâzil olmuştur ve Arap olmayan kimselerin onu anlaması için izâha ihtiyaç duyulmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in farklı dillere çevrilip tefsir edilmesi sadece Müslüman olanlar için değil, İslam'a sonradan girecek kimseler için de oldukça yararlı bir gayrettir. Çünkü tefsir ilminin amacı Kur'ân-ı Kerîm'in her dönemde anlaşılabilir olmasını sağlamaktır.

3. Tefsir İlminin Tarihî Seyri

a.. Hiz. Peygamber Dönemi

Kur'ân-ı Kerîm yirmi üç senede peyderpey Cebrâil (as) vasıtasıyla Hiz. Muhammed'e nâzil olmuştur. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in ilk muhatabı Hiz. Peygamberdir. Yüce Allah Mâide sûresinde Hiz. Peygamber'e hitâben **يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۖ** *Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez.”*⁶ buyurarak Hiz. Peygamberin tebliğ görevi ile Kur'ân'ın ilk tefsircisi olduğu beyan buyurmuştur. Hiz. Peygamber tebliğ ile

⁶ el-Mâide 5/67.

görevlendirildiği andan itibaren nâzil olan âyetleri muhataplarına okur, anlamı çözülemeyen hususları açıklar, sadece sözleriyle değil fiil ve takrirleriyle de Kur'ân'ı tefsir ederdi.

Hiz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsir ederken kullandığı farklı beyan şekilleri olmuştur. Âyetleri okuyarak izâh etmesi, ashâbına sorular sorması, bir hükmü ifade ettikten sonra konu ile ilgili başka bir âyeti okuması, sahâbilerin soruları üzerine tefsirlerde bulunması bu yöntemlere örnek gösterilebilir.⁷

Sahâbîler bir problem olduğunda veya çözemedikleri bir durumla karşılaştıklarında Hiz. Peygamber'e müracaat ederlerdi. Hiz. Peygamber kendilerine bazen izâhlarda bulunur, bazen de hemen cevap vermez, bir vahyin gelmesini bekler ve nâzil olan vahye göre hareket ederdi. Nitekim bazı âyetler belli bir olay üzerine, bazı âyetler Allah Rasûlüne sorulan sorulara cevap mukâbilinde nâzil olurdu. Örneğin *“İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.”*⁸ âyeti indiği zaman sahâbe: “Ey Allah'ın Rasûlü! Hangimiz nefesine zulmetmemiştir.” derler. Bunun üzerine *“Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.”*⁹ meâlindeki âyet nâzil olmuş ve Peygamber Efendimiz, zulümden maksadın şirk olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Hiz. Peygamberin yaptığı tefsir; anlamı kapalı (mücmel) bir ifadenin tebyini, mübhem ifadelerin tavzihi, mutlak bir ifadenin takyidi ve müşkil bir ifadenin te'lifi şeklinde olmaktadır. Mücmel ifadenin tebyini; hac, oruç, zekât gibi teklîfi hükümler, gayb, kader, kıyâmet vb. konularda anlaşılmaya ihtiyaç duyan ifadelerin izâhı demektir. Mübhem ifadelerin tavzihi; bazı varlıkların, kelime veya nitelemelerin açıkça değil de ism-i işâretler, ism-i mevsuller, zamirler vb. ile ifade edilmesi durumunda, anlam kapalılığının açığa kavuşturulması demektir. Mutlak ifadenin takyidi ise sıfat, zaman, sayı, şart gibi anlam yönüyle herhangi bir kayıt olmadan ifade edilen lafızların belirginleştirilmesi demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de beyân edilen umum lafızların sünnet ile açıklanması buna örnektir. Müşkil ifadenin te'lifi ise aralarında ihtilaf ve tezat varmış gibi görünen âyetlerin izâh edilerek açığa kavuşturulması şeklinde olmaktadır.

⁷ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, 56-57.

⁸ el-En'âm 6/82.

⁹ Lokmân 31/13.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), “Kitâbü'l-İmân”, 24 (No. 32).

Hız. Peygamber hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm tamamen sözlü olarak tefsir edilmemiş olsa da fiilî olarak tefsir edildiğini ifade edebiliriz. Hız. Âişe'nin Sa'd b. Hişam'a Allah Rasûlü'nün ahlâkını tarif ettiğı hadiste, “*Nebiyi-i Muhterem sallallahu aleyhi ve sellem'in ahlâkı Kur'an idi.*”¹¹ şeklindeki beyânı, Hız. Peygamber'in Kur'ân'ı bilfiil tefsir ettiğinin en açık izâhıdır.

b. Sahabe Dönemi

Hız. Peygamberin ahirete irtihâli ile birlikte Kur'ân'ın tefsirindeki en önemli rol sahâbenin olmuştur. Hız. Peygamber'e büyük bir muhabbet ve sadakat ile bağı olan sahabiler, Kur'ân-ı Kerîm'i anlama, anlatma ve hayata tatbik etmek noktasında büyük gayret göstermişlerdir. Sahabe Kur'ân'ın ilk muhatabı olması sebebiyle Arap dilinin üslûp ve incelikleri, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin nüzûl sebepleri konusunda son derece ehil idi. Ancak sahâbilerin tamamı aynı oranda bilgi ve ilmî zekâ seviyesine sahip değildi. Abdullah b. Zübeyr Ubey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Abbas sahâbenin önde gelen müfessirlerindendi.

Sahabiler âyetleri tefsir ederken öncelikle Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerle başvururlar, bu iki kaynakta bulamadıkları zaman kendi içtihadlarını kullanır ya da Ehl-i Kitaba başvururlardı.¹² Ancak tüm bunları büyük bir ihtiyat ile yaparlardı. Hız. Peygamber'in “*Kim bilgisiz veya kasıtlı olarak Kur'ân âyetleri hakkında konuşur ve hüküm verirse Cehennem'deki yerine hazır olsun.*”¹³ hadisi, sahâbenin Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederken son derece titiz olmalarının en büyük sebebidir. Ancak sahabilerin tamamı değil, bu hususta titiz davranan ve Hız. Peygamberin ilim konusunda kendilerini görevlendirip, dua ettikleri bu ilmin öncüleri olmuştur. Hız. Peygamberin “*Allah'ım! Onu dinde fakih kıl ve ona tevili öğret.*”¹⁴ hadisine mazhar olan Abdullah b. Abbas sahabe içerisindeki müfessirlerin en meşhuru olmuştur. Tefsir ilmindeki üstün kabiliyeti sebebiyle “Hibrü'l-ümme, Tercümânü'l-Kur'ân” lakapları ile anılmıştır. Sonraki dönemlerde tefsir ile ilgili rivâyet edilen pek çok haber İbn Abbas'a isnâd edilmiştir. İbn Abbas'tan başka Abdullah b. Mes'ûd da sahabe arasında tefsir konusunda öne geçenlerden olmuş Irak

¹¹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Nâsirüddin Elbânî (Riyad: Mektebetü'l- Me'arif, 1419/1998), “Kıyâmü'l-Leyl”, 2 (No. 1600).

¹² Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/31.

¹³ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Câmiu't-Tirmizî*, thk. Muhammed bin Salih er-Râcihi (Riyad: Beytü'l-Efkaru'l-Devliyye, ts.), “Kitabü't-Tefsir”, 43 (No. 2950).

¹⁴ Buhârî, “el-Vudû”, 1 (No. 143).

tefsir mektebinin temelini atmıştır. Sahabe döneminde tefsir ilmine dair müstakil bir eser yazılmamış, rivâyet edilen bilgiler sonraki nesillere şifâhen nakledilmiştir. Ancak bazı sahâbîler, sahip oldukları Kur'ân nüshalarına bir kısım âyetlerin tefsirini kaydetmişler böylece diğer nesiller için yazılı kaynaklar da oluşturmuşlardır.

Dört halife dönemi ve İslam sınırlarının hızla genişlemesi ile birlikte, farklı din ve kültürlerle ait toplumlar İslam topraklarına dahil olmaya başlamış, hem Kur'ân'ın nâzil olduğu Arap kültürünü hem de Arap dilini bilmeyen kimseler Müslüman olmuştur. Bu durum yeni Müslüman olan kimselerin önceden sahip olduğu örf, âdet, medeniyet ve kültürlerinin İslam toplumu ile karışmasına neden olmuştur. Bu dönemde daha önceki dönemlerde ortaya çıkmayan bir takım yeni sorunlar ortaya çıkmış ve bu durum âyetleri açıklamada yeni metotlara başvurulmasına neden olmuştur.

c. Tâbiîn Dönemi

Sahâbe döneminden sonra tefsir ilmi tâbiîn nesli ile devam etmiştir. Tâbiîn sahâbenin tefsir etmediği âyetleri geçmiş milletlerin haberleri ve İsrâiliyyât ile tefsir etme yoluna gitmişlerdir. Tefsir yaparken re'ye sıkça başvumuşlar, farklı kültürlerden edindikleri bilgi ve rivayetlere yer vermişlerdir. Sahâbeye ait tefsir bilgileri dışında Arap şiiri, Ehl-i Kitab rivâyetleri tabiînin başvurdıkları diğer kaynaklardandır. Tâbiîn nesli tüm bu rivâyetlerin dışında daha sonra açıklayacağımız dirâyet tefsir metodunu kullanarak âyetler hakkında aklî çıkarımlarda da bulunmuşlardır.

Sahabe döneminde âyetlerin tefsiri daha çok izâha ihtiyaç duyan ifadeler ile sınırlı kalırken, tabiîn döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in bütünü tefsir edilmeye başlamıştır. Tefsir yaparken âyetler ile ilgili fikhî izâhlar yapılmış, pek çok hüküm ve tarihi bilgilere yer verilmiştir.

Fetihler ile birlikte farklı şehirlere giden sahabîler, Hz. Peygamber'den öğrendikleri ilim ve kültürlerini buradaki insanlara öğrettiler. Sahabenin bu ilmî faaliyeti neticesinde, pek çok şehirde medreseler kurulmuştur. Mekke, Medine ve Kûfe'de meşhur tefsir medreseleri kurulmuştur. Mekke Medresesinin başında Abdullah b. Abbas, Medine Medresesini başında Übey b. Ka'b, Kûfe Medresesinin başında Abdullah b. Mes'ûd bulunuyordu. Sahabenin önde gelen müfessirlerinin eğitim verdiği bu medreselerden daha sonra tefsir ilmine büyük katkı sağlamış Saîd b. Cübeyr, İkrime, Atâ b. Ebî Rebah, Alkame b. Kays, İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Katâde gibi pek çok müfessir yetişmiştir.

Buraya kadar ifade edilen süreç tefsirin sözlü nakli ile olmuştur. Sahâbe Hz. Peygamber'den aldığı tefsir bilgilerini şifâhî olarak tâbiîn nesline, tâbiîn nesli de onlardan aldığı bilgileri sözlü olarak tebe-i tâbiîn nesline aktarmaktaydı. Ancak ilmin hızla gelişmesi ile bu bilgileri kayıt altına alma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Ve böylece tefsirin tedvin (yazıya geçirilme) dönemi başlamıştır.

d. Tedvîn Dönemi

Sözlükte bir araya getirmek, toplamak ve cem etmek anlamlarına gelen tedvin, terim olarak ilk devirlerde nakledilen sözlü tefsir rivayetlerinin düzenli bir şekilde kitaplarda toplanması demektir. Sözlü nakil döneminde vahiyle karışması ihtimalinden dolayı hadislerin yazımına müsaade edilmediği için tıpkı hadisler gibi tefsir bilgileri de müstakil bir biçimde yazılmıyordu. Arapların nakilden çok hafızlarına güvenmeleri ve yazı malzemelerinin de azlığı böyle bir ilmî faaliyete başvurmamalarının nedenlerindendi. Ancak zamanla hadislerin, sahabe ve tabiînden rivâyet edilen nakillerin muhafaza altına alınması tefsir bilgilerinin de kitaplaştırılmasına öncül olmuştur.

Tâbiîn dönemi muhaddisleri hadis rivayetlerini bir araya toplarken, mecmualarında tefsir ile ilgili rivayetleri müstakil bablar halinde vermişlerdir. Tâbiînden sonraki dönemde ise hicrî II. asırda tefsir ile ilgili rivayetler özel olarak yazıya alınmaya başlanmış ve tefsir alanında farklı görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Kur'ân ayetlerinin dirâyet metodu ile tefsir edilmeye başlaması, müfessirlerin âyetler ile ilgili yorum ve değerlendirmelerinin yazılarak kayıt altına alınmasına ve müstakil tefsir eserlerinin yazılmasına etki etmiştir. Bu dönemde yazılan tefsirlerde önceki dönemlerden farklı olarak etimolojik tahlillere, Arap şiirlerinden örneklere, âyetlerin esbâb-ı nüzûlü, kırâati gibi konulara yer verilmiştir.

Kur'ân'ın ilk yazılı tefsiri ile ilgili çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyâd el-Ferra'nın (ö. 207/822) Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tefsir eden ilk kişi olduğu rivâyetler arasındadır.¹⁵ Ancak Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân* isimli eseri incelendiğinde Kur'ân'ın tamamının tefsirini içermediği görülmektedir. Bu sebeple ilk yazılı tefsirin Ferrâ'ya ait olduğu söylemek doğru olmaz. Rivayet edilen nakilleri bir araya toplayarak kâmil bir tefsir eseri yazan ilk kişi Mukâtil b. Süleyman'dır (ö.

¹⁵ Ahmed Emîn b. İbrâhîm et-Tabbâh, *Duha'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 2/140.

150/767).¹⁶ Bazı kaynaklarda ilk müfessirin Ali b. Ebî Talha (ö. 143/760) olduğu bilgisi de vardır ancak onun tefsir sayfelerinin Kur'ân âyetleri ile ilgili İbn Abbas'ın rivayetleri olduğu tespit edilmiş ve sayfeleri tam bir tefsir eseri kabul edilmemiştir.¹⁷ Tedvin dönemi eserlerinden bir diğeri de Süfyân es-Sevrî'ye (ö. 161/777) aittir. O'nun *Tefsîru's-Sevrî* ismindeki tek cilt halinde yazılmış ve içinde hadis, sahabe sözleri, lügat, kırâat gibi hususları barındıran eseri tedvin dönemi eserlerinin başında gelmektedir.¹⁸ Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815)'ın *Tefsîru Yahya'sı*, Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/824) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı, Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826-27) *et-Tefsîr*'i tedvin dönemi tefsir eserlerinin diğör örneklerindendir.

4. Tefsir Çeşitleri

Kur'ân-ı Kerîm semâvi kitapların sonuncusu ve kıyamete kadar insanlığa yol gösterecek yegâne kaynaktır. Bu ilâhî kaynağı anlamak ve yorumlamak için nüzûl sürecinden bu zamana kadar pek çok yöntem denenmiştir. Tefsir ilminde de bu amaç doğrultusunda birtakım metotlar izlenmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde tefsir ilmini Mevzi'î ve Mevdû'î şeklinde iki başlık altında inceleyeceğiz.

a. Mevdi'î Tefsir

Kelime anlamı olarak “*parçacı tefsir*” anlamına gelen Mevdi'î Tefsir (التفسير الموضوعي), terim olarak: “*herhangi bir müfessirin Kur'ân'daki sûre ve âyet sıralamasını esas alarak her âyeti mevcut tertibe göre tefsir etmesi*”¹⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yöntem her ne kadar âyeti parçacı bir biçimde ele alsada bu, müfessirin başka bir âyeti veya Hz. Peygamber'in bir hadisini kullanmadığı anlamına gelmemektedir. Âyetleri bütüncül bir biçimde ele almak için tefsir ederken hadisleri, sahâbe kavillerini ve hatta tabiûn sözlerini de kullanmışlardır. Ancak bu yöntemin bazı olumsuz yönleri bulunmaktadır. Âyetleri parçalar hâlinde ele aldığı için ortaya bütüncül bir görüş koymamaktadır. Bununla beraber ayrıntı sayılabilecek pek çok bilginin de aktarılması konunun okuyucu tarafından anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak Mevûî tefsire kaynaklık oluşturması açısından da önemli bir yöntemdir. Tefsir âlimleri bu yöntemi kullanırken, Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve

¹⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 1/161.

¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/165.

¹⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrâhîm Zeybek- Âdil Mürşit (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 2/57.

¹⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, 116.

sûreleri Mushaf tertibine uygun biçimde ele alarak, bir bölümünü ya da tamamını bazı metotlar kullanarak tefsir etmeye gayret etmişlerdir. Bu metotlar da rivâyet ve dirâyet tefsiridir.

(1) Rivâyet Tefsiri

Rivâyet tefsiri en kısa tabiriyle Kur'ân-ı Kerîm, Allah Resûlü'nün sünneti ve selef âlimlerinin sahih nakilleri esas olarak yapılan tefsir demektir. Bu tefsir türüne me'sûr ya da naklî tefsir de denilmektedir.²⁰ Tefsirin ilk kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı da en güzel açıklayan yine kendisidir. Yani bir âyetin başka bir âyetle tefsir edilmesidir. Dolayısıyla rivâyet tefsirinin en önemli kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bir başka kaynak ise sahâbe nakilleridir. Çünkü sahâbîler Kur'ân-ı Kerîm nâzil olurken orada bulunan ve âyetlerin nüzûl sebeplerini, siyak sibâkını Hz. Peygamber'den sonra en iyi bilen kişilerdir. Bu nedenle Kur'ân âyetleri açıklanırken başvurulmuş en önemli kaynaklardan birini de sahâbî kavilleri teşkil etmektedir. Daha sonra da tabiûn kavilleri gelmektedir. Bunların dışında Arap dili ve belâgatı, Arap şiiri, Ehl-i Kitabın kültürü de Rivâyet tefsirine kaynaklık etmektedir.

Rivâyet tefsirin bir zayıf noktası vardır ki, o da sıhhat derecesi bilinmeden ve isnad zinciri ihmal edilerek yapılan bazı yanlış ve uydurma izahatların, isrâilî nakillerin tefsire girebilmesidir.

(2) Dirâyet Tefsiri

Dirâyet tefsiri sadece nakile bağlı kalmayıp dil, edebiyat, fennî ve sosyal ilimler gibi pek çok ilimden faydalanıp müfessirin kendi görüş ve içtihadına dayanarak yaptığı tefsir çeşididir.²¹ Dirâyet tefsirinde esas olan hem nakli kullanıp hem de Kur'ân-ı Kerîm'in yorumlanmasına katkı sağlayacak her türlü ilimden faydalanarak Allah'ın murâdına uygun tefsiri yapabilmektir. Ancak bu tefsiri yapacak müfessirin başta sarf, nahiv, beyân, bedî gibi belâgat ilimlerini; kırâat, kelâm, fıkıh gibi dînî ilimleri çok iyi bilmesi gerekmektedir. Çünkü bu tefsir metodu salt yoruma ve aklî çıkarıma dayalı bir yöntem olmayıp, arka planında ciddi bir bilgi birikimini ihtiva etmektedir.

²⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/112.

²¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, 149.

Dirâyet tefsirinin zayıf kalabileceği noktalar ise; müfessirin bir âyeti tefsir ederken ön yargılı hareket etmesi, kısıtlı Arapça bilgisiyle âyetleri yorumlamaya çalışması ve müteşâbih sayılan konularda kesin hükümler beyân etmesidir.

Şu an elimizde olan Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân*'ını, Begavî'nin *Me'âlimu't-tenzîl*'ini, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'ini rivâyet tefsirine; İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ını, Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ını, Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'ini de dirâyet tefsirine örnek olarak verebiliriz.

b. Mevdû'î (Konulu) Tefsir

Kelime anlamı olarak 'konulu tefsir' anlamına gelen Mevdû'î Tefsir (التفسير الموضوعي)

terim olarak: “Kur'ân-ı Kerîm'de ki herhangi bir konunun Kur'ân'ın genel kapsamı dairesinde değerlendirilip açıklanarak, aynı konuya ait tüm ayetleri bir araya getirip, nüzûl sırasını göz önünde tutarak Kur'ân'ın o konuyla ilgili ne mesaj vermek istediğinin anlaşılmasını sağlamak olup, Kur'ân'ın tamamının ya da belli bir kısmının sûre çerçevesinde ele alıp, sadece onun ilke ve temel hedeflerine uygun olarak pratik hayata tatbik yönteminin araştırılmasıdır.”²² şeklinde tanımlanmıştır. Bir diğer tanım da şu şekildedir: “Kur'ân'ın genelinde veya herhangi bir sûresi çerçevesinde, Kur'ân'ın temel ilke ve hedeflerine uygun olarak kendi bütünlüğü içerisinde konuları ve pratik hayata tatbik yöntemini araştıran bir ilimdir.”²³ Konulu tefsir, müfessirin Kur'ân ayetlerinin manasına vakıf olarak gücü nispetince ilâhi murâdı aramasıdır.²⁴ Yapılan pek çok yorum, bu tefsir metodunun Kur'ân'ın bütününe ya da herhangi bir sûresinin, kendi bütünlüğü içerisinde Kur'ân'ın temel ilkelerine ve ilâhi murâda uygun olarak incelenmesini ifade etmektedir.

(1) Konulu Tefsirin Tarihi Seyri

Konulu tefsir yönteminin temelleri Hz. Peygambere dayanmaktadır. Allah Rasûlü bir âyet nâzil olduğunda onu ashâbına tebliğ eder, açıklamaya ihtiyaç duyan yerleri îzâh ederdi. Hz. Peygamber problem teşkil eden bazı durumlarda, meselenin anlaşılması için konuyu bütüncül bir biçimde ele alarak Kur'ânî naslardan faydalanmak suretiyle bu tefsir

²² Muhsin Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 79.

²³ Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Şura Yayınları, 2001), 50.

²⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/14.

Tefsir ilminin tedvini ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve anlatma noktasında önemli çalışmalar yapılmış, Konulu Tefsir bir metod olarak şekillenmeye başlamıştır. Müfessirlerin Kur'ân'da geçen kavramları, aynı mânâyâ delâlet eden âyetleri ve Kitâb'ın ihtivâ ettiği genel konuları açıklamaya yönelik çalışmaları, Konulu Tefsirin bir ilim dalı olarak gelişmesini sağlamıştır. Câhiz'in *Kitâbü'l-Hayevân*'ı, İbn Kayyim el-Cevzîyye'nin *et-Tibyân fî aḫsâmi'l-Kur'ân*'ı bu alanda yazılmış eserlere birer örnektir.

(2) Konulu Tefsir Çeşitleri

Konulu tefsir metodu ile ilgili pek çok tasnif yapılmıştır ancak genel olarak Kur'ânî kavramların, Kur'ân'daki konuların ve bir sûrenin merkeze alındığı tefsirler olarak üç bölüme ayrılmaktadır.²⁹ Kur'ân eksenli ve sûre eksenli konulu tefsir olarak da tasnif edilmektedir.

Kur'ânî kavramların ele alındığı konulu tefsir metodunda âyetlerde geçen kavramlar tespit edilir, kavramların semantik ve etimolojik tahlilleri yapılır ve bu kavramları içeren âyetler arasındaki bağlantı kurularak Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri yapılır.

Kur'ân eksenli konulu tefsir aynı konu içeriğine sahip bütün âyetlerin bir araya getirilerek Kur'ân âyetlerinin açıklandığı tefsir yöntemidir.

Sûre eksenli konulu tefsir de Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin ana konularının belirlenerek âyetlerin bu eksenle tefsir edilmesini konu edinmektedir. Bu yöntemde amaç tek bir sûrenin ele alınıp sahip olduğu temel konular ekseninde yorumlanmasıdır. Her bir sûrenin kendi içerisinde konuları ve hedefleri vardır. Bu konular ve hedefler sûrenin mekkî ve medenî olmasına göre de farklılaşmaktadır. Müslim'e göre bir sûrenin konulu tefsirinin çerçevesi sûrelerin isimleriyle içeriği arasındaki ilişkiyi doğru kurmak için sûrenin isimlerinin bilinmesi, ana konularının ve olaylarının belirlenmesi, sûrenin konularının indiği dönemde göre ayrılması ve Münâsebetü'l-Kur'ân ilmine başvurmak suretiyle dört esas üzerinden belirlenir.³⁰ Bu metod tek bir konu içeren sûre ve çok konulu sûre tefsiri olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in bazı sûreleri İhlas sûresinde olduğu gibi tek konuyu içerirken bazıları da Nûr sûresi gibi birden fazla konuyu kapsamaktadır.

²⁹ Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım*, çev. Salih Özer (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 24.

³⁰ Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, 61-62.

(3) *Mevdû'î (Konulu) Tefsir'in Amacı ve Önemi*

Konulu Tefsir olarak da bilinen bu tefsir metodunun amacı belirli bir konuyu belirleyip, o konu ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'deki ifadeleri detaylı bir biçimde incelemektir. Bu incelemenin amacı bir konuyu bütün yönleri ile ele alıp Yüce Allah'ın murâd ettiği manayı daha iyi kavramaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in bir konuya nasıl yaklaştığını bilmek için çaba göstermek bu yöntemin amaçlarından biridir. Konulu tefsirin önemi ile alakalı Mustafa Müslim şu ifadeleri kullanmıştır:

“Toplumların yenilenen ihtiyaçları, insanla ilgili alanlarda yeni fikirlerin ortaya çıkması ve modern bilimsel teori alanlarının gittikçe genişlemesi karşısında, sağlıklı bakışlar ve çözümler üretebilmek ancak Kur'ân'ın konulu tefsirine başvurmakla mümkündür. Müslüman araştırmacı farklı alanlarda örneğin; psikoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi dallarda bir teori ile karşılaştığında, bu konularla ilgili toplu şekilde âyetleri bulamamaktadır. Konu ile ilgili âyetlerin bir araya getirilmesi önem arz etmektedir. Konulu tefsir çalışmaları müfessire bu imkânı vermektedir.”³¹

Konulu tefsir müfessire tefsir ettiği konu hakkında tam bir fikir verir. Bu durum müfessiri âyetleri tefsir ederken hataya düşmekten uzak tutar. Her bir âyeti tek tek incelediği için konunun tam anlamıyla anlaşılmasına ve hükümlerin net bir biçimde tesbit edilmesine yardımcı olur. Müfessire belirli bir konuyu derinlemesine araştırma imkânı veren Konulu tefsir yöntemi, konu ile ilgili nâzil olan tüm âyetleri birlikte incelediği için konunun tarihsel olarak da doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur.

³¹ Mustafa Müslim, *Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım*, 33.

II. BÖLÜM

CÂSİYE SÛRESİ VE SÛRENİN KONULU TEFSİRİ

A. CÂSİYE SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Sûrenin Arapça Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَمَّ (1) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (2) إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ (3) وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (4) وَاختِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (5) تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ (6) وَيُلِّ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (7) يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (8) وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (9) مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (10) هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزِ أَلِيمٍ (11) اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لَتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (12) وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُتَفَكَّرُونَ (13) قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (14) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (15) وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (16) وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (17) ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (18) إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ (19) هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (20) أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (21) وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِيُجْزِيَ كُلَّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (22) أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (23) وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

(24) وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتُوا بِآيَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (25) قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمْيِتْكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (26) وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُحْسِرُ الْمُبْطِلُونَ (27) وَتَرَىٰ كُلُّ أُمَّةٍ جَائِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (28) هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (29) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (30) وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ (31) وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُستَقِينَ (32) وَبَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتٍ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (33) وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسِفُكُمْ كَمَا نَسِفْنَا لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوِيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (34) ذَلِكُمْ بَأْسُكُمْ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًّا وَعَرَّتْكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يَخْرُجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (35) فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (36) وَلَهُ الْكِبَرِيَاءُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (37)

2. Sûrenin Meâli

1. “Hâ Mîm.”

2. “Kitab’ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafından.”

3. “Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için (Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren) nice deliller vardır.”

4. “Sizin yaratılışınızda ve Allah’ın (yeryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır.”

5. “Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah’ın gökten rızık (sebebi olarak yağmur) indirip, onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır.”

6. “İşte bunlar, Allah’ın âyetleridir. Onları sana gerçek olarak okuyoruz. Artık Allah’tan ve O’nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?”

7. “Her günahkâr yalancının vay hâline!”

8. “Kendisine Allah’ın âyetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!”
9. “Âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır!”
10. “Arkalarında da cehennem vardır. Dünyada kazandıkları ve Allah’tan başka edindikleri dostlar onlara hiçbir fayda vermez. Onlar için elbette büyük bir azap vardır.”
11. “İşte bu (Kur’ân) bir hidayettir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenlere ise elem dolu çok kötü bir azap vardır.”
12. “Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O’nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir.”
13. “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”
14. “İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.”
15. “Kim sâlih bir amel işlerse, kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.”
16. “Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hükümler ve peygamberlik verdik. Onları güzel ve temiz yiyeceklerle rızıklandırdık ve onları (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık.”
17. “Onlara din işi konusunda açık deliller verdik. Ama onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki hasetten dolayı ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin, hakkında ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kıyamet günü, aralarında hüküm verecektir.”
18. “Sonra da seni din işi konusunda açık bir yola koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin heva ve heveslerine uyma.”
19. “Çünkü onlar, Allah’a karşı sana asla bir fayda sağlayamazlar. Şüphesiz zalimler birbirinin dostlarıdır. Allah ise kendisine karşı gelmekten sakınanların dostudur.”
20. “Bu Kur’ân, insanlar için kalp gözleri (konumundaki bir nur), kesin olarak inanan bir toplum için de bir hidayet ve bir rahmettir.”
21. “Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp sâlih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!”

22. “Allah, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak, herkese kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulmedilmez.”
23. “Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah’ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?”
24. “Dediler ki: “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder.” Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.”
25. “Onlara âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman onların delilleri ancak, “Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin” demek oldu.”
26. “De ki: “Allah sizi yaşıyor. Sonra sizi öldürecek, sonra da kendisinde şüphe olmayan Kıyamet gününde sizi bir araya getirecek, ama insanların çoğu bilmezler.”
27. “Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır. Kıyamet kopacağı gün, işte o gün batıla sapanlar hüsrana uğrayacaklardır.”
28. “O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir:) “Bugün (yalnızca) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir.”
29. “İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk.”
30. “İnanıp sâlih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları rahmetine sokacaktır. İşte bu apaçık başarıdır.”
31. “İnkâr edenlere gelince, onlara şöyle denir: “Âyetlerim size okunmuştu da sizler büyüklük taslamış ve günahkâr bir kavim olmuş değil miydiniz?”
32. “Şüphesiz, Allah’ın va’di gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur” dendiği zaman ise; “Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz. Biz bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz” demiştiniz.”
33. “Yaptıklarının kötülükleri karşılıklarına dikilmiş ve alay edip durdukları şey, kendilerini kuşatıvermiştir.”
34. “Onlara şöyle denir: Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bugün biz de sizi unutuyoruz. Barınağınız ateştir. Yardımcılarınız da yoktur.”

35. “Bunun sebebi, Allah’ın âyetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır. Artık bugün ateşten çıkarılmazlar ve Allah’ın rızasını kazandıracak amelleri işleme istekleri kabul edilmez.”

36. “Hamd, göklerin Rabbi ve yerin Rabbi, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.”

37. “Göklerde ve yerde ululuk O’na aittir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³²

3. Sûrenin İsmi

Câsiye sûresi ismini 28. âyette geçen *أُمَّةٍ جَانِيَةٍ* ifadesinden almıştır ki bu âyet “Her ümmeti diz çökmüş görürsün” manasına gelir. Câsiye kelimesi *جَنَى* kökünden gelmiş olup dizleri üzerine çökmek manasına gelmektedir.³³ İsm-i Faili *جَانٍ*, cemisi *جُنْيٍ*, müennesi *جَانِيَةٍ*’dür.³⁴ Sûreye ayrıca 18. âyetteki ‘şerîat’ ve 24. âyetteki ‘dehr’ kelimelerinden dolayı ‘Şerîat sûresi’ ve ‘Dehr sûresi’ de denilmiştir.³⁵

4. Sûrenin Nüzûlü ve Kur’ân-ı Kerîm’deki Tertibi

Câsiye sûresi Mekkî kabul edilen 82 sûreden biridir. El-Hasen, Cabir ve İkrime’nin görüşüne göre sûrenin tamamı; İbn Abbas ve Katade’ye göre ise 14. âyet hariç Mekke’de nazil olmuştur.³⁶ “İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.” meâlindeki bu âyetin Ömer b. Hattâb hakkında Medine’de nâzil olduğu rivâyet edilmektedir. Mekke’de Gıfâr kabilesinden biri Hz. Ömer’e kötü sözler söyledi. Hz.

³² *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Câsiye 45/1-37.

³³ İsfahânî, “cşâ” 121.

³⁴ Ebu’l-Kemâl Ahmed Âsım Efendî, *el-Ukyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 6/ 5677.

³⁵ Emin Işık, “Câsiye Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/161-162.; Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 5/9.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdü’l-Muhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006), 19/143.

Ömer de onu yakalayıp cezalandırmak için kılıcını kuşandı. Bunun üzerine Allah Teâla onu bağışlamasını emredip bu âyeti indirdi.³⁷

Sûrenin âyet sayısı hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Bu ihtilaf Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi dokuz sûrenin başında bulunan Hurûf-u Mukattaaların³⁸ tam bir âyet sayılıp sayılmamasından kaynaklanmaktadır. Kûfe ehline göre sûrenin başındaki Hurûf-u Mukattalar müstakil bir âyet sayıldığından Câsiye sûresi otuz yedi, diğerlerine (Medine, Mekke, Şam, Basra ehli) göre otuz altı âyet olarak nâzil olmuştur.³⁹

Sûre dört yüz seksen sekiz kelimeden oluşmaktadır.

Sûrenin harf sayısı iki bin yüz altmış birdir.

Sûrenin fâsılası م ve ن harfleridir.⁴⁰

Nüzûl sırasına göre Kur'ân-ı Kerîm'in 65., Mushaf'taki sıralamaya göre ise 45. sûresidir. Câbir b. Zeyd'e dayanan bir rivâyete göre ise nüzûlü bakımından Kur'ân-ı Kerîm'in 64. sûresidir.⁴¹

Câsiye sûresi Tertîbü's-Suver (Sûrelerin Tertîbi) bakımından Duhân sûresinden sonra, Ahkâf sûresinden önce gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Ha-mim" ile başlayan ve "Havâmîm" olarak adlandırılan yedi sûrenin altıncısıdır. Yüce Allah'ın beşeri benzerini getirmekte âciz bıraktığı bu İlâhî Kelâm'ının her bir âyeti nasıl birbiri ile uyum içinde ise; her bir sûrenin de önceki ve sonraki sûreler ile eşsiz bir uyumu vardır. Sûreler arasındaki bu tenâsüb ve tenâsuk rastgele değil, ilâhî vahiy vasıtasıyladır. Kur'ân-ı Kerîm'de art arda gelen sûreler arasında icmâl-tafsîl ilişkisi, tetimme, mukabele, sebep-müsebbeb ilişkisi,

³⁷ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an' Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhu't-Te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud (Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1998), 5/484.

³⁸ Hurûf-u Mukattaa: Kur'ân-ı Kerîm'de 29 sûrenin başında bulunan, bir veya birkaç harften oluşan, mahiyeti tam anlamıyla bilinmeyen harf terkipleridir.

³⁹ Ebu'l-Hasen Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhi, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmut Şahate (Beyrut: Dâru İhya-i Tûrâsi'l-Arabiyye, 1423/2002), 3/837; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Âşûr et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 25/324.

⁴⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam- Emin Işık (İstanbul: Azîm Yayınları, ts.), 7/78.

⁴¹ İbn Âşûr Muhammed Tâhir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tûnus: Dâru't-Tûnusiyyeti li'n-Neşr, 1404/1984), 25/323.

umum-husûs ve benzerlik-zıtlık ilişkisi olabilmektedir.⁴² Biz de bundan sonraki bölümde Câsiye sûresinin önceki ve sonraki sûre ile olan ilişkisini değerlendireceğiz.

5. Câsiye Sûrenin Kendinden Önceki ve Sonraki Sûre ile İlişkisi

Kur’ân-ı Kerîm Hz. Peygamber’e Kadir Gecesi inmeye başlamış ve yirmi üç yılda nüzulü tamamlanmıştır. Âyetlerin bir kısmı ilâhî hikmet gereği herhangi bir sebebe dayanmaksızın indirildiği gibi bir kısmı da bir olay veya sorulan sorular üzerine indirilmiştir. Her ne kadar âyetler farklı zamanlarda ve farklı olaylar üzerine nazil olmuş olsa da aralarında eşsiz bir irtibat ve uyum vardır. Bu uyum Kur’ân-ı Kerîm’in mûcize oluşunun da bir delilidir.

Kur’ân-ı Kerîm’in âyet ve sûrelerinin birbirleriyle uyumunu inceleyen ilim dalına ‘Münâsebâtü’l Kur’ân’ denir. Âyetlerin birbirleriyle, bir sûrenin diğer sûrelerle ilişkisini dil, anlam, konuların işleniş biçimi açısından inceleyen bu ilim dalına “et-Tenâsüb Beyne’l-Âyât ve’s-Süver, Tenâsübü’l-Ây ve’s-Süver” de denilmektedir. Âyet ve sûreler arasındaki ilişki ile ilgili düşünce ilk defa İbn Ziyâd en-Nîsâbü’rî (ö. 324/936) tarafından ifade edilmiştir.⁴³ Ancak bu konunun daha detaylı işleniş Fahreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu’l-Ğayb* isimli tefsiri ile başlamıştır. Daha sonra Burhânüddîn el-Bikâî (ö. 885/1480) *Naẓmü’d-dürer min fî tenâsübi’l-ây ve’s-süver* isimli müstakil bir eser yazmış, âyetler ve sûreler arasındaki ilişkiyi detaylı bir biçimde ele almıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de âyet ve sûreler birbirleri ile açık veya gizli anlam bağı içerisindedir. Peş peşe gelen âyetlerde bu bağ açık bir şekilde gözükabilmektedir. Ancak bazen sûrenin sonunda bulunan bir âyet, diğer bir sûrenin başındaki âyet ile bağlantılı olabilmektedir. Aynı şekilde peş peşe gelen sûreler de anlam ve konu bakımından birbirleri ile ilişkilidir. Sûreler arasındaki bu bağı tespit etmek, Kur’ân’ı ilâhî murâda uygun anlamamız için gereklidir. Bu amaç doğrultusunda Câsiye sûresini daha iyi anlayabilmek için Duhân ve Ahkâf sûreleri ile ilişkisini inceleyeceğiz.

Câsiye sûresinin kendinden önceki Duhân sûresi ile ilişkisi dört şekildedir:

- 1) Duhân sûresi de Câsiye sûresi gibi ‘Ha-mîm’ sûrelerinden biridir.

⁴² Ali Galip Gezgin, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb ile Sûrelerin Tertîbinin Tevkîflîği’nin Kur’ân’ın Metin İçi Bağlamı Açısından Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (Ocak 2018), 17-18.

⁴³ Mehmet Faik Yılmaz, “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/569.

- 2) Duhân sûresinin ilk âyetleri Kur’ân-ı Kerîm’e yemin ile başlar ve daha sonra onun tenzîlinden bahseder. Câsiye sûresinin “*Kitab’ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafından*.” meâlindeki ikinci âyeti de bu tenzîlin Yüce Allah katından olduğuna vurgu yapmaktadır.
- 3) Duhân ve Câsiye sûreleri Mekke döneminde peygamberliğin ilk yıllarında nâzil oldukları için ihtiva ettikleri konular bakımından benzerlik göstermektedir. Her iki sûre de yer ile gök arasında var olan her şeyin Allah’ın varlığına, birliğine ve kudretine işaret etmesinden, İsrailoğullarına verilen üstünlük ve nimetlerden (kitap, hüküm, peygamberlik), kıyamet gününden, inkârda ısrarcı olan kimselerin ahirette karşılaşacakları Cehennem azabından ve inanan kimselerin nâil olacakları Cennet hayatından bahsetmektedir. Her iki sûre de kişiyi Allah’a iman etmeye ve hem bu dünyada hem de ahirette saadete ulaştıracak yegâne rahmet kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm’e inanmaya teşvik etmektedir.
- 4) Duhân sûresinin son âyeti ile Câsiye sûresinin genel muhtevası da birbiri ile uyum içindedir. Nitekim Duhân sûresi *فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ* “Artık sen -onların başına gelecekleri- bekle; onlar da beklemektedirler.” âyeti ile sona ermiş, Câsiye sûresinde de beklenen durum, inanan ve inanmayan kimselerin halleri tasvîr edilmiştir.

Câsiye sûresinin kendinden sonraki Ahkâf sûresi ile ilişkisi de dört şekildedir:

- 1) Ahkâf sûresi de Câsiye sûresi gibi ‘Ha-mîm’ sûrelerinden biridir.
- 2) Hem Câsiye hem de Ahkâf sûresi ikinci âyetlerinde *تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ* ifadesini içerir ve her iki sûre Kur’ân-ı Kerîm’in tenzîline vurgu yaparak başlar.
- 3) Ahkâf sûresi de Câsiye sûresi gibi Mekkî bir sûredir. Her iki sûre de benzer konuları işlemektedir. Allah’ın varlığı ve kudretinden, kişinin bu dünyada yapıp ettiklerinin karşılığının ahirette tam olarak verileceğinden, kıyamet günü insanların hallerinden, inanan kişilerin apaçık kurtuluşa ereceğinden, inanmamakta direten kimselerin Cehennem’deki durumlarından bahsetmektedir.
- 4) Câsiye sûresinin son âyeti ile Ahkâf sûresinin genel muhtevası da birbiri ile uyum içindedir. Câsiye sûresi Müşriklerin durumlarını eleştirerek sona ermiş, Ahkâf sûresi de ilk âyetlerinin ardından aynı eleştiri ile sûreye başlamıştır.

6. Havâmîm Sûreleri İçerisinde Câsiye Sûresi

Havâmîm (Hâ-mîm) sûreleri Kur'ân-ı Kerîm'de peş peşe nâzil olan Mü'min (Ğâfir), Fussilet, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf ve Şûrâ sûreleridir. İlk âyetleri hurûf-u mukattaa harflerinden حم ile başladığı için bu yedi sûreye 'Havâmîm Sûreleri' ya da 'Hâ-mîm Sûreleri' denilmiştir. Suyûtî, *Dürri'l Mensur* isimli eserinde İbn Mes'ûd'un: "*Havâmîm (Hâ Mîm ile başlayan sûreler) Kur'ân'ın süsüdür.*", İbn Abbâs'ın: "*Her şeyin bir kapısı vardır. Kur'ân'ın kapısı da Havâmîmdir.*" rivâyetlerine yer vermiştir.⁴⁴ Doğru isimlendirmenin آل حم 'Âlü hâ-mîm' şeklinde olduğunu belirten kırâat alimleri de olmuştur.⁴⁵

Hâ-mîm sûrelerinin başlıca ortak noktaları vardır. Bunların ilki yedi sûrenin de Mekke döneminde nâzil olmuş olmasıdır. Mekkî sûrelerin ise kendi içinde ortak özellikleri bulunmaktadır. Mekke ehli dil, edebiyat, hitabet yönünden oldukça ehildiler. Kur'ân-Kerîm; dili iyi kullanan Hicaz toplumunu Allah'a imana ikna etmek için, belagat ve mânâ yönünden en üst düzeyde nazil olmuştur. Hitap şekli, ihtiva ettiği konular, beşerin ihtiyaçlarını karşılar nitelikte olması, gaybtan haber vermesi gibi pek çok yönden muhataplarını benzerini getirmek noktasında aciz bırakmıştır.⁴⁶ Yüce Allah bu icâzı İsrâ sûresinde قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً "De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."⁴⁷ buyurarak ifade etmiştir. Yedi sûrenin de hurûf-u mukattaa ile başlaması bu icâza bir örnektir.

Diğer Mekkî sûrelerde olduğu gibi bu yedi sûrenin de ihtivâ ettiği konular benzerdir. Her bir sûrenin ana konusu tevhîd, risâlet ve ahiret konuları üzerinde şekillenmektedir. Hâ-

⁴⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsiri bi'l-me'sûr*, nşr. Muhammed Emin Demec (Beyrut: y.y., 1314/1896), 5/344.

⁴⁵ Ebü Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî, *I'râbü'l-kirâati's-seb'i ve 'ilelühâ*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1413/1992), 2/262; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrat (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1414/1993) 9/452.

⁴⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 190-194.

⁴⁷ el-İsrâ 17/88.

mîm âyetinden sonra bütün sûreler Kur'ân'ın nüzûlü ve sıfatları ile ilgili âyetler ile devam etmiştir. Her bir sûrede önceki kavimlerin ilâhî vahye karşı tutumlarından ve akıbetlerinden örnekler verilmiş, muhataplara onları örnek almamaları noktasında ikazlar yapılmıştır. İman edenlerin kurtuluşa ereceği, inkârcıların ise şiddetli bir azap ile karşılaşacakları bildirilmiştir. Hâ-mîm sûrelerinin konuları şu şekildedir:

Mü'min sûresi; Yüce Kur'ân'ın Allah katından nâzil olması ve ona karşı müşriklerin inkârcı tutumu, daha önce gelen peygamberlerin de muhatapları ile benzer tutumlarda karşı karşıya kalmaları, inkârcı kimseleri ahirette büyük bir azabın beklediği ve azabı görünce imân etmeye çalışmalarının faydasız kalacağı şeklindeki temel konular etrafında geçmektedir.⁴⁸

Fussilet sûresi; Kur'ân-ı Kerîm'in Allah katından nâzil olması, Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed'e karşı inatçı ve alaycı tutumları, daha önceki kavimlerin peygamberlerine davranışları ve âkıbetleri, her şeyi ilmiyle kuşatan Allah'a imanın gereklilikleri gibi temel konuları ihtiva etmektedir.⁴⁹

Şûrâ sûresi; Hz. Muhammed'e Kur'ân'ın vahyedilmesi ile başlayıp, yaratılan her şeyin Allah'ın iradesi ile olduğu, diğer peygamberlerin de aynı dini tebliğ etmesi ve Hz. Muhammed ile benzer zorluklarla karşılaşmaları, iman edip sâlih amel işleyenlerin ahirette mükafatlandırılacağı, inkârda direten kimselerin ise ahirette korku içinde olacakları, İlahî vahyin insanlık için bir nûr ve doğru yol olduğu gibi konuları içermektedir.⁵⁰

Zuhrûf sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'e yemin ile başlayıp Mekkeli müşriklerin Kur'ân'ın indirilmesi ile ilgili tutumları, peygamberlerini yalanlayan inkârcıların ve özellikle Firavun kavminin âkıbeti, inanan ve teslim olan kimseleri cennette nimetlerin beklediği, inanmayanların ise hafifletilmeyecek bir ceza ile muhatap kalacakları gibi konulardan bahsetmektedir.⁵¹

Duhân sûresi konuları itibariyle, Kur'ân-ı Kerîm'in mübarek bir gecede indirilmesi ile başlar, müşriklerin inkârda diretmesi, Firavun ve kavminin Hz. Musa'ya karşı tutumları ve cezalandırılmaları, İsrailoğullarına verilen nimetler, şirk ve isyandan kaçınmanın gereklilikleri, inananları bekleyen ebedî kurtuluştan bahsetmektedir.⁵²

⁴⁸ el-Mü'min 40/1-85.

⁴⁹ Fussilet 41/1-54.

⁵⁰ eş-Şûrâ 42/1-53.

⁵¹ ez-Zuhruf 43/1-89.

⁵² ed-Duhân 44/1-59.

Ahkâf sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in güç ve hikmet sahibi Allah tarafından indirilmesi ile başlayıp; yaratılan her şeyde bir hikmet olmasından, müşriklerin inkârcı tutumuna karşı Hz. Peygamber'in göstermesi gereken tavırdan, kişinin anne babasına karşı görevlerinden, amel ile mükafatın derece bakımından müsâviliğinden, Âd kavmine gönderilen Hûd peygamberin kavmi ile ibretli mücadelesinden ve Âd kavminin helâk oluşundan, Cinlerin imâna davet edilmesinden bahsetmektedir.⁵³

Câsiye sûresi de diğer Havâmîm sûreleri gibi Kur'ân-ı Kerîm'in inzâli ile başlamaktadır. İkinci ve üçüncü âyetlerinde inanan kimseler için yeryüzünde ve gökyüzünde kevnî âyetler olduğu; gece ve gündüzün yer değiştirmesinde, yağmurun yağmasında, rüzgârın değişik yönlerden esmesinde ibretler olduğundan bahsedilmektedir. Sonra gelen âyetlerde Kur'ân-ı Kerîm'i dinleyip onunla alay eden, büyüklük taslayan müşriklerin alçaltıcı bir azapla karşılaşacakları haber verilir. 16. âyetten itibaren İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik nimeti verildiği, onların ise ihtilâfa düştüğü hatırlatılarak müşriklere bir uyarı yapılmış, Hz. Muhammed'e Allah'ın mü'minlerin dostu ve yardımcısı olduğu müjdesi verilmiştir. Sûrenin son kısmında ise Mekkeli müşrikler özelinde inkârda diretenlerin söz ve fiilleri eleştirilmiş, ahiretteki durumları sûreye adını veren âyet ile tasvir edilmiştir. Ayrıca sûrenin ikinci âyetinde olduğu gibi son âyetinde de yer alan Allah'ın Azîz ve Hakîm isimleri, sûrenin başı ile sonu arasındaki uyumu da arz etmektedir.

7. Sûrede Geçen Bazı Kelimelerin Tahlili

Kur'ân-ı Kerîm fesâhat ve belâğat açısından mucizevi bir üslûb ile nâzil olmuştur. İhtivâ ettiği konular, muhatabın ihtiyacına cevap vermesi, maksada en uygun sözü söylemesi yönünden eksik ve noksanlıktan uzak bir biçimde Arapça olarak vahyedilmiştir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça'nın salt dil özelliklerinin üzerinde, kendine has edebî bir lisânı vardır. İbn Atiyye bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Kur'ân öyle bir kitaptır ki, bir kelimesi çıkarılsa, sonra Arap lisanı altüst edilse, ondan daha münâsib bir kelime bulmak mümkün değildir.*”⁵⁴ İşte bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'i doğru ve maksada uygun bir şekilde

⁵³ el-Ahkâf 46/1-35.

⁵⁴ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdü's-Selam Abdü's-Şâfi Muhammed. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/52.

anlayabilmek için kullandığı dilin inceliklerine vâkıf olmak gerekmektedir. Biz de Câsiye sûresinin daha doğru anlaşılması için bazı kelimeleri dil bilgisi açısından tahlil edeceğiz.

a. ح / Hâ-mîm

Sûrenin birinci âyetinde geçmektedir. Hurûf-u mukattadır. Mahiyeti hakkında tefsir ve kelam alimleri pek çok görüş ileri sürmüşler ve müteşâbihat (manasını yalnızca Allah Tealâ'nın bildiği sırlar) olarak isimlendirmişlerdir. Hurûf-u mukattaa ile ilgili yorumlar selef ve halefin görüşleri olarak iki grupta incenmiş, genel manada bu harflerin anlamlarının bilinemeyeceğini söyleyenler selef; Allah Tealâ'nın muhatapları için anlamı olmayan şeyler inzâl etmesinin uygun olmayacağı yani bu harflerin anlamlarının te'vil edilebilir olduğunu söyleyenler halef olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in 29 sûresinin başında olan bu harfler ile alakalı 20'den fazla görüş ortaya atılmıştır.⁵⁶ Taberî de (ö.310/923) tefsirinde Hurûf-u mukattaa ile ilgili pek çok rivâyete yer vermiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: *"Bu harfler Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerinden biridir; bazı sûrelere giriş mâhiyetindedir; başında bulundukları sûrelerin isimleridir; Allah Tealâ'nın İsm-i Â'zam'ıdır."*⁵⁷ Bunların dışında Allah'ın isim ve sıfatlarına işaret eden, yemin ifade eden harfler olduğu şeklinde yorumlar da mevcuttur.⁵⁸ Burada zikretmediğimiz daha pek çok görüş beyan edilmiştir, fakat bu görüşler müfessirlerin şahsi temayülleri, mensûb oldukları mezhebin görüşlerinden öte gitmemektedir. Dolayısıyla yapılan yorumlar her ne kadar akla uygun gibi gözükse de tenkide açıktır. Bu harfler Kur'ân'ın icâzına delalet eden en önemli delillerden biridir. Hz. Peygamber'in hece harflerinin manası ile alakalı bir rivâyeti bulunmadığından bu konuda net bir hüküm beyan etmenin mümkün olduğunu düşünmüyoruz. Bunun için Hurûf-u mukattaa'nın, Allah ve Rasûlü arasında bir şifre olduğunu söylemekten başka diyecek bir şey kalmamaktadır.⁵⁹

⁵⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 172-173.

⁵⁶ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberîstânî, *Mefâtihü'l-Gayb*, thk. Seyyid Ümrân. (Kahire: Darü'l-Hadis, 1433/2012), 1/317-324.

⁵⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîlî âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebi, 1388/1968), 1/87.

⁵⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlû müşkili'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. (Kahire: Mektebetü'l-İlmiyye, 1393/1973), 182-183; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Ebû'l-Fadl Dimyati. (Kahire: Darü'l-Hadis, 1427/2006), 118-125.

⁵⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 171.

b. الآية / Âyet

Âyet kelimesi آئى kökünden ve فَاعِلَةٌ vezninden türetilmiştir. Çoğulu آي ve آيات dir. Tekil ve çoğul şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'de 382, Câsiye sûresinde 12 defa geçmektedir.⁶⁰ Istılâhî olarak Kur'ân-ı Kerîm'in sûrelerini oluşturan bir veya birkaç kelimedenden oluşan İlahî kelâma 'Âyet' denilmektedir. Sözlükte alâmet, belirti, delil, şahıs, cemaat, ibret vb. şekilde anlamlandırılmıştır.⁶¹ Âyet kelimesi Câsiye sûresinde 'âyât' şekliyle 7, 'âyâtullah/âyâtillahi' şekliyle 3, 'âyâtinâ' şekliyle 2 defa geçmektedir. Yeryüzünde ve gökyüzünde, yaratılıştaki, gece-gündüzün yer değiştirmesinde, rızıkta ve yeniden dirilişte, Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden deliller manasıyla 4 âyette (el-Câsiye 45/3,4,5,13); Tilâvet edilen Kur'ân âyetleri manasıyla 7 âyette (el-Câsiye 45/6,8,9,11,25,31,35) geçmektedir. Aynı sûre içindeki bu kavram tekrarı, Kur'ân-ı Kerîm'deki metin içi birlik ve insicâmın güzel bir örneğidir.

c. ويل / Veyl

Sûrenin yedinci âyetinde geçmektedir. Kötülük, bela, beddua, sitem, hayıflanma, hayret anlamında kullanılan bir kelimedir. ويلك-ويله-ويلاه şeklinde de kullanılmaktadır. Cehennemde bir dere yahut kuyu, cehennemin kapılarından bir kapı anlamına da gelmektedir.⁶² Kur'ân-ı Kerîm'de kırk iki, Câsiye sûresinde bir defa geçmektedir. Geçtiği her sûrede muhataba bir kınama, ahirette karşılaşılabilecekleri azaba bir işaret vardır. Müşrikler, münâfıklar, inkâr edenler, yalanlayanlar ve pek çok kötü fiili işleyen kimseler için kullanılmış olup klasik tefsirlerde 'yazıklar olsun', 'veyl olsun', 'vay haline' şeklinde tercüme edilmiştir.

d. افاك / Effâk

⁶⁰ Abdurrahman Çetin-Yunus Şevki Yavuz, "Âyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/242-244.

⁶¹ İbn Manzûr, "ey", 1/282; Ebû't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, nşr. Muhammed Na'îm (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), "ey", 1261; Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), "ey", 1/104.

⁶² İbn Manzûr, "vyl", 15/422; Fîrûzâbâdî, "vyl", 1069.

Sûrenin yedinci âyetinde geçmektedir. Sözlükte olması gerekenden başka bir şeye dönüşen⁶³, yalan, iftira anlamlarına gelen إِفْك kelimesinin فَعَال vezninden gelen mübalağa-i ism-i fâilidir. Yapılan fiilin aşırı derece fazla yapıldığını belirtmek için bu kalıpla gelmiştir. Âyette أَفَّاكَ أَثِيم ifadesi günah işlemekte aşırıya giden yalancılar manasında kullanılmıştır.

e. غِشَاوَة / Ğışâve

Bir şeyi örtmek manasına gelen غَشِيَ fiilinin mastarıdır. Perde, örtü, kendisiyle örtülen şey anlamına gelmektedir.⁶⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de غَاشِيَةً, غَشَى, غَشِيَهُمْ, يُغَشِي gibi farklı şekillerde pek çok âyette bu ifade kullanılmıştır. Ancak bu şekliyle sadece Bakara sûresi yedinci ve Câsiye sûresi yirmi üçüncü âyette geçmektedir. İnkâr eden kimselerin hakikati idrak edemeyeceklerini, gerçeği görmekten uzak olduklarını ifade ederken 'gözlerinde perde vardır' ifadesi kullanılmıştır.

f. الدَّهْر / ed-Dehr

Sûrenin yirmi dördüncü âyetinde geçmektedir. دَهْر fiilinden türetilmiş bir isimdir. Sözlükte alemin ilk vücûda geldiğinden son bulacağı ana kadar geçecek olan süre, uzun zaman, ebed, bin sene, hayat boyu süren huylar anlamlarına gelmektedir.⁶⁵ Dehr'in Allah'ın ismi olduğu da rivâyet edilmiştir.⁶⁶ Sözlükte genellikle zaman anlamına gelse de bu zamanın mahiyeti ile alakalı pek çok görüş vardır. Belirli bir zaman dilimini ifade ettiğini söyleyenler olduğu gibi izâfî bir zaman dilimi olduğunu ifade edenler de vardır. Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de sadece iki defa geçmektedir.⁶⁷

8. Sûrenin Üslûbu (Edebi Sanatlar)

Kur'ân-ı Kerîm'in mucize oluşunun en önemli yönlerinden biri fesâhat (kusursuz ve etkili söz) ve belâgat (fikrin yerinde ve zamanında yeterli şekilde söylenmesi) açısından

⁶³ İsfahânî, "ifk", 22; Halîl b. Ahmed, "ifk", 76.

⁶⁴ İbn Manzûr, "ğşy", 10/77.

⁶⁵ İsfahânî, "dhr", 249; İbn Manzûr, "dhr", 4/424.

⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'an*, 19/165.

⁶⁷ el-İnsân 76/1; el-Câsiye 45/23.

kusursuz bir şekilde nâzil olmuş olmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm hem sûreten hem de mânên eksiksiz bir biçimde vahyedilmiş, muhatabın zihin dünyasına etki etmek için her bir âyet üstün bir nazım kuvvetiyle tezyîn edilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm içerisinde meânî, beyân ve bedîi ilimlerinden pek çok edebî sanat barındırmaktadır. Biz de Câsiye sûresinde bulunan edebî sanatları inceleyip, bunlar hakkında bilgi vereceğiz.

a. Mübâlağa / المبالغة

Sözlükte nihaî noktaya varmak anlamına gelen bülûğ kelimesinden türetilmiş olan mübâlağa, bir edebî sanat terimi olarak “*bir şeyin vasfını veya mânasını bazen aklın kabul edemeyeceği şekilde büyüterek ifade etme*” olarak tanımlanmıştır.⁶⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de فَعَالٌ, فَعَالَةٌ, فَعُولٌ, فَعِيلٌ gibi mübâlağa sîgalarıyla ifade edilen âyetlerde, özel yerine genel ifadelerin kullanıldığı yerlerde, mümkün olmayan durumların ifade edildiği bazı tasvirlerde ve bir şeyin büyüklüğünden haber veren âyetlerde mübâlağa sanatı kullanılmıştır.

Câsiye sûresinin yedinci âyetinde وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ “*Her günahkâr yalancının vay hâline!*” buyrulmaktadır. Âyette geçen إِفْكٍ kelimesi فَعَالٌ vezninden mübâlağa sîgasıyla getirilerek günah işleyen kimsenin fiilinin kötülüğüne vurgu yapılmıştır. Yine sûrenin on birinci âyetinde هَٰذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزٍ أَلِيمٍ “*İşte bu -Kur’ân- bir hidayettir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenlere ise elem dolu çok kötü bir azap vardır.*” buyrulmuştur. Kur’ân-ı Kerîm için هَدًى (yol göstermek) fiilinin mastarı olarak هَدًى kelimesi kullanılmış, Kur’ân’ın hidâyetin ta kendisi olduğu ifade edilerek mübâlağa sanatı yapılmıştır.

b. Mecâz-ı Mürsel / مجاز مرسل

⁶⁸ İsmail Durmuş, “Mübâlağa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/424-426.

Sözlükte yol katetmek, bir yerden bir yere geçmek⁶⁹ anlamına gelen جَوَز kökünün mastarı olan مَجَاز kelimesi, ism-i fâil olarak hakikat kavramının zıttı olarak ‘asıl manasından başka anlama geçen lafız’ şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁰ Belâgat âlimleri mecâzı aklî ve lügavî; lügavî mecâzı da istiâre ve mecâz-ı mürsel olarak ikiye ayırmışlardır.⁷¹ Mecâz-ı Mürsel benzerlik ilgisi olmadan herhangi bir sebeple bir lafzın hakîki manası ile mecâzı arasında bağ bulunmasına denir. Ad aktarması olarak da isimlendirilmektedir.

Câsiye sûresinin beşinci âyetinde وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ *Allah’ın gökten rızık -sebebi olarak yağmur- indirip...*” buyrulmaktadır ve âyette geçen رِزْق ‘rızık’ kelimesi ile yağmur kastedilmiştir. Bu ifadenin kullanılma sebebi müsebbebiyet ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Müsebbebiyet, mecâz-ı mürselde sebep sonuç ilişkisi olması, bir şeyin müsebbebin zikredilerek sebebinin kastedilmesi anlamına gelir. Allah Teâla’nın yeryüzünde bizler için meydana getirdiği şeyler rızık, rızka sebep olan şey ise yağmurdur. Dolayısıyla yağmur rızkın sebebi, rızık da yağmurun sonucu olduğundan âyette ‘yağmur’ yerine ‘rızık’ kavramı kullanılmıştır. Ancak bu ifadenin detaylı tefsir bilgisi bir sonraki bölümde verilecektir.

Câsiye sûresinin otuzuncu âyetinde de mecâz-ı mürsel vardır. Yüce Allah فَيَدْخُلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ *Rableri onları rahmetine sokacaktır.*” buyurmuştur. Bu ifadede ki mecâz-ı mürselin sebebi hulul ilişkisidir (bir yerde bulunan bir şeyi söylemek sûretiyle onun şeyin içinde bulunduğu mekânı kastetmek). Âyette geçen رَحْمَتِهِ ifadesinden kastedilen cennettir. Çünkü cennet, rahmetinin çok olduğu yerdir.

c. İstihzâ / استهزاء

⁶⁹ Fîrûzâbâdî, “cvz”, 506

⁷⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, thk. Fuâd Ali Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/281-292.

⁷¹ Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa*, nşr. H. Ritter (İstanbul: Nâşirin Mukaddimesi, 1373/1954), 328-352.

İstihzâ sözlükte alaya almak⁷², eğlenmek, küçümsemek⁷³, kırmak⁷⁴ anlamlarına gelen هَزَأ kökünden türetilmiş olup, terim olarak “Başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek”⁷⁵ anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok âyette istihzâ üslûbu kullanılmıştır.

Câsiye sûresinin sekizinci âyetinde فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ “İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!” buyurulmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de فَبَشِّرْ fiili ‘müjdele’ manasına gelir ve hayır ifade eden şeyler için kullanılır. Bu âyette muhâtabın yaptığı işin kötülüğüne vurgu yapmak ve onu alaya almak için فَبَشِّرْ ifadesi azap ile birlikte kullanılarak istihzâ yapılmıştır.

d. Teşbîh / تشبيه

Teşbîh; benzetmek anlamına gelen شَبَّه fiilinin tef’îl bâbından mastarıdır ve bir şeyi başka bir şeye benzetmek anlamına gelir. Beyân ilmi istilâhında ise “aralarında bir veya birden fazla özellikte benzerlik bulunan şeyden birini diğerine benzetmek” olarak tanımlanmıştır.⁷⁶ Teşbih; benzeyen, kendisine benzetilen, benzetme yönü ve benzetme edatı olarak dört öğeden oluşur ve mufassal, mücmel, müekked ve belîğ olarak dört çeşidi vardır.⁷⁷ Bu dört çeşidin de kendi içinde mürsel, belîğ gibi farklı türleri bulunmaktadır.

Câsiye sûresinin sekizinci âyetinde Allah Teâla ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا “İşitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir.” buyurmuştur. Âyette

⁷² Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî. *Muhtârû's-Sıhah* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1989), “hze”, 612; İsfahânî, “hze”, 790; İbn Manzûr, “hze”, 15/84.

⁷³ Fîrûzâbâdî, “hze”, 57.

⁷⁴ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî. *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmus*, thk. Abdu's- Settâr Ahmed Ferrâc (Kuveyt: Matbaatü Hükümeti'l-Kuveyt, 1385/1965), “hze”, 1/509.

⁷⁵ Mustafa Çağrı, “İstihza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/347.

⁷⁶ Ebü'l- Meâlî Celâlüddin el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî, *Telhîsü'l-Miftâh* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1322/1904), 238-239.

⁷⁷ Meliha Yıldırım Sarıkaya, “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/557-558.

kâfir Kur'ân âyetlerini işitmemiş kimse olarak ifade edilmiştir. Bu ifadede ك benzetme edatı bulunduğundan dolayı teşbîh-i mürsel vardır.

e. İtnâb / الإطناب

İtnâb sözlükte çadır ipi, sinir anlamlarına gelen طنب kökünden türetilmiş olup, bir meânî ilmi terimi olarak az sözle çok şey anlatmak anlamına gelen icâzın zıttıdır ve bir manayı açıklamak için fazla söz kullanmak olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸ Anlamı pekiştirmek ve muhâtabı iknâ etmek amacıyla yapılan itnâb sanatı tatvîl, iksâr, ishâb gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁷⁹

Câsiye sûresinin on ikinci âyetinde اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لَتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْهُ فَضْلَهُ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O’nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir.” buyurulmaktadır. Sonrasında ise on üçüncü âyet وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından -bir nimet olarak- sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.” şeklinde gelmektedir. Her iki âyette de Yüce Allah’ın verdiği nimete dikkat çekmek için benzer ifadelerin tekrarı yapılmış ve itnâb sanatına yer verilmiştir.

f. Tıbâk / طباق

Tıbâk; sözlükte her şeyi kapatmak, örtmek manasına gelen طَبَّقَ fiilinden türetilmiş olup, üst üste koymak anlamına gelmektedir.⁸⁰ ‘Tezat’, ‘mutâbakat’, ‘tatbik’, ‘tekâfü’ gibi isimleri de olan tıbâk kavramı, bedî ilmi terimi olarak “Birbirine zıt iki kelimenin bir

⁷⁸ İsmail Durmuş, “İtnâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/215-219.

⁷⁹ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Kitâbu's-Sinâateyn el-Kitâbe ve's- Şi'r*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm vd. (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.), 196-201; Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhîz el-Kinânî, *el-Beyan ve't-Tebyîn*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998), 1/91,191.

⁸⁰ İbn Manzûr, “dbk”, 8/120; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsıl Suûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), “dbk”, 1/594.

arada kullanılması’⁸¹ şeklinde tanımlanmıştır. Tıbâk, cümlede kullanım şekline göre selb tıbâkı, terdîd, tedbîc, terşîh, îcab gibi çeşitlere ayrılmıştır.⁸²

Câsiye sûresinin on sekizinci âyetinde فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ “Sen ona uy, bilmeyenlerin heva ve heveslerine uyma.” buyurulmaktadır. Bu âyette فَاتَّبِعْهَا ‘ona uy’ ve لَا تَتَّبِعْ ‘uyma’ fiillerinden ilki olumlu, ikincisi olumsuz geldiği için tıbâk-ı selb mevcuttur.

Sûrenin on beşinci âyetinde ise مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا “Kim sâlih bir amel işlerse, kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur.” buyurulmaktadır. Âyette geçen فَلِنَفْسِهِ ‘kendi lehine’ ve عَلَيْهَا ‘aleyhine’ ifadeleri arasında

mütecânis tıbâk bulunmaktadır. Yirmi birinci âyette سَوَاءٌ مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ifadesinde geçen مَحْيَاهُمْ ‘hayatları’ ve مَمَاتُهُمْ ‘ölümleri’ kelimelerinde de mütecânis tıbâk vardır.

Yirmi dördüncü âyette وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا “Dediler ki: Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz.” buyurulmaktadır. Âyette geçen قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ فُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ فُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ifadeleri de mütecânis tıbâk içermektedir. فُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ‘yaşatıyor’ ve فُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ‘öldürecek’ fiilleri arasında da mütecânis tıbâk bulunmaktadır.

De ki: Allah sizi yaşıyor. Sonra sizi öldürecek.” ifadesi ile başlayan yirmi altıncı âyette bulunan فُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ‘yaşatıyor’ ve فُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ‘öldürecek’ fiilleri arasında da mütecânis tıbâk bulunmaktadır.

g. İstiâre / الاستعارة

Sözlükte bir şeyi kaldırmak, onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç istemek anlamına gelen istiâre, bir beyân ilmi terimi olarak “hakikî mana ile mecâzî mana arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmak”⁸³ demektir. Daha

⁸¹ Ebû Ya‘kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, nşr. Naîm Zerzûr (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1407/1987), 423.

⁸² İsmail Durmuş, “Tezat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/58-60.

⁸³ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 90.

açık bir ifadeyle bir sözü kendi anlamının dışında kullanmaktır. Teftâzânî istiâre olabilmesi için hakîki manayı kastetmeye engel olan bir karine bulunması gerektiğini söylemektedir.⁸⁴ İstiâre yapılma biçimine göre tasrîhiyye, mekniyye, asliye, tebe'îyye, terşih, tecrid, mutlaka, temsiliyye olarak sekiz kısma ayrılmıştır.⁸⁵

Câsiye sûresinin yirmi dokuzuncu âyetinde هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ “İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor.” buyurulmaktadır. Bu âyetle istiâre-i tasrîhiyye yapılmıştır. İstiâre-i tasrîhiyye benzeyenin söylenmeyip, benzetilenin açıkça zikredildiği istiâre türüdür. Kitap (amel defteri) hakikâte şahitlik yapan insanın durumuna benzetilmiş, tıpkı insanın diliyle yaptığı şahitlik gibi onun da insanın aleyhine şahitlik yapacağı belirtilmiştir. Kitabın beyan edeceği şahitliğin, her türlü söylemden daha kuvvetli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Sûrenin otuz dördüncü âyetinde ise وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسِيْكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا “Onlara şöyle denir: Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bugün biz de sizi unutuyoruz.” buyurulmaktadır. Bu âyetle de istiâre-i temsiliyye vardır. İstiâre-i temsiliyye, benzeyenin zikredilmeyip benzetilenin özelliklerinin zikredildiği istiâre türüdür. Bu âyetle imân etmeyen kişinin durumu bir yerde unutilan, hapis tutulup terkedilen kimsenin durumuna benzetilmiştir. İmân etmeyen kimse doğrudan zikredilmemiş, unutilan kimsenin durumuna benzetilerek istiâre yapılmıştır.

h. İltifât / الالتفات

İltifât sözlükte döndürmek⁸⁶, çevirmek anlamlarına gelen لَفَّ kökünden türetilmiş olup bir edebîyat terimi olarak “Bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değişiklikler yapmak”⁸⁷ demektir. İltifât sanatı bir cümlede gâibten muhâtaba, muhâtabtan gâibe, mütekellimden muhâtaba şeklinde şahıstaki değişiklikte olabileceği gibi; mâziden muzâriye ya da emir kipine, muzâriden maziye şeklinde zaman kipindeki değişiklikte de olabilmektedir.

⁸⁴ Sa’düddin Mes’ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtaşarü’l-me’ânî*, thk. Hind Mahmûd Hasan (Pakistan: Mektebetü’l-Büsrâ, 1431/2010), 1/114.

⁸⁵ Yakup Eroğlu, *Arap Belâğatında Kinâye ve İsti’âre* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 8,9.

⁸⁶ İsfahânî, “İft”, 683.

⁸⁷ İsmail Durmuş, “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153.

ذَلِكُمْ بِأَنَّكُمْ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوءًا وَغَرَّتُكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا “Bunun sebebi, Allah’ın âyetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır. Artık bugün ateşten çıkarılmazlar ve Allah’ın rızasını kazandıracak amelleri işleme istekleri kabul edilmez.” buyurulmaktadır. Âyetin başında وَلَا يُخْرَجُونَ-ذَلِكُمْ ifadelerinde olduğu gibi muhâtab sîgaları kullanılırken daha sonra لَا يُخْرَجُونَ ifadelerinde gâib sîgasına geçilerek iltifât sanatı yapılmıştır. Hitâbın ikinci şahıstan (muhâtab) üçüncü şahısa (gâib) geçmesi kâfirin muhâtab mertebesinde düşürülmesi içindir.

B. CÂSİYE SÛRESİNİN KONULU TEFSİRİ

1. Allah İnancı ile İlgili Konular

Bütün ilâhî dinler tevhidî yani Allah’ın bir ve tek olduğunu, eşi ve benzerinin bulunmadığını öğretmek için gönderilmiştir. Akıl sahibi olup, bülûğ çağına gelmiş olan her insanın ilk vazifesi yaratıcısı olan Allah’ı tanımak, ona imân ve kulluk etmektir. Kur’ân-ı Kerîm’deki her bir âyet insanın doğru bir Allah inancına sahip olmasını amaçlar nitelikte nazil olmuştur. Allah Teâla’ya imân insan fitratının bir icâbıdır. Her insan kâinâtı müşâhede ederek Allah inancına ulaşabilecek kabiliyettedir. Allah inancı nübüvvet ve ahirete dair meselelerin de idrak edilmesinin yegâne temelidir. Bundan sonraki bölümde Câsiye sûresinde Allah inancına dâir işlenen konular ele alınacaktır.

a. Allah’a İman

İmân kelimesi sözlükte gönül huzuru, güvende olmak, korkunun olmaması anlamlarına gelen من kökünden türetilmiş olup, if’âl vezninden mastar olarak gelmektedir.⁸⁸ Terim olarak ise Peygamberleri Allah Teâla’dan alıp insanlara vahyettiği hususlarda, içerisinde şüphe barındırmayacak biçimde kalben tasdik etmek ve inanmak anlamına gelmektedir. İmân kavramının pek çok mezhep alimi tarafından tarifi yapılmıştır. Mâtürîdî kelamcıları imânı “Muhammed aleyhisselâmi, Allah tarafından getirdiği kesinlikle bilinen

⁸⁸ İsfahânî, “emn”, 30.

hususlarda, şüphe götürmeyecek şekilde kalben, tasdik etme, doğrulama”⁸⁹ olarak tanımlamıştır. Sünnî kelamcı Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) de imânı “Allah’ın vahdâniyetini dil ile ikrar kalp ile tasdik etmektir.”⁹⁰ şeklinde tanımlamıştır. Cehmiyye mezhebinin kurucusu olan Cehm b. Safvân’a (ö. 128/745) göre ise imân, kalbin mârifetinden ibarettir ve Allah’ı bilmek demektir.⁹¹ Kelâm ilminde imânın tanımı genel itibariyle “kalbin tasdiki ve dilin ikrârı” şeklinde yapılmakta olup buna İslâm’ın esas olan rükünlerini yani amel işlemeyi de ekleyen alimler olmuştur. Bu inanca sahip olan kimseler mü’min, bu inancı inkâr eden kimseler ise kâfir olarak adlandırılmaktadır.

Allah inancı akıl sahibi her insan için zorunlu bir bilgidir. Ancak kişi kendisine verilen akli kullanmamak ya da onu yanlış yönde kullanmak sonucunda bu bilgiyi göz ardı edebilmektedir. Bu kişinin dünyevî ve uhrevî bir tercihidir. Allah’ın varlığı ve birliği, vahiy, kitap, peygamberlik ve ahiret konularında sağlam bir itikada sahip olabilmenin yegâne yolu insana verilen bu akıl doğru bir biçimde kullanmaktan geçer. Akl-ı selîm sayesinde insan kâinatta gördüğü olaylar arasında ilişki kurar, ahlâkî ve tecrübî deliller ile Allah inancına sahip olur. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen أَفَلَا تَعْقِلُونَ “akıl erdiremiyor musunuz?”⁹², قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ “Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız!”⁹³, كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ “İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar.”⁹⁴, أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ “Hiç düşünmezler mi!”⁹⁵ gibi örneği verilebilecek pek çok âyet kişiyi düşünmeye, idrâk etmeye ve bunun sonucunda Allah’a imân etmeye davet etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm bilindiği üzere Arap toplumuna nâzil olmuştur. İslâm gelmeden önce Arap toplumunda farklı dînî inanışlar mevcuttu. Ay, güneş gibi gök cisimlerine tapınılan pek çok kadîm inanışın yanında, Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsilik, Sâbiilik ve

⁸⁹ Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 192.

⁹⁰ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu’temid en-Nesefî, *Mâtürîdî Kelâmı*, thk. Yusuf Arıkaner (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 24.

⁹¹ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1992), 74.

⁹² el-Bakara 2/76.

⁹³ el-Bakara 2/118.

⁹⁴ Nûr 24/61.

⁹⁵ Yâsîn 36/68.

putperestlik gibi inançlar, Arap toplumunun dînî hayatını oluşturmaktaydı. Bu inanışların bazıları ilâhî kaynaklı olsa da zamanla hem kutsâl kitapları hem de görüşleri tahrîfâta uğramış, ortaya yanlış dînî inançlar çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerîm Yahudilik ve Hristiyanlığın yanlış inancını Tevbe sûresinde şu şekilde ifade etmektedir: *“Yahudiler, ‘Üzeyr, Allah’ın oğludur’ dediler. Hristiyanlar ise, ‘İsa Mesih, Allah’ın oğludur’ dediler. Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!”*⁹⁶ Bu inançların yanında Hz. İbrahim’in dinine bağlı kalan, diğer yanlış inanışların karşısında duran tevhîd ehlinin inancı Hanîflik de mevcuttu. Ancak toplumun geneline yayılan yanlış Allah tasavvuru, ahlâkî çöküntü ve zulüm, Kur'ân-ı Kerîm’in indirilmesini adetâ zarûrî hâle getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm nâzil olan ilk âyetten son âyete kadar kişiyi Allah’a imân etmeye davet etmiş, bu inancın pekişmesi için pek çok delil ileri sürmüştür, imân eden ve imân etmeyen kimselerin ahirette muhakkak hesaba çekileceği hatırlatılmıştır. Câsiye sûresi de Allah’ın varlığına ve birliğine imân etmeye davet eden sûrelerden bir tanesidir. Nitekim sûrenin ilk âyetlerinde göklerde, yerde ve ikisinin arasında bulunan her şeyde, insanın yaratılışında, gece ve gündüzün ara vermeden yer değiştirmesinde, bulutlardan indirilen yağmurda, rüzgârların esmesinde Allah’ın varlığına ve birliğine işaret eden deliller olduğu vurgulanmış, bunca apaçık delile rağmen imân etmeyenlerin fiilleri kınanarak ahirette muhatap olacakları azap hatırlatılmıştır.

b. Allah’ın Azîz ve Hakîm Olması

Âzîz kelimesi sözlükte güçlü, izzetli, âciz olmayan, zelilin zıddı manalarına gelen عز kökünden türetilmiş Allah için kullanılan bir sıfattır.⁹⁷ Azîz kelimesi Allah’ın isimlerindendir ve eşi benzeri olmayacak biçimde güçlü, kudretli olan demektir.

Kur'ân-ı Kerîm’de kırk sûrede, yüze yakın âyette azîz kelimesi geçmektedir.⁹⁸ Bunların çoğunda Allah’ın Alîm, Hakîm, Rahîm, Kavî, Gafûr, Hamîd, Cebbâr, Kerîm, Muktedir,

⁹⁶ et-Tevbe 9/30.

⁹⁷ Cevherî, “izz”, 3/112; İsfahânî, “izz”, 498; İbn Manzûr, “izz”, 9/185.

⁹⁸ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1364/1945), 460-461.

Zü'ntikâm, Vehhâb isimleri ile birlikte kullanılmış olup on âyette de tek başına kullanılmıştır.⁹⁹

Hakîm kelimesi ise sözlükte ıslâh etmek, hükmetmek, anlamlarına gelen حکم kökünden türetilmiş olup, Kur'ân-ı Kerîm' de bazı yerlerde Allah'ın ismi olarak, bazı yerlerde Kur'ân'ın özelliği olarak kullanılan bir sıfattır.¹⁰⁰

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

“Kitab’ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafındandır. (2)”¹⁰¹

“Göklerde ve yerde ululuk O’na aittir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (37)”¹⁰²

Azîz ve Hakîm sıfatları, Câsiye sûresinin ikinci ve son âyeti olan otuz yedinci âyetinde Kur'ân-ı Kerîm'in diğer kırk beş âyetinde olduğu gibi birlikte kullanılarak zikredilmiştir. Cenâb-ı Allah'ın Azîz olması onun türlü murâda kâdir olduğuna işaret etmektedir. Allah Teâla seviyesine erişilemeyecek derecede kudretli, her mümkünâta kâdir ve güçlü olandır. Hakîm sıfatı ile birlikte kullanılması ise Yüce Allah'ın kâdir olduğu her fiilde, son derece hikmetli hükmettiğini ifade etmektedir. Zira hikmetli olmak mü'min ile kâfirin eşit tutulmaması, imân edip sâlih amel işleyen kimsenin hakkıyla mükâfatlandırılıp, inkâr edip günah işleyen kimsenin hakkıyla cezalandırılması anlamına gelmektedir.

Azîz; Allah'ın hiçbir şeye ihtiyaç duymamasını, zâtının zilletten münezzeh olduğunu ve azâmetinin en üst derecede olduğunu ifade eden bir isimdir. Hakîm ise hikmetinin tamlığına, ilminin ise zirvede olmasına işaret eder. Yüce Allah yaptığı her fiili hiçbir şeye ihtiyaç duymaksızın, kusursuz bir biçimde yapar. Onun hikmeti de izzeti de kadîmdir. Her şeyi sonsuz bir ilimle bilen Allah, dünya ve ahirette kuluna hikmet ile muamele edendir.

⁹⁹ et-Tevbe 9/128; Hûd 11/91; Yûsuf 12/30, 51, 78, 88; İbrâhîm 14/20; Fâtır 35/17; Fussilet 41/41; el-Fetih 48/3.

¹⁰⁰ İsfahânî, “hkm”, 181; Fîrûzâbâdî, “hkm”, 1095.

¹⁰¹ el-Câsiye 45/2.

¹⁰² el-Câsiye 45/37.

c. Allah'ın Varlığının ve Kudretinin Delilleri

Allah Teâla'ya iman insan fitratının bir icâbıdır. Her insan yaratılışı itibariyle Allah'ı bilir ve tanır. Kişi sahip olduğu idrâk vasıtaları sayesinde kâinattaki intizâm ve mükemmelliği müşâhede eder, onun bir yaratıcısı olduğuna aklen hükmeder. Zîra kâinatta bulunan en küçük zerreden, devasa kütlelere kadar her madde ilâhi bir kusursuzluk ve denge ile yaratılmıştır. Dünyanın şekli, hacmi, kütlesi, Güneş karşısındaki konumu, dönüş hızı; dağların ve denizlerin yeryüzünde konumlandırılmaları, yağmurun yağdırılması vb. pek çok örnek bu nizam ve dengenin açık birer ifadesidir. Mesela dünyanın kendi eksenindeki dönüş hızı biraz daha hızlı olsaydı gece ile gündüz arasındaki ısı farkı çok yüksek olur, rüzgârlar çok daha hızlı eser ve meydana gelecek kasırgalar hayatı yaşanmaz hâle getirirdi. Ya da yağmurlar birkaç kilometre daha yüksekten yağsaydı, yeryüzüne çok daha hızlı iniş yapar ve yine yaşam mümkün olmazdı. Kâinattaki bu eşsiz denge, içinde bulunduğumuz dünyayı insan için yaşanabilir kılmaktadır. Bu denge ve düzenin tesadüfen ya da tek başına mümkün olamayacağı aklen zarûrîdir. Nasıl ki ortada hiçbir vasıta yokken kusursuz bir kitap ortaya çıkamıyorsa, bir yaratıcı olmadan ortaya böyle kusursuz bir kâinâtın çıkması da mümkün değildir.

إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِن دَابَّةٍ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾
وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ
لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾

“Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) nice deliller vardır. (3) Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın (yeryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır. (4) Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık (sebebi olarak yağmur) indirip, onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır. (5)”¹⁰³

¹⁰³ el-Câsiye 45/3-5.

Câsiye sûresi 3-5. âyetlerde yerde ve gökte, insanın yaratılışında, gece ve gündüzün yer değiştirmesinde, yağmurda, yeniden dirilişte ve rüzgârlarda inanan kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden deliller olduğu vurgulanmaktadır. Bu üç âyeti de zahirî manada anlamak mümkündür. Çünkü âyetlerde sayılan her bir maddede Yüce Allah'ın varlığına delâlet eden pek çok işaret mevcuttur. Örneğin, Dünya şu an bulunduğu noktadan birkaç metre daha Güneş'e yakın olsaydı, ya da birkaç metre daha geride dursaydı aşırı ısıdan/soğukluktan canlılar için yaşanamaz bir yer haline gelirdi.

İnsanın yaratılışında da Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden deliller bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın topraktan¹⁰⁴, çamurdan¹⁰⁵, sudan¹⁰⁶ yaratıldığı ifade edilir. Toprak ve su gibi saf ve yaratılışı itibariye basit maddelerden, bir insanın karnında dokuz ayda kusursuz işeyen bir beden meydana gelmesi, Allah'ın sonsuz kudretini gösteren eşsiz bir mucizedir.

Allah'ın yeryüzüne yaydığı canlılarda da pek çok deliller bulunmaktadır. Nitekim yeryüzünde herhangi bir türden canlının yok olması, başka bir canlı türünün azalmasına ya da normalinden fazla çoğalmasına sebep olmaktadır. Bu durum da ekolojik dengenin bozulmasına sebep olabilmektedir.

Rüzgârlar ise tohumların yer değiştirip, yayılmasını sağlar. Eğer bir ağaçtan taşınan bütün tohumlar yeşerip ağaç olsaydı her yer aynı ağaçla dolar, belli bir tür Dünya'nın her yerini istilâ ederdi. Tohumların belli bir düzen ile taşınması da bu fiilin kudretli bir yaratıcı tarafından yapıldığına delâlet etmektedir.

Yüce Allah her bir varlığı belli bir amaç için belli bir dengede yaratmıştır. Yeryüzünün ve gökyüzünün her bir zerresi Allah'ın mevcûdiyetini kabul etmeyi zarûri hâle getirmektedir. Ancak bu delilleri görmek yine de bazı insanlara yetmemektedir. Bunca delile rağmen inkârda direten pek çok kimse vardır. İşte bu noktada kişinin tercihi devreye girmektedir.

Yüce Allah Hac sûresinde *أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونْ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا* “Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler

¹⁰⁴ Âl-i İmrân 3/59.

¹⁰⁵ es-Secde 32/7.

¹⁰⁶ en-Necm 53/46.

körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.”¹⁰⁷ buyurarak bu idrâkin yalnız müşâhede ile değil, idrâke meyilli bir kalp ile de olması gerektiğini belirtmektedir. Eğer insan yer ve gökyüzündeki Allah’ın varlığına, birliğine işaret eden delilleri görmezden gelerek ibret almamayı tercih ederse artık onu ikna edecek bir durum bulunmamaktadır ve o zaman kişi inkârının sonuçları ile muhatap olacaktır.

Yüce Allah âyetlerde önce لِلْمُؤْمِنِينَ buyurarak imân eden kimselere, bu delilleri anlamaları noktasında apaçık vurgu yapmaktadır. Daha sonraki âyette يُوْقِنُونَ buyurarak imân edenlerden olmasa da kuşkusuz gerçeğe inanan, yakînî bilgiyi araştıran kimselerin bu delilleri idrâk edebileceğine işaret edilmektedir. Beşinci âyette ise يَغْفُلُونَ buyurarak ilk iki kısımdan olmasa da aklı kullanan kimselerin bu delilleri anlayıp Yüce Allah’ın varlığını ve birliğini idrâk edebilecekleri belirtilmiştir. Mu‘tezile söz konusu âyetler için şöyle demiştir: “*Bunlar hem mü’minler için hem de kâfirler için birer delildir. Ancak bunlardan kâfir değil de mü’minler istifade edince ‘mü’minler için birer âyet’ olarak ifade edilmiştir. Bunun bir benzeri هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ âyetidir. Çünkü Kur’ân, bütün insanlar için hidâyet rehberidir. Nitekim Cenâb-ı Hak هُدًى لِّلنَّاسِ buyurmuştur. Ancak ne var ki, ondan sadece ve hassaten mü’minler istifade edince هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ denilmiştir. İşte burada da böyledir.*”¹⁰⁸

Bizim burada beyân edeceğimiz görüş ise şu şekildedir: Bir şeyin delil veya âyet olabilmesi o şeyin bilinebilmesi ile mümkün olmaktadır. Bilinmeyen, idrâk edilemeyen bilgi kişi için bir delil niteliği taşımamaktadır. Dolayısıyla Allah’ın varlığına ve birliğine işaret eden bu ifadelerin delil ve âyet olabilmesi ancak mü’min için mümkündür. Kâfir için ise inkâr ettiği herhangi bir bilgiden fazlasını ifade etmemektedir.

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لَتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

“Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O’nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir. (12) Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından

¹⁰⁷ el-Hac 22/46.

¹⁰⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 14/253.

(bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır. (13)”¹⁰⁹

Câsiye sûresinin on iki ve on üçüncü âyetleri de Allah’ın varlığına ve birliğine delâlet eden âyetlerden bahsetmektedir. Yüce Allah on ikinci âyette gemilerin suda akıp gitmesini delil getirmiştir. Gemilerin suda gitmesi pek çok sebebin de âmâde kılınması ile mümkün olmaktadır. Nitekim geminin hareket edebilmesi için suda batmayacak şekilde uygun bir madde, istenilen yönde hareket eden bir rüzgâr, geminin düzgün hareket edebilmesi için gerekli dengeyi sağlayan su gerekmektedir. İşte tüm bunların yaratılması ve uyum içinde olması ancak Allah’ın kudreti ile mümkündür. Yine âyette geçen “*lütfunu aramanız için*” ifadesi denizden çıkan balık, inci, mercan gibi nimetlere işaret etmektedir. Öte yandan deniz üzerinde ticaret yapılabilmesi de Allah’ın insanın hizmetine sunduğu nimetlerden biridir.

Tüm bu âyetler ile Yüce Allah kullarını verdiği nimetler üzerine tefekkür etmeye; varlığını, birliğini ve kudretini idrâk etmeye, ayrıca bu nimetlere fiilen şükretmeye teşvik etmektedir.

d. Kur’ân’ın İndirilmesi

Allah’a imân etmenin zorunlu bir sonucu onun vahyine ve indirdiği kitaplara iman etmektir. Hz. Adem’den bu yana insanlık her dönemde vahye ihtiyaç duymuştur. İlâhî vahyin gelmediği toplumların ahlâken çöktüğüne, toplumsal düzenlerinin bozulduğuna tarih boyunca şahit olunmuştur. Yüce Allah insanı yarattığı günden bu yana bir başına, rehbersiz bırakmamış, her dönemde vahiy ile gönderdiği peygamberler ve inzâl ettiği kitablar ile ona yol göstermiştir. Yüce Allah Kıyâmet sûresinde *أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى* “*İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?*”¹¹⁰ buyurarak insanı bu dünyada vahiysiz bırakmayacağını beyân etmiştir. Yine Fâtır sûresinde *إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا* “*Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.*”¹¹¹ buyurarak her topluma, o toplumu uyaracak peygamberler gönderdiğini bildirmiştir.

¹⁰⁹ el-Câsiye 45/12,13.

¹¹⁰ el-Kıyâme 75/36.

¹¹¹ Fâtır 35/24.

İnsan yaratılışı gereği doğru ile yanlış ayırt edebilecek özellikte ve kabiliyette olsa da zaman zaman yoldan ayrılabilmektedir. İşte bu noktada Yüce Allah peygamberler vasıtasıyla kulunun ihtiyacına uygun bir şekilde vahyetmekte, sahîfe ve kitap göndermek sûretiyle insana yol gösterecek beyânlar inzâl etmektedir.

Akıl insanı doğru yolda tutmayı sağlayacak en önemli araçtır. Ancak aklın idrâk edemeyeceği pek çok hakikat vardır. İlâhî ve uhrevî meselelerde akıl sınırlı ve zayıf kalmaktadır. Bu meselelerin açıklanması için Yüce Allah hikmetinin bir tecellisi olarak insanlar arasından üstün vasıflarda olan kullarından seçtiği peygamberlerine vahiylerde bulunmuş, ilâhî hakikatleri onlar aracılığı ile kullarına beyân etmiştir. Vahiy, Yüce Allah'ın insanoğluna en büyük lütfudur. Allah Teâla, Hz. Adem'den Hz. Muhammed (sav)'e kadar bütün peygamberlere, insanlara ulaştırmasını istediği emir ve yasakları vahiy aracılığı ile göndermiştir.

Vahyin tam olarak ne olduğu ise tam olarak bilinmemektedir. Bazı âlimler vahyin Allah'ın zâtında mevcut olan mânâların kelimelere dökülmüş şekli olduğunu ifade ederken, bazı âlimler vahyi insandaki nefs-i nâtıkanın faal akılla ilişki kurması olarak yorumlamıştır.¹¹²

Kur'ân-ı Kerîm diğer üç kutsal kitap (Tevrat, Zebûr, İncil) gibi vahiy ürünüdür. Kur'ân-ı Kerîm Hz. Muhammed (sav)'e nâzil olan ve nâzil olmaya başladığı günden bugüne kadar insan hayatına yön vermiş, sahip olduğu nazım ve mana kuvvetiyle okuyan ve inanan her kişiye rehber olmuş son ilâhî kitaptır. Kelime olarak okumak anlamına gelen قرأ ya da toplamak manasına gelen القارئ kelimelerinden türetildiği söylene de “Kur'ân” Hz. Muhammed'e nâzil olan son kutsal kitaba verilen husûsî bir isimdir. Kur'ân üzerine nâzil olduğu Arap toplumunun dili ile Arapça olarak indirilen, tavâtür yoluyla hiçbir değişime uğramadan nakledilen, mushaflarda yazılı olan ve tilâvetiyle ibadet edilen, her yönden mucizevî bir kelâm-ı ilâhîdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in hak ile bâtıl, helal ile haramı ayırt eden manasında “Furkân”; öğüt veren manasında “Zikr”; aydınlatan manasında “Nûr”; kalpleri ve ruhları diriltiren manasında “Rûh”; her şeyi apaçık ve anlaşılır bir biçimde beyân eden manasında “Beyân” olarak isimleri mevcuttur. Bunların yanı sıra Kitab, Mev'iza, Hüdâ, Kelâm, Rahmet

¹¹² bk. Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî, *el-Medinetü'l Fâzıla*, çev. Nafiz Danışman (İstanbul: MEB Yayınları, 1990).

isimleri de mevcuttur. Tüm bu isimler Kur’ân-ı Kerîm’in farklı yönlerine işaret etmektedir. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’in özelliklerini yine Kur’ân-ı Kerîm’de şu âyetler ile ifade etmiştir:

هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

“İşte bu Kur’ân, rabbinizden gelen kanıtlardır, inanan bir topluluk için hidayettir, rahmettir.”¹¹³

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾

“Hamd Allah’a mahsustur ki kuluna sağlam ve kusursuz kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir.”¹¹⁴

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾

“İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik.”¹¹⁵

وَأَنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿١٩٤﴾
بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴿١٩٥﴾

“Şüphesiz bu Kur’ân âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhu’l-Emîn indirmiştir.”¹¹⁶

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۖ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ﴿٧﴾

“İşte sana, Ümmü’l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur’ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır.”¹¹⁷

¹¹³ el-A’râf 7/203.

¹¹⁴ el-Kehf 18/1.

¹¹⁵ Tâhâ 20/13.

¹¹⁶ eş-Şuarâ 26/192-195.

¹¹⁷ eş-Şûrâ 42/7.

Câsiye sûresi Hz. Peygamberin risâletinin ilk yıllarında inzâl olduğu için Mekkelilere Kur’ân’ın Allah tarafından indirildiğini beyan ederek başlamaktadır. Çünkü Mekkeliler Kur’ân inmeye başladığı günden itibaren onun Allah kelâmı olamayacağı iddiasındaydılar. Bu iddialarının temeli Hz. Peygamber’in peygamberliğine inanmalarından kaynaklanmaktaydı. Onların inancına göre peygamber vasfında olacak kişi insan türünden olmamalıydı. İnkârlarının altında yatan bir diğer sebep ise peygamberlik vasfının halk arasında itibar gören bir kabileden, makam ve mevki sahibi bir kimseye verilmesi yönündeki talepleri idi. Bu iddiaları Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde ifade edilmiştir:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ أَهَمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ۚ نَحْنُ قَسَمْنَا
بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا ۚ وَرَحْمَتُ
رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

“Bu Kur’ân, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya, dediler. (31) Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır. (32)”¹¹⁸

Hız. Peygamber’in Mekke’nin seçkin ve soylu kişilerinden olmaması, aksine yetim ve öksüz, hayatını çobanlık ve ticâret ile idâme eden Mekkelilerin gözünde normal bir kişi olması, onun peygamberliğini kabul etmeyen Mekke ehlinin öne sürdüğü en önemli inkâr sebeplerinden biriydi. Sahip oldukları kibir ve gurur onların bu inkâr ve isyanlarını arttırarak devam etmesine sebep oluyordu. Hız. Peygamber’in Kur’ân’ı tebliğ etmesiyle beraber bu inkârlarını Kur’ân’a yönelttiler ve onun Allah kelâmı olamayacağını ancak bir beşer kelâmı olduğunu iddia ettiler. Bu iddiaları Kur’ân-ı Kerîm’de şu âyetler ile ifade edilmiştir:

أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ۚ ﴿٣٤﴾

¹¹⁸ ez-Zuhurf 43/31-32.

“Yoksa ‘O Kur’ân’ı kendisi uydurup söyledi’ mi diyorlar? Hayır, (sırf inatlarından dolayı) iman etmiyorlar. (33) Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler! (34)”¹¹⁹

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۚ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ ۖ وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾ فَإِنْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّهَا أَنْزَلُ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

“Yoksa ‘onu (Kur’ân’ı) uydurdu’ mu diyorlar? De ki: ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah’tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin.’ (13) Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur’ân) ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir ve O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Artık Müslüman oluyor musunuz? (14)”¹²⁰

وَلَا يَقُولُ كَاهِنٌ ۖ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

“Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!”¹²¹

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿٢٥﴾

“Kur’ân, kovulmuş şeytanın sözü değildir.”¹²²

Nâzil olan tüm bunlar gibi pek çok âyette Mekkelilerin mesnetsiz ve tutarsız iddiaları reddedilmiş, bu inkârcı tavırları kınanmıştır. Câsiye sûresi de ilk âyetinden itibaren Kur’ân’ın Allah tarafından indirildiğini beyan etmiş, indirilen âyetler hakkında inançsız davranan kimselerin durumlarını kınamış ve bu tutumda ısrar eden kimselerin ahirette karşılığını bulacağı hatırlatmıştır.

Câsiye sûresi Hurûf-u Mukattaa’dan sonra Kur’ân’ın indirilmesini beyân eden âyet ile başlamaktadır.

حَمْدٌ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

¹¹⁹ el-Câsiye 45/33,34.

¹²⁰ Hûd 11/13-14.

¹²¹ el-Hâkka 69/42.

¹²² et-Tekvîr 81/25.

“Hâ Mîm. (1) Kitab’ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafından. (2)”¹²³

Sûrenin ilk âyetinde geçen “hâ-mîm” kelimesi mübtedâ olup تَنْزِيلُ kelimesi onun haberidir.¹²⁴ Bazı âlimler تَنْزِيلُ ifadesi mübtedâ, مِنَ اللَّهِ ifadesi onun haberidir şeklinde ifade ederken, bazıları حَمَّ kasem (yemin ifadesi), تَنْزِيلُ الْكِتَابِ kasemin sıfatı, devamında gelecek âyetteki إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ifadesi de kasemin cevabıdır şeklinde tahlil etmişlerdir.¹²⁵ Bizim tercihimiz تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ifadesinin mübtedâ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ifadesinin de haber olmasıdır. Dolayısıyla âyetin meâli “Kitabın indirilişi, mutlak güç ve hüküm sahibi Allah tarafından.” şeklindedir.

e. Kur’ân’ın Rahmet ve Rehber Olması

Rahmet sözlükte merhamet etmek, acımak, şefkat göstermek, ihsanda bulunmak, hassasiyet ve duyarlılık anlamlarına gelen رَحِمَ kökünden türetilmiş bir kelimedir.¹²⁶

Temel anlamı ise, Yüce Allah’ın kullarına lütûf ve ihsânda bulunması demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de üç yüzden fazla âyette farklı türevlerde rahmet kelimesi geçmektedir.¹²⁷ Rahmet kelimesi Kur’ân-ı Kerîm, Tevrat¹²⁸ ve Hz. Muhammed¹²⁹ için de kullanılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm inanan kimseler için maddi ve manevî rahmet kaynağıdır. Mü’min bir kimse onu okuduğunda, dinlediğinde, içerdiği hükümleri hayatına tatbik ettiğinde Yüce Allah’ın rahmetine nâil olmaktadır. Mâide sûresi altmış altıncı âyette Yüce Allah وَلَوْ أَنَّهُمْ

أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ ۖ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾ “Eğer onlar Tevrat’ı, İncil’i ve Rableri tarafından

¹²³ el-Câsiye 45/1,2.

¹²⁴ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi’l-Kur’an*, 19/143.

¹²⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/252.

¹²⁶ İsfahânî, “rhm”, 279; Fîrûzâbâdî, “rhm”, 111; İbn Manzûr, “rhm”, 5/173.

¹²⁷ Mısıri, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, 309.

¹²⁸ el-Ahkâf 46/12.

¹²⁹ el-Enbiyâ 21/107.

kendilerine indirileni (Kur'ân'ı) gereğince uygulasalardı, elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızık) yiyeceklerdi. Onlardan orta yolu tutan bir zümre vardır. Ama onların birçoğunun yaptığı ne kötüdür!” buyurarak Kur'ân'ın bu özelliğini vurgulamaktadır.

Câsiye sûresinde Kur'ân'ın rahmet ve rehber oluşu ile ilgili âyetler şunlardır:

هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رَجْزِ الْيَمِّ ﴿١١﴾

“İşte bu (Kur'ân) bir hidayettir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenlere ise elem dolu çok kötü bir azap vardır. (11)”¹³⁰

هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

“Bu Kur'ân, insanlar için kalp gözleri (konumundaki bir nur), kesin olarak inanan bir toplum için de bir hidayet ve bir rahmettir. (20)”¹³¹

Câsiye sûresinin on birinci âyetinde geçen هَذَا هُدًى ifadesi Kur'ân'ın kendisine inanan ve kendisine tâbî olan kimseler için tam bir hidâyet, yol gösterici olduğunu ifade etmektedir. Âyette geçen هَذَا mübtedâ, هُدًى ise onun haberidir. Hüdâ kelimesi rehberlik etmek anlamına gelen هدى kökünden türetilmiş bir mastardır. Zıddı dalâlettir. Bu âyette Kur'ân-ı Kerîm için kullanılmış olup hidâyet (kılavuz, yol gösterici) anlamı taşımaktadır. Hidâyet, kişinin sahip olduğu akıl ve idrâk vasıtaları ile eşirebildiği bir bilgi olabildiği gibi Yüce Allah'ın vahiy yolu ile kullarına yaptığı davet şeklinde de olmaktadır. Ancak bu davet ve yol gösterme ilâhî bir müdahale ile değil, kişiyi kurtuluşa erdirecek yolları açıklayıp, tercihi mükellefe bırakmak ile olmaktadır. Söz konusu âyette bu yolu tercih etmeyen ve Allah'ın gönderdiği âyetleri inkâr eden kimseleri elem dolu bir azabın beklediği hatırlatılmaktadır.

Âyette geçen رَجْزِ kelimesi (ر ج ز) kökünden türetilmiş bir isimdir. Kesralı biçimde رَجْزِ olarak kullanıldığında ise pislik, günah, şüphe, cezâ anlamlarına gelmektedir. رَجَسَ fiili

¹³⁰ el-Câsiye 45/11.

¹³¹ el-Câsiye 45/20.

de Kur'ân-ı Kerîm'de benzer anlamlar için kullanılmaktadır ayrıca gökyüzü için kullanıldığında şiddetle gürlemek anlamına gelmektedir.¹³² Rics kelimesi Mâide sûresi doksanıncı âyette de عَمَلِ الشَّيْطَانِ مِنْ رِجْسٍ مِنَ الْأَزْلَامِ وَالْأَنْصَابِ وَالْمَيْسِرِ وَالْأَنْصَابِ وَالْأَزْلَامِ مِنْ رِجْسٍ مِنَ الشَّيْطَانِ şeklinde geçmekte olup, pis şeyleri ifade eden bir kelime olarak kullanılmıştır. Çünkü içki, kumar, fal okları ve putlar şer'î açıdan pis sayılan şeylerdir. Buradaki pisliğin mânevî bir pislik olduğu anlaşılmaktadır. Câsiye sûresinde geçtiği şekliyle Sebe sûresi beşinci âyette de وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٍ şeklinde geçmektedir. Her iki âyette de أَلِيمٍ 'elem verici' ifadesi رِجْزٍ kelimesinin sıfatı konumundadır ve azap anlamındadır.¹³³ Yüce Allah âyetleri inkâr eden kimselerin ahirette nasıl acı ve kötü bir azap ile karşılaşacaklarını ifade etmek maksadıyla bu ifadeyi kullanmaktadır.

Fahrettin er-Râzî âyette geçen رِجْزٍ kelimesini şiddetli bir azap şeklinde ifade etmiş, Bakara sûresinin elli dokuzuncu فَانزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ âyeti ile A'râf sûresi yüz otuz dördüncü لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرَّجْزَ لَتُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَءِيلَ âyetini bu Câsiye sûresindeki kullanıma örnek göstermiştir.¹³⁴

Yirminci âyette geçen بَصَائِرٍ kelimesi kök anlamı görmek olan بصر fiilinden türetilmiş olan بصيرة 'basîret' kelimesinin çoğuludur. Basîret her türlü delil, işaret, idrak gücü ve hidâyet vesîlelerine verilen isimdir. Kur'ân'ın bir diğer ismi de 'besâir'dir. Kişinin dünya ve ahirette mutlu olmasını sağlayan delilleri içeren kitap anlamına gelir. Bu ilâhi deliller kişiyi doğru yolda tutan işaretlerdir. Basîretin mâhiyeti ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. İbn Zeyd âyette ifade edilen bâsiretin kalpte olduğu söylemiştir. Ona göre mânevî olarak işitmek ve görmek kalpte olmaktadır. Hac sûresinin فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ şeklinde ifade edilen “Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.” meâlindeki kırk altıncı âyetini

¹³² Fîrûzâbâdî, “rcs”, 548.

¹³³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tûnus: Dâru't-Tûnusiyeti li'n-Neşr, 1404/1984), 22/144.

¹³⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/257.

buna örnek olarak zikretmektedir.¹³⁵ Tefsir ve hadis âlimi Ebû Zeyd Seâlibî (ö. 875/1471) âyette geçen بَصَائِر kelimesi ile Kur'ân'ın kastedildiğini belirtmiş ve basiret kelimesini bir şeye duyulan sağlam inanç olarak açıklamıştır.¹³⁶

Yirminci âyet ile ilgili bir diğer mesele, söz konusu basiret, hidâyet ve rahmetin لِلنَّاسِ buyurularak bütün insanlar için olmasıdır. Ancak bu hidâyete yalnızca imân edenler ulaşabilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in vermek istediği her mesaj hem mü'min hem de kâfirler içindir. Kur'ân'da mü'minlerin yapmakta olduğu iyi ve güzel fiiller övülürken, kâfirlerin yaptıkları kötü fiiller yerilmektedir. Bunun amacı iyi fiilde bulunanların bunda devam etmesi, kötü fiilde bulunanların ise bu davranışlarından vazgeçmesi içindir. Ancak Kur'ân'ın bu yol göstericiliğinden sadece aklını yaratılışına uygun olarak kullanan kimseler faydalanabilir. Âyette geçen يُوقِنُونَ fiili bunu ifade etmektedir. Aklını doğru yönde kullanan kimse kesin bir îtikâda sahip olabilmektedir. Bu kesinlik içerisinde hiçbir şüphe ve kararsızlık barındırmamayı, sağlam bir inanca sahip olmayı ifade eder. Böyle bir inanca sahip olan kimse doğru ile yanlış ayırt edebilmekte ve sırât-ı müstakîm üzere durabilmektedir.

f. Allah İnancı ile İlgili Âyetlerdeki Kırâat Farklılıkları

(1) Dördüncü Âyet

وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ

“Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın (yeryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır.”

Âyette geçen آيَات kelimesini kırâat imamlarından Hamza, Kisâi ve Ya'kûb آيَات şeklinde

“te” harfini esreli olarak okumuş, diğer kırâat imamları ise ref ile okumuşlardır.¹³⁷

¹³⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 25/147.

¹³⁶ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ali Muavvid Âdil Abdülmevcûd, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997), 3/361.

¹³⁷ İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 403; Bennâ, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer*, 2/465.

إنَّ فِي خَلْقِكُمْ لَآيَاتٍ şeklinde mansûb olarak okunmasının sebebi *لَآيَاتٍ* “Sizin yaratılmanızda da deliller vardır.” takdirinde olmak üzere, üçüncü âyette geçen *لَآيَاتٍ* “Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için (Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren) nice deliller vardır.” ifadesine atfedilmiş olmasından dolayıdır. Bu görüşe sahip olanlar, bu kırâatin, Ubeyy b. Ka’b ve Abdullah b. Mes’ûd’un kırâatinde de *لَآيَاتٍ* şeklinde olduğunu, başına “lam” harfinin gelmesinin de bu sözün *لَآيَاتٍ*’nin başına geldiği cümlelerin lafzına atfedildiğini göstermesi sebebiyle olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁸

(2) Beşinci Âyet

وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَضَرِّيفِ الرِّيَّاحِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah’ın gökten rızık (sebebi olarak yağmur) indirip, onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır.”

Âyette geçen *لَآيَاتٍ* kelimesini dördüncü âyette olduğu gibi Hamza, Kisâi ve Ya’kûb *لَآيَاتٍ* şeklinde “te” harfini esreli olarak okumuş, diğer kırâat imamları ise ref’ ile okumuşlardır.

Âyette geçen *الرِّيَّاحِ* kelimesini Hamza, Kisâi ve Halef *الرِّيَّاحِ* şeklinde müfred sîga ile okumuşlardır.¹³⁹ Diğer kırâat imamları ise *الرِّيَّاحِ* şeklinde okumayı tercih etmişlerdir.

Cemî’ sîga ile okunduğunda “rüzgârlar” manası verilirken, müfred sîga ile okunduğunda “rüzgâr” manası verilmektedir.

(3) On Üçüncü Âyet

وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

¹³⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 14/254.

¹³⁹ Şeyh Ahmet İsa Ma’sarâvî, *Mushafu’t-Tecvîd ve bi Hâmişehi’l-Kitâbi’l-Kırâati’l-Aşer* (Dımaşk: Darü’l-Mârife, 1430/2009), 510.

“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”

Âyette geçen جَمِيعاً مِنْهُ ifadesini kırâat imamlarından İbn Muhaysın “nun” harfinin teşdidi ve “he” harfinin “te” biçiminde okunması ile جَمِيعاً مِنْهُ şeklinde kırâat etmiştir.¹⁴⁰ Söz konusu ifadenin مَنْهُ şeklinde okunduğu da rivâyet edilmiştir.¹⁴¹ Âyette geçen مَنْهُ kelimesi cümlede hâl görevi görmektedir ve “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir.” anlamına gelmektedir. Yani yer ve gökte bulunan her şeyi var edip mahlûkâtın emrine veren Allah’tır manası çıkmaktadır. Ancak مَنْهُ şeklinde okunduğunda söz konusu ifade mahzûf bir mübtedânın haberi olmaktadır ve “Göklerdeki ve yerdeki her şeyin sizin hizmetinize verilmesi Allah’ın lütfudur.” şeklinde anlam verilmektedir. Ancak İbn Muhaysın’ın kırâati tercih edilmeyen kırâatlerdendir ve bazı alimler tarafından şâz kırâat olarak değerlendirilmektedir. Nitekim İbn Mücâhid onun kırâatini şu şekilde tarif etmiştir: “Mekke ehli İbn Kesîr’in kırâati üzerinde icmâ ettiği kadar İbn Muhaysın’ın kırâatinde icmâ etmemiştir. Hatta İbn Muhaysın’ın öğrencileri de onu takip etmemiştir.”¹⁴² İbnü’l-Cezerî de İbn Muhaysın’ın kırâati için şunları söylemiştir: “Daha önce İbn Muhaysın’ın kırâatiyle Kur’ân okudum. Şayet mushafa aykırı bazı okuyuşları olmasaydı onu da meşhurlara ekleyecektim.”¹⁴³

(4) Yirmi Üçüncü Âyet

أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوْيَهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً ۖ فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَغْدِ اللَّهِ ۖ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

“Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah’ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?”

¹⁴⁰ Bennâ, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer*, 2/466.

¹⁴¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/258.

¹⁴² Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru’l-Meârif bi Mısır, 1392/1972), 65.

¹⁴³ Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye fi Tabakâti’l-Kurrâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1427/2006), 2/148.

Âyette iki farklı kelimedede kırâat farklılığı bulunmaktadır. İlki غِشَاوَةٌ (*perde*) kelimesindedir. Bu kelimeyi kırâat imamlarından Hamza, Kisâi ve Halef “ğayn” harfini fetha ile, “şın” harfini sükûn ile ve “elif” harfi olmaksızın غَشُوْةً şeklinde okumayı tercih ederken, diğer kırâat imamları غِشَاوَةٌ şeklinde okumayı tercih etmişlerdir.¹⁴⁴

Âyette geçen تَذَكَّرُونَ ifadesini Hafs, Hamza, Kisâi ve Halef aynen bu şekilde okurken diğer kırâat imamları تَذَكَّرُونَ şeklinde “zel” harfini şeddeli bir biçimde okumayı tercih etmişlerdir.¹⁴⁵

2. Ahlâk ile İlgili Konular

Kur’ân-ı Kerîm’in üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi de ahlâktır. Ahlâk sözlükte yaratılış, huy, tabiat, seciye manalarına gelen خلق kelimesinin çoğuludur. Ahlâk kişinin bir amaca yönelik olarak kendi arzusuyla iyi fiillerde bulunup kötülüklerden uzak durması demektir.

Ahlâk imânı tamamlayan, kişiyi sâlih amel işlemeye sevkeden, toplumda güven ve huzur ortamı oluşturmayı sağlayan en önemli vasıftır. Ahlâkın tefessüh ettiği toplumlar, ortaya çıkardığı zulüm ve adaletsizliklerden dolayı dağılmaya mahkûm olmuşlardır. Tarihe bakıldığı zaman da zulümde zirveye çıkan toplumlar belli bir zaman sonra yıkılmış, ahlâklı tutumlar sergileyen toplumlar ise uzun yıllar egemen olmuşlardır.

Bütün peygamberler gönderildikleri toplumun ahlâken çöktüğü, zulmün çoğaldığı, adaletsizliğin arttığı bir dönemde onlara doğru yolu göstermek ve işlemekte oldukları suçtan yüz çevirmelerinin onlar için daha hayırlı olduğunu hatırlatmak için risâlet ile buluşmuşlardır. Örneğin şirkte ısrarcı olan Âd kavmine Hz. Hûd, tevhid inancından ayrılıp küfürde ısrar eden Semûd kavmine Hz. Salih, cinsî sapkınlığa düşmüş ve inkâra dalmış Lût kavmine Hz. Lût ve Mısırdaki haklarına ağır işkenceler yapan Firavun ve ehline Hz. Musa uyarıcı olarak gönderilmiştir.

¹⁴⁴ Cezerî, *en-Neşr*, 1/278; Bennâ, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer*, 2/467.

¹⁴⁵ Bennâ, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer*, 2/467.

Kendisinden önce gönderilen tüm peygamberler gibi Hz. Muhammed (sav)’de sergiledikleri zulüm, kibir, inat gibi özelliklerinden dolayı Câhiliye ismini almış Arap toplumuna ahlâki bir eğitim vermek, onları hidâyete davet etmek için gönderilmiştir. Mekki sûrelere bakıldığında imân dışında üzerinde durulan en önemli konu ahlâktır. Çünkü Câhiliye toplumu işledikleri her fiili gurur, asalet, şöhrat bulma, saygı kazanma gibi dünyevî arzular için yapmaktaydı. Bu ise Yüce Allah’ın kulundan murâd etmeyeceği aksine ahirette hesaba çekeceği bir meseledir.

Bundan sonraki kısımda Câsiye sûresinin kendisine ahlâk ile ilgili konu edindiği imân eden kimselerde olması gereken vasıflardan, müşriklerin Allah’ın âyetleri karşısındaki inkârcı tutumlarından, İsrailoğullarına verilen nimetler karşısında ayrılığa düşmelerinden ve Müslümanların müşriklere karşı sahip olması gereken tutumlardan bahsedilecektir.

a. İman Edenlerin Özellikleri: Takvâ ve Sâlih Amel

Takvâ kavramı sözlükte muhafaza etmek¹⁴⁶, korumak, sakınmak anlamlarına gelen وقى kökünden türetilmiş olup, terim olarak “*Kişinin Allah’a itâat ederek O’nun vereceği cezalardan kendini sakınması; insanın kendisini, yaptığı veya yapmadığı şeyler yüzünden müstehâk olacağı ukûbattan yine Allah’a itâat ederek koruması.*”¹⁴⁷ demektir. Takvâ; kişinin yaptığı her fiili Allah’tan sakınarak yapması, kibir, enâniyet gibi hasletlerden uzak durarak yalnızca Allah’ın rızâsını kazanacak fiilleri yapma arzusunda olmasıdır. Takvâ kişinin Allah’ın yasakladığı fiillerden uzak durarak, emrettiği şeyleri yapmak, O’nun azâbından korkarak rahmetine nâil olmak için gayret etmektir. İnsanın Allah katındaki değeri takvâsı ölçüsündedir. Yüce Allah bu durumu Hucurât sûresinde إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقِيكُمْ¹⁴⁸ “*Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.*”¹⁴⁸ buyurarak ifade etmiştir.

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok âyette takva sahibi olanları sevdiğinden, onlarla beraber ve onların dostu olduğundan bahsetmektedir. Bu âyetlerden birkaçı şunlardır:

¹⁴⁶ İsfahânî, “vâkâ”, 833.

¹⁴⁷ Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *et-Ta’rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahmân (Beyrût: Dâru’n-Nefâis, 1424/2003), 129.

¹⁴⁸ el-Hucurât 49/13.

بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧٦﴾

“Hayır! (Gerçek, onların dediği değil.) Kim sözünü yerine getirir ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, şüphesiz Allah da sakınanları sever.”¹⁴⁹

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ۚ ذَلِكَ
الَّذِينَ الْقِيَمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

﴿٣٦﴾

“Şüphesiz Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah’ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”¹⁵⁰

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

“Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlarla beraberdir.”¹⁵¹

Bu âyetler gibi pek çok yerde Allah Teâla insanı takvâli olmaya davet etmektedir. Takvâ kişiyi yanlış yola düşmekten koruyan, kişinin Allah’a yaklaşmasına ve iyi fiillerde bulunup cenneti hak etmesine vesîle olacak bir yaşam biçimidir. Böyle yaşamaya gayret gösteren kimseler ise birçok nimetin de sahibi olmaktadır. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de takvâ sahibi olanlara doğru ile yanlış ayırt edebilecek bir temyiz gücü vereceğini فَرَقان kelimesi ile beyân eder.¹⁵² Bu ise kişiyi karşılaştığı problemler karşısında çözüm yolu bulmasına vesîle olacak bir araçtır. İnsan için işlevine uygun bir şekilde işleyen akıl ve onun ortaya koyduğu temyiz yeteneğinden daha büyük bir nimet düşünülemez. Bu nimetin verildiğini beyân eden âyette Yüce Allah takvâ sahibi olanların kötülükleri

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/76.

¹⁵⁰ et-Tevbe 9/36.

¹⁵¹ en-Nahl 16/128.

¹⁵² el-Enfâl 8/29.

örteceğini ve günahlarını bağışlayacağını da müjdeler. Elbette bu durum insanın gayreti ileidir.

Takvâ sahibi olmak ve amel-i sâlih işlemek mü'min bir kimsenin en önemli iki vasfıdır. Takvânın göstergesi amel ile olmaktadır. Zâhiren ve bâtinen hâlis bir niyet ile ifâ edilen amel kişiyi Allah'a yaklaştırır, günahlardan arındırarak cennete lâayık hâle getirir. Câsiye sûresinde takvâ ve amel ile ilgili âyetler şunlardır:

مَنْ عَمِلْ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾

“Kim sâlih bir amel işlerse, kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz. (15)”¹⁵³

إِنَّهُمْ لَنُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾

“Çünkü onlar, Allah'a karşı sana asla bir fayda sağlayamazlar. Şüphesiz zalimler birbirinin dostlarıdır. Allah ise kendisine karşı gelmekten sakınanların dostudur. (19)”¹⁵⁴

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ۚ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٣٠﴾

“İnanıp sâlih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları rahmetine sokacaktır. İşte bu apaçık başarıdır. (30)”¹⁵⁵

Sûrenin on beşinci âyetinde sâlih amel işleyenlerin bu ameli kendi iyiliği için yaptığı, kötülük yapanların da yine kendi zararına yaptığı ifade edilmektedir. Yani kişinin yaptığı her fiilin sonucu yine kişiye bağlanır. Ancak sûrede her iki durumda da kişinin Allah'a döndürüleceği hatırlatılarak bir ikâz da bulunulmuştur. Kişinin işlediği iyi veya kötü fiiller Allah tarafından karşılık buldurulur. Bu durum bir önceki âyette Yüce Allah'ın قُلْ

لِّلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِّلَّذِينَ لَا يَزُجُونِ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “İnananlara söyle, Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.” beyânının izâhı niteliğindedir. Daha önce bu âyetin nüzûl sebebi hakkında Keşşâf'ta nakledilen bilgileri aktarmıştık. Bu âyet Ömer b. el-Hattab'a kâfirlerden birinin kötü sözler söylemesi üzerine, onu cezalandırmak

¹⁵³ el-Câsiye 45/15.

¹⁵⁴ el-Câsiye 45/19.

¹⁵⁵ el-Câsiye 45/30.

isteyen Hz. Ömer için nâzil olmuştur. Yüce Allah Hz. Ömer'e hesap gününü hatırlatarak bağışlama yönüne gitmesini tavsiye etmiştir. Ancak bu affin Tevbe sûresi beşinci âyetin inmesi ile nesh olduğu rivâyet edilmektedir.¹⁵⁶

Câsiye sûresinin on dokuzuncu âyetinde Yüce Allah kendisine karşı gelmekten sakınan kimselerin dostu olduğunu buyurmaktadır. وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ifadesinin manası Allah'ın şirkten, küfürden ve diğer günahlardan sakınan kimselerin destekleyicisi ve yardımcısı olmasıdır. Âyette ifade edilen bir diğer husus da zâlimlerin birbirleri ile dost olmasıdır. وَالْظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ifadesi ile kastedilen İbn Abbas'a göre münâfıkların Yahudilerle dost olmasıdır.¹⁵⁷ İslam Tarihine bakıldığında Yahudi ve münâfıkların Müslümanlara karşı birlik olduğu, Mekke'li müşrikler ile ittifak yapıp Müslümanlara savaş hazırlıkları yaptıkları bilinmektedir. Birçok âyette Müslümanların gayr-i müslimler ile dost olmaları yasaklanmış, üzerlerine yapılabilecek oyunlara karşı dikkatli olmaları istenmiştir. Mü'min'in kendisine dost edinmesi gereken yegâne varlık Allah'tır. Âyette bunun açıkça ifade edilmesi mü'min için en büyük müjde ve iltifattır.

Taberî tefsirinde bu âyetin tahlilini şu şekilde yapmaktadır:

*“Ey Muhammed, rablerini tanımayan ve seni hevâ ve heveslerine uymaya çağıran bu cahiller, rabbinin şeriatını bırakıp onlara uyduğun takdirde, rabbinin, seni cezalandırmasına karşı seni müdafaa edemezler. Zalimler, Allaha iman etme ve ona itaatte bulunmaya karşı birbirlerinin yardımcıları ve dostlarıdır. Allah ise emirlerini tutup yasaklarından kaçınan takva sahiplerinin dostudur. O halde sen, Allahtan kork. O zalimlere karşı senin için kâfidir. Sayılan çok da olsa onlar sana bir şey yapamayacaklardır.”*¹⁵⁸

Câsiye sûresinin on dokuzuncu âyeti bir önceki âyet ile sebep sonuç ilişkisi kurmaktadır. Sûrenin on sekizinci âyetinde Yüce Allah ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ *“Sonra seni de bu konuda ilâhî vahye dayalı bir yola koyduk. Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma!”* buyurmaktadır. Âyette geçen bilmeyenlerin arzularına

¹⁵⁶ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/837.

¹⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'an*, 19/155.

¹⁵⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 25/146.

uymama ifadesinin sebebi “Çünkü onlar, Allah’a karşı sana asla bir fayda sağlayamazlar.” şeklinde açıklanmıştır. Mü’min olmayan kimselerin faydası bulunmadığı gibi mü’min bir kimseye zararı da dokunabilmektedir. Kişinin kendisine zararı olabilecek her türlü kişi, fiil ve ortamlardan uzak durması kendi hayrınadır.

Sûrenin otuzuncu âyetinde ise sâlih amel işleyen kimselerin cennete gireceği beyân edilmiştir. Âyette cennet kelimesi bizzat kullanılmayıp حَمِيمَة şeklinde ifade edilmiştir.¹⁵⁹

Yani cennete girmenin şartı olarak sâlih amel istenmiştir. Âyetin imân edenler ile sâlih amel işleyenleri beraber kullanması, ikisinin birbirinden ayrılmayan iki unsur olduğunu ifade eder. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi amel, imanın göstergesidir. İman sadece söz ile beyan değildir. Eğer öyle olsaydı münâfıklarda mü’min kategorisinde değerlendirildi. Ancak münâfıkların iman ettiklerini söyleyip amelde bulunmaması onları mü’min sıfatından ayırır. Velhasıl bir kişinin mü’min sınıfında değerlendirilip âyette müjdelenen cennete hak kazanabilmesi imân ve sâlih amel ile mümkündür. Mûtezile âlimleri bu durumu (Allah’ın rahmetine girme) imân ve sâlih amellerin birlikte işlenmesine bağlandığını, ikisinden biri olmadığında cennete girmenin de mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Fahreddin er-Râzî ise bir vasma dayandırılan hükümde, o vasma bulunmaması durumunda hükmünde olmayacağı görüşünü reddetmektedir.¹⁶⁰

b. Müşriklerin Özellikleri: Kibir ve Alay

Câhiliye dönemi müşriklerinin en büyük özellikleri hayatın her alanında kibir ve tefâhür sahibi olmalarıydı. Sahip oldukları dünyevî ayrıcalıklar (soy, makam, mevki, para, çok ve erkek evlat) onları kibir ve enâniyet sahibi yapmıştı. Araplar Arap olmayanlara, Kureyşli olanlar olmayanlara, efendi olanlar kölelere karşı üstünlük kurar, kendilerinden görmedikleri herkese aşağılayarak bakarlardı. Bu kibirlerinin en önemli sonucu ise doğru inancı reddetmeleri idi. Her ne kadar aklen neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilseler de, sahip oldukları kibir onları tevhide, risâleti ve diğer pek çok hakikati inkâr etmeye itmiş, hidâyetten saptırmıştır. Kibir ve dünyevî menfaatlerini kaybetme korkusu onları Allah’ın âyetlerini inkâr etmeye itmiş, alaya alarak da kendilerince Kur’ân’ı hafife almışlardır.

¹⁵⁹ Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-me’sân*, thk. Muhammed Mu’taz Kerîmüddîn (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1431/2010), 25/44.

¹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihü’l-Gayb*, 14/267.

Müşriklerin Kur'an'ı inkâr etmelerinin en önemli sebeplerinden biri de Kur'an'ın onlara unutmak istedikleri hakikatleri hatırlatmasıdır. Câsiye sûresi de müşriklere Allah'ın âyetlerini hatırlatan önemli sûrelerden biridir. Sûrenin konu ile ilgili âyetleri şunlardır:

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَيُلْ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٧﴾
يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا
شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا
مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠﴾

“İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana gerçek olarak okuyoruz. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar? (6) Her günahkâr yalancının vay hâline! (7) Kendisine Allah'ın âyetlerinin okunduğunu iştir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele! (8) Âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır! (9) Arkalarında da cehennem vardır. Dünyada kazandıkları ve Allah'tan başka edindikleri dostlar onlara hiçbir fayda vermez. Onlar için elbette büyük bir azap vardır. (10)”¹⁶¹

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ
﴿٢٤﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا يَتَّبِعُهَا مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتَّبِعُوا بِآيَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ
اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

“Dediler ki: Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman yok eder. Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar. (24) Onlara âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman onların delilleri ancak, Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin, demek oldu. (25) De ki: Allah sizi yaşıyor. Sonra sizi öldürecek, sonra da kendisinde şüphe olmayan Kıyamet gününde sizi bir araya getirecek, ama insanların çoğu bilmezler. (26)”¹⁶²

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٣١﴾

¹⁶¹ el-Câsiye 45/6-10.

¹⁶² el-Câsiye 45/24-26.

“İnkâr edenlere gelince, onlara şöyle denir: Âyetlerim size okunmuştu da sizler büyüklük taslamış ve günahkâr bir kavim olmuş değil miydiniz? (31)”¹⁶³

Sûrenin yedi ve sekizinci âyetlerinin Kur’ân-ı Kerîm’in geçmişlerin yani Rüstem ve İstindibaz’ın masalları olduğunu söyleyen ve yalancılığı ile meşhur Abdü’d-Dâroğulları’ndan Nadr b. El-Hâris hakkında nâzil olduğu söylenmiştir.¹⁶⁴ Daha sonra gelecek olan onuncu âyetteki مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ ifadesi de “Cehennem Nadr b. El-Hâris’in ve ehlinin önündedir.” şeklinde yorumlanmıştır. Âyetin sebep-i nüzûlü ile ilgili başka bir rivâyet de kastedilen kişinin İbn Abbas’tan naklen Hâris b. Kelede olduğudur.¹⁶⁵ Ancak araştırmalarımız sonucunda bu ihtimalin pek mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü Hâris b. Kelede’nin iyi bir hekim olduğu, Hz. Peygamberin hastalanan Sa’d b. Ebû Vakkas’ı ona tedavi ettirdiği rivâyet edilmektedir.¹⁶⁶ Müslüman olmasa dahi Hz. Peygamberin tıp için kendisine müracaat ettiği bir kişinin böylesi tehtitkâr bir âyete muhâtap olması pek mümkün gözükmemektedir. Ancak Nadr b. El-Hâris’in Mekke’nin azılı müşriklerinden olması, Kur’ân âyetlerinin dinlenmesini engellemek için türlü fiillerde bulunması ve hakkında “*Nadr b. el-Hâris Kureyş’in şeytanlarındandır.*”¹⁶⁷ şeklinde beyân olması, Câsiye sûresinin ilgili âyetinin bu kişi hakkında nâzil olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Câsiye sûresinin altı ve onuncu âyetleri arasında inkârcıların Allah’ın âyetlerinin açıklanmasına rağmen inanmamaları ifade edilmiş ve bu kimselerin düşûr olacağı azap tasvir edilmiştir. Âyette Hz. Muhammed’e hitâben “(Ey Muhammed!) Biz sana âyetleri hak bir şekilde okuyoruz, eğer tebliğ ettiklerin imân etmeyecek olurlarsa başka hangi söze inanırlar ki?” buyurularak Kur’ân-ı Kerîm’den daha doğru ve gerçek beyanda bulunan hiçbir kitabın olmadığı ifade edilmiştir. İman edilmeye en lâıyk söz Allah’ın sözüdür.

¹⁶³ el-Câsiye 45/31.

¹⁶⁴ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 3/836.

¹⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'an*, 19/146.

¹⁶⁶ Ebû'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esîr Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 211.

¹⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Sîretu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah (Fas: Matbaatü Muhammed el-Hâmis, 1396/1976), 182.

Âyette geçen *فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ* ifadesinin benzer kullanımı A'râf ve Mürselât sûrelerinde de vardır. Her iki âyette de *فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ* şeklinde geçmektedir.¹⁶⁸

Yedinci âyette geçen *وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ* ifadesi inkârcılar için ağır bir tehdit içermektedir. Çünkü 'veyl' kelimesi daha önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi bir kınama üslûbudur. Birlikte kullanıldığı cümleye 'yazıklar olsun ki' anlamı katmaktadır. Âyette Kur'ân âyetlerini inkâr etmekte aşırıya giden müşriklerin hâli hem mübalağa-i ism-i fâili olarak gelen ve çok yalan söyleyen anlamındaki *أَفَّاكٍ* kelimesiyle, hem de çokça günah işleyen manasına gelen *أَثِيمٍ* kelimesi ile ifade edilerek tasvîr edilmiştir. Bu âyet sadece Kur'ân âyetlerini inkâr eden Mekkeliler için değil, yalan söylemekte devam eden ve günah işlemekte aşırıya giden herkese bir ihtarır.

Sekizinci âyette geçen *يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُثْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْ* ifadesi de Mekkelî müşriklerin tasvîri olmakla beraber bütün câhiliyetlerde tekrar eden bir durumdur. Nitekim her dönemde Müslüman olduğunu söyleyen kimseler dahî zaman zaman Allah'ın âyetlerini unuttur biçimde davranmakta ve yaptığı fiillerle adeta büyüklenmektedir. Müşriklerin kibirlenmeleri için kullanılan *يُصِرُّ* fiilinin *يَسْمَعُ* fiiline atfedilerek kullanıldığını görüyoruz. Çünkü içinde bulundukları kibir hali akıl ve fitratın emrettiklerinden çok uzaktır. Âyet metninde geçen *ثُمَّ* ifadesi herkesin boyun büküp kesin olarak inanması gereken âyetleri işittikten sonra büyüklük taslamada ısrarcı oluşun kötülüğünü ve bir daha olmaması gerektiğini vurgulamak içindir.¹⁶⁹ Âyette geçen *فَبَشِّرْهُ* ifadesinde ise bir mübâlağa ve müşriklere alay vardır. Çünkü müşrikler kendilerine okunan Allah'ın âyetlerini son derece açık bir biçimde duyuyor, sonra sanki hiç duymamış gibi kibir ve enâniyetlerinden dolayı inkâr ediyorlardı. Bu durum onların sapkınlıklarının bir delilidir. Âyette geçen *بَشَر* kelimesi *بشر* kökünden türetilmiş olup

¹⁶⁸ el-A'râf 7/185; el-Mürselât 77/50.

¹⁶⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullatif Hasen Abdurrahman (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439/2018), 8/387,388.

anlamı itibariyle sevindirmek, müjdelemek demektir ve çoğunlukla güzel bir haberi verirken kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekilde kullanıma örnek birkaç âyet şunlardır:

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۖ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رَزَقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا ۖ وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

“İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, “Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir” derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca orada kendileri için tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdırlar.”¹⁷⁰

وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَلَبَسَ نَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَغُثُوبَ ﴿٧١﴾

“Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü; bu sırada ona İshak’ın, İshak’ın ardından da Ya ‘kub’un doğacağını müjdeledik.”¹⁷¹

Ancak müjde fiili kötü veya şerli bir kelime ile kullanıldığında söz konusu kimselerin yaptıkları fiilin kötülüğünü ve azaplarının büyüklüğüne vurgu yapmaktadır. Câsiye sûresindeki kullanıma benzer birkaç âyet şu şekildedir:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ

الِيمِ ﴿٢١﴾

“Allah’ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adalet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!”¹⁷²

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّى مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَن فِي أُذُنِهِ وَقْرًا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾

“Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çevirir. Ona acıklı bir azabı müjdele!”¹⁷³

¹⁷⁰ el-Bakara 2/25.

¹⁷¹ Hûd 11/71.

¹⁷² Âl-i İmrân 3/21.

¹⁷³ Lokmân 31/7.

İşte bu ve benzeri pek çok âyette ‘müjde’ fiili alay manasında kullanılmıştır. Câsiye sûresi de fiilin bu şekilde kullanıldığı yerlere bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu sekizinci âyetin yine masallar ve hikâyeler anlatıp insanların Kur’ân-ı dinlemelerine engel olan Nadr b. el-Hâris hakkında nâzil olduğu rivâyet edilmektedir.

Sûrenin yirmi dört ve yirmi altıncı âyetlerinde de inkârcıların nâzil olan âyetler karşısındaki tutumları ifade edilmektedir. Âyetleri inkâr etmekte direnen müşriklerin inancı ahiretin olmadığı, bu dünyadan başka dünyanın bulunmadığı dolayısıyla yeniden dirilmenin, haşrin, hesabın ve cezanın olmayacağı yönündedir. Bunu da مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا

الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz.” şeklinde

ifade ederler. Bu durum onların sadece ahireti değil ahiretin yaratıcısı Allah’ı da inkâr ettiklerinin bir delilidir. İddia ettikleri şey ölümün Allah ile değil zamanın yok etmesi ile olduğudur. Kur’ân’da bu وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ şeklinde ifade edilmiştir. Dehr kelimesi daha

önce de tahlil ettiğimiz gibi zaman, sene, süre anlamlarına gelmektedir. Mücâhid ‘seneler ve günler’, Katade ‘ömür’ şeklinde yorumlamıştır.¹⁷⁴ Söz konusu ifade ile ilgili Ebû Hureyre’den Rasûlullah’ın şu rivâyeti nakledilmiştir: “Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurdu: Dehre söven Âdemoğlu beni ezâlandırır. Dehr benim. Her iş benim elimdedir. Geceyi de gündüzü de ben evirip çeviririm.”¹⁷⁵ İbn Kesîr bu ifadenin zamana inanan Dehriyyûn ile ahireti inkâr etmek konusunda onlarla aynı fikirde olan müşrik Arapların sözü olduğunu beyan eder. İfade ettikleri bu söz ile dünyadan başka hiçbir yurt olmadığını, bir kavmin yaşayıp diğerinin öldüğü ancak bu durumun dünyanın sonu ya da kıyamet ile olmayacağını, her otuz altı bin senede bir her şeyin eski haline geleceğini söylerler.¹⁷⁶ Ancak yaratılışı da ölümü de yaratan Allah’tır. Fahrettin er-Râzi onların bu sözünü şu şekilde açıklar: “Hayatın ve ölümün sebebi, tabiat olaylarının etkileri ve feleklerin hareketidir. İstedğini yapan bir yaratıcının isbâtına gerek yoktur. Bu grup hem Allah’ı hem de kıyâmeti ve öldükten sonra dirilişi inkâr etmiştir.”¹⁷⁷

¹⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'an*, 19/164.

¹⁷⁵ Buhârî, “Kitâbü't-Tefsîr”, 45 (No. 4875).

¹⁷⁶ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Muhtasaru Tefsîri İbn Kesîr*, thk. Muhammed Kerim Râcih (Beyrut: Daru'l-Mârif, 1420/1999), 2/491.

¹⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14/264.

Yine yirmi dördüncü âyette geçen نَمُوتُ وَنَحْيَا ifâdesinde önce ölüm sonra da dirilme/hayata gelme zikredildiği için bazı tefsirciler bunun Cahiliye Araplarının tenâsüh yani ruh göçü inancına işaret ettiğini belirtse de Arapların tarihine bakıldığında böyle bir inançları olmadığı, bu konuda tarihî bir bilgi bulunmadığı ifade edilmiştir.¹⁷⁸ Âyette نَمُوتُ وَنَحْيَا ifâdesinin peş peşe kullanılması birkaç farklı şekilde yorumlanmıştır.

Bunlardan ilki نَمُوتُ ifadesi ile anne karnındaki نطفة ‘nutfe’ halinin kastedilmesi dolayısıyla وَنَحْيَا ile de dünyadaki yaşayış ifade edilmiştir. Bir başka yorum ise نَمُوتُ ifadesi ile kendilerini, وَنَحْيَا ifadesi ile de çocuklarının hayatta kalması sebebiyle yine kendilerinin yaşayacağıdır.¹⁷⁹ Diğer bir yorum ise kimi insanların ölüp kimi insanların yaşayacağı şeklindedir.

Söz konusu âyetlerde müşriklerin doğrudan ahiret inancını reddettikleri, bu dünyada yapıp ettiklerinin karşılığını görmeyecekleri yönündeki inançsızlıkları beyân edilmiştir.

Yüce Allah onların bu inkârlarını Hz. Peygamber’e قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ “De ki: Allah sizi yaşıyor. Sonra sizi öldürecek, sonra da kendisinde şüphe olmayan Kıyamet gününde sizi bir araya getirecek, ama insanların çoğu bilmezler.” buyurmak suretiyle reddetmiştir.

Müşriklerin âyetler karşısındaki inkârcı tavrı sûrenin otuz birinci âyetinde de kınanmaktadır. Nâzil olan âyetlere karşı inkârcı tutum sergileyen müşrikler bu âyette مُجْرِمِينَ şeklinde ifade edilmiştir. Mücrim kelimesi kesmek, suç işlemek manalarına gelen جرم kökünden türetilmiş bir sıfattır. Günah işleyen kimse mücrim olarak adlandırılır ve mü’min kişinin zıttını ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm’de altmıştan fazla yerde peygamberlere ve inananlara zulümde bulunan, Allah’a şirk koşan, münâfıklık yapan ve Allah’ın âyetlerini yalanlayan kimseler ‘mücrim’ olarak adlandırılmıştır.

¹⁷⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 5/20.

¹⁷⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/264.

Âyetin başındaki *أَمْ* şart edatı olarak gelmiş ancak cevabı takdîrîdir. Âyetten çıkarılacak mana “Size âyetlerim okunmadı mı da hakkı kabul etmediniz ve mücrim bir kavim oldunuz?” şeklindedir. Bu âyet ile alakalı Fahreddin er-Râzî âyetin bir itâb (ilâhî tenkit ve uyarı) olduğunu ifade etmiş ve şu görüşleri aktarmıştır: “Allah Teâla’nın mü’min ve kâfirlerden bahsetmesi, üçüncü bir kısmı zikretmemesi Mu‘tezile mezhebinin menzileteyn düşüncesinin bâtil oluşunun bir ispatıdır. Ayrıca kâfirlerin cezayı istihâk etmesi, Allah’ın âyetleri okunduğu halde onların kabul etmemelerine bağlanmıştır. Bu durum ilâhî cezayı hak etmenin vahyin gelmesinden sonra olacağını ifade eder. Bu da vaciplerin ancak vahiy ile vacip olabileceği anlamına gelir. Mu‘tezile bunun tersini savunarak bazı şeylerin aklen vacip olabileceğini ifade eder.”¹⁸⁰ Kişi her ne kadar hayatı boyunca kendisine yol gösterecek bir rehber, ilâhî bir kitaba ihtiyaç duysa da aklen kendisini azaptan kurtaracak pek çok çıkarımda bulunabilir. Akıl bir nimet olarak kişinin doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırt edebilmesini sağlar. Kur’ân-ı Kerîm’de yapmamız emredilen fiilere baktığımızda bunların aklen de iyi, kişiye fayda sağlayacak fiiller olduğunu görürüz. Aynı şekilde Kur’ân’ın yasakladığı her fiillin de kişinin zararına yol açacak fiiller olduğuna aklen ulaşabilmekteyiz. Dolayısıyla hem aklın emrettiği, hem de Kur’ân’ın bizzat beyân ettiği hükümlere yüz çevirip inkârda bulunmak apaçık ahmaklıktır. Kur’ân-ı Kerîm de Câsiye sûresi başta olmak üzere sûrelerin çoğunda inkârcıların durumlarını eleştirmiş ve onlara azabı hatırlatmıştır.

c. İsrâiloğullarının Özellikleri

İsrâiloğulları/Benî İsrâîl, Kur’ân-ı Kerîm ve Tevrat’a göre Hz. Yakub (as)’ın soyundan gelen kimselerdir. Kur’ân-ı Kerîm İsrâiloğullarından bahsederken Benî İsrâîl, yehûd, hâdû kelimeleri kullanmakta ve Yahudi olan kimseleri kastetmektedir. Yahudilik İslam gelmeden önceki semâvî dinler arasında kutsal kitaplarını -ki tahrife uğramıştır- ve şeriatını yaşayan en kadim dindir. Câsiye sûresinin nâzil olduğu Mekke toplumunda Yahudilerin sayısı oldukça azdı. Ancak Yahudilerin peygamberlerine karşı tutumları, Allah’a olan isyanları ve yaşadıkları ibretli hadiseler Mekke toplumu tarafından bilinmekteydi. Câsiye sûresi gibi Mekkî sûrelerde İsrailoğullarından bahsedilmesi, Mekkeli müşrikleri bildikleri ve inandıkları kıssalar üzerinden uyarmak içindir.

¹⁸⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 14/267.

İsrailoğulları Yüce Allah tarafından pek çok nimete nâil olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de bu nimetler şu âyetler ile ifade edilmiştir:

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun.”¹⁸¹

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi âleme üstün kıldığımı hatırlayın.”¹⁸²

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾

“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi âleme üstün tuttuğumu hatırlayın.”¹⁸³

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ مَبَٰوَا صَدَقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ ۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

“Andolsun, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirdik ve onlara temiz rızıklar verdik. Kendilerine bilgi gelinceye kadar ayrılığa düşmediler. Şüphesiz ki, ayrılığa düşmüş oldukları şeyler hakkında Rabbin kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir.”¹⁸⁴

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِّنْ عَدُوِّكُمْ وَوَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلٰوٰى ﴿٨٠﴾

“(Allah, şöyle dedi:) Ey İsrailoğulları! Sizi düşmanınızdan kurtardık, size Tûr’un sağ yanını va’dedtik ve size kudret helvası ile bildircin indirdik.”¹⁸⁵

İsrailoğullarına verilen nimetlerden bahseden diğer âyetler de Câsiye sûresi on altıncı ve on yedinci âyetleridir.

¹⁸¹ el-Bakara 2/40.

¹⁸² el-Bakara 2/47.

¹⁸³ el-Bakara 2/122.

¹⁸⁴ Yûnus 10/93.

¹⁸⁵ Tâhâ 20/80.

وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَزَرَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾

“Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hükümler ve peygamberlik verdik. Onları güzel ve temiz yiyeceklerle rızıklandırdık ve onları (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık.(16)”¹⁸⁶

وَأَتَيْنَاهُم بَيِّنَاتٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا يَبْنَهُمْ ۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾

“Onlara din işi konusunda açık deliller verdik. Ama onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki hasetten dolayı ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin, hakkında ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kıyamet günü, aralarında hüküm verecektir. (17)”¹⁸⁷

Bu âyette İsrâiloğullarına verilen tüm nimetler âdeta bir özet mâhiyetinde zikredilmiştir. İsrâiloğullarına Tevrat ve İncil olmak üzere iki kutsal kitap indirilmiş, Hz. Yusuf’tan Hz. İsâ’ya kadar pek çok peygamber İsrâiloğulları soyundan gelmiştir. Âyette geçen حُكْم ‘hüküm’ ile alakalı pek çok farklı yorum yapılabilmektedir. Hüküm ile kastedilen ilim ve hikmet olabilmektedir. Aynı şekilde davaların nasıl çözülebileceğini, Allah’ın ahkâmını bilme yani fıkıh ilmi kastedilmiş olabilir.¹⁸⁸ Yaşadıkları dönemde hükümler ve güç verilmiş, kudret helvası, bildircin eti gibi Şam bölgesinde bulunan pek çok gıda nimeti hizmetlerine sunulmuştur. Bunca nimet İsrâiloğullarına has kılınmış, bu yönüyle diğer toplumlara üstün hâle gelmişlerdir.

Âyette geçen وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ifadesinden maksat Sâvî’ye göre Yüce Allah’ın âyet-i kerimede sanki “Ey Muhammed! Kavminin inkâr etmesine üzülmeye. Şüphesiz biz, İsrâiloğullarına Kitap ve büyük nimetler verdik. Ancak şükretmediler. Aksine inkârda ısrar ettiler. Senin kavmin de aynı şeyi yapıyor.” buyurarak Hz. Muhammed’i teselli etmesidir.¹⁸⁹ Bu üstünlük yaratılış ve ırk bakımından değil, dînî ve dünyevî nimetlerin çokça ihsân edilmesinden dolayı bulundukları dönemde üstün ve ayrıcalıklı olmalarından

¹⁸⁶ el-Câsiye 45/16.

¹⁸⁷ el-Câsiye 45/17.

¹⁸⁸ Râzî, Mefâtîhu’l-ğayb, 14/259-260.

¹⁸⁹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetü’t-Tefâsir (Beyrut: Dârü’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1402/1981), 3/184.

dolayıdır. Seyyid Kutub bu üstünlüğü şu şekilde ifade etmiştir: “*Üstünlükleri tabiatıyla kendi dönemlerine aitti. Bu üstünlüklerinin biricik emaresi Allah’ın şeriatıyla kumanda mevkiine seçilmiş olmaları ve kendilerine kitab, hüküm ve nübüvvet verilmesindendir.*”¹⁹⁰ Verilen bunca nimete karşı İsrâiloğulları nankörlük etmiş, imtiyazlı oldukları düşüncesi ile diğer insanlar üzerinde ırk bakımından üstünlük kurmaya başlamışlar ve diğer toplumları hakir görüp, onlara zulmetmeye çalışmışlardır.

İsrâiloğulları kendilerine verilen tüm delil ve nimetlere rağmen, bilgi geldikten sonra ihtilâfa düştüler. Oysaki bir yere ilmin ve bilginin gelmesi oradaki ihtilâfın kalkmasını sağlamalıdır. Burada ki tezatlığın çözülmesi bilgi olarak ifade edilen kelimeye doğru mananın yüklenmesi ile mümkündür. İsrâiloğullarının ihtilâfa düştükleri konu ilmin bizzat kendisi değil, uğruna yarıştıkları liderlik ve başkanlıktır.

“*kendilerine ilim geldikten sonra*” ifadesi ile kastedilenin, Hz. Peygamber’in peygamberliği olduğu ve onun hakkında anlaşmazlığa düştükleri söylenmiştir. *بَغْيًا بَيْنَهُمْ* “aralarındaki kıskançlıktan dolayı” ifadesi de Hz. Peygamber’i kıskandıklarından dolayı şeklinde yorumlanmıştır. Bu yorum ed-Dahhak’a aittir.¹⁹¹

d. Müslümanın Kâfirlere Karşı Tutumu

Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil olduğu Arap toplumu çok yapılı dînî unsurlar barındıran, geneli itibariyle inkârcı ve zâlim bir topluluktur. Yüce Allah’ın ulûhiyetine ortak koşan, peygamberleri tasdik etmekten geri duran ve gayr-i ahlâkî fiilleri işlemekten uzak durmayan bir toplumdur. Dışarıdan gelecek ve dünyevî menfaatlerine dokunacak her türlü bilgiye karşı çıkmaktaydılar. İşledikleri günah ve isyanlar sebebiyle ‘Câhiliye’ olarak isimlendirilen Arap toplumu, nâzil olmaya başladığı ilk günden beri Allah’ın âyetlerine karşı çıkmış, âyetleri tebliğ eden Hz. Muhammed’e ve ona tâbi olanlara eziyet etmiştir. Bunu yaparken de İslâm’a karşı çıkan gruplarla birleşmek konusunda geri durmamışlardır. İslam tarihine baktığımız zaman putperest müşriklerle yahudilerin, yahudilerle münâfıkların İslâm’a karşı aynı safta durduklarını ve dünyevî menfaatleri söz konusu olduğunda ittifak kurmaktan çekinmediklerine şahit olmaktayız.

¹⁹⁰ Seyyid Kutub, *Fîzilâli’il-Kur’ân*, çev. M. Emin Saraç vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.), 13/279.

¹⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmî’l-Kur’an*, 19/153.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette mü'minlerin inkârcılardan uzak durmalarını beyân etmiştir. Câsiye sûresinin on sekiz ve on dokuzuncu âyetleri buna delildir.

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُمْ لَن يَغْنُؤُوا عَنْكَ مِّنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ إِنَّ الظَّالِمِينَ بَغْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضُهُم لِبَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾

“Sonra da seni din işi konusunda açık bir yola koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin heva ve heveslerine uyma. (18) Çünkü onlar, Allah’a karşı sana asla bir fayda sağlayamazlar. Şüphesiz zalimler birbirinin dostlarıdır. Allah ise kendisine karşı gelmekten sakınanların dostudur. (19)”¹⁹²

Söz konusu iki âyet birbiri ile sebep sonuç ilişkisi içerisinde. Yüce Allah önce وَلَا وَلا bilmeyenlerin heva ve heveslerine uyma” buyurmuş, daha sonra bunun sebebini إِنَّهُمْ لَن يَغْنُؤُوا عَنْكَ مِّنَ اللَّهِ شَيْئًا âyeti ile “Çünkü onlar, Allah’a karşı sana asla bir fayda sağlayamazlar.” ifadesi ile açıklamıştır. Bu âyet hitâbı itibariyle Hz. Peygamber’e söylenmiş gibi gözükse de kastedilen bütün inananlardır. Yani âyet Müslümanlara sırf heva ve isteklerden dolayı inkârcılar gibi davranmamasını tenbîh etmiştir. Eğer böyle davranacak olurlarsa Yüce Allah’ın açıkça beyân ettiği yoldan çıkacakları ve böylece Allah’a karşı gelmiş olacakları ifade edilmektedir. Dolayısıyla mü’min ne kâfire uyacak ne de onun gibi fiiller işleyecektir. Bu âyetin detaylı bilgisini önceki bölümlerde verdiğimiz için burada bu kadar açıklamayı uygun gördük.

Mü’minlerin kâfirlere karşı bir diğer tutumu, onlara karşı sabır ve hoşgörü ile yaklaşmalarıdır. Yüce Allah’ın mü’min kimsede oluşturmak istediği güzel ahlâkın bazı özellikleri vardır. Affedici olmak bunlardan bir tanesidir. Yüce Allah Câsiye sûresinde mü’minlerin müşriklere karşı affedici olmalarını istemiştir. Bu beyân sûrenin on dördüncü âyetinde şu şekilde ifade edilir:

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾

¹⁹² el-Câsiye 45/18,19.

*“İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.(14)”*¹⁹³

Bu âyetin nüzûl sebebi ile alakalı birçok rivâyet olmakla beraber hâkim görüş daha önce de bahsettiğimiz gibi Hz. Ömer hakkında indiği şeklindedir. Ancak İbn Abbas’tan nakledilen bir rivâyetten bahsetmeyi uygun görüyoruz. Yüce Allah’ın مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا şeklindeki Bakara sûresi 245. âyeti nâzil olunca Medine’de Fihnas ismindeki bir Yahudi şöyle söyledi: “Muhammed’in rabbi fakir düştü.” Bunu duyan Hz. Ömer kılıcını kuşanıp adamı aramaya koyuldu. Cebrail (as) Peygamber’e gelerek şöyle dedi: “*Rabbin sana diyor ki: Mü’minlere şöyle de: Allah’ın günlerini beklemeyenlere aldırmasınlar.*” ayrıca şunu da bil, Ömer kılıcını alıp o Yahudi’yi aramaya gitti. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Ömer’i bulmak üzere birisini görevlendirdi. Hz. Ömer gelince ona: “Ey Ömer! Kılıcını koy” dedi. Hz. Ömer: Ey Allah’ın Rasûlü, doğru söyledin. Ben şehâdet ederim ki sen hak ile gönderildin. Peygamber şöyle buyurdu: “Rabbim buyuruyor ki: ‘Mü’minlere de ki: Allah’ın günlerini beklemeyenlere aldırmasınlar.’ Hz. Ömer şöyle dedi: Hiç kuşkusuz öyle yapacağım. Seni hak ile gönderene yemin ederim ki bir daha yüzümde kızgınlık görmeyeceksin.”¹⁹⁴

Yüce Allah bu âyetin öncesinde gemi, deniz gibi nimetler başta olmak üzere gökte ve yerde ne varsa insanın kullanımı için tahsis edildiği beyân etmiştir. Yüce Allah’ın insana bahşettiği bu lütuf ve ihsânın düşünen kimseler için bir öğüt ve ibret olduğu beyân edilmiştir. Bundan sonra ise Mü’minlerin kâfirleri bağışlamasını istediği on dördüncü âyet nâzil olmuştur. Yani kişinin nâil olduğu nimetler onu güzel ahlâk sahibi bir kul olarak affedici olmaya teşvik etmelidir. Verilen nimetlerin şükrü ancak sâlih ameller ile mümkündür. Kâfirlerin yaptıklarına karşı sabırlı ve affedici olmak nimet verilen kuldaki beklenen bir özelliktir. Taberî bu âyetin İslâm’ın ilk dönemlerinde nâzil olduğunu ve Yüce Allah’ın Müslümanların daha güçsüz bulundukları bir dönemde müşriklere karşılık vermemelerini emrettiğini, çoğaldıklarında ve İslâm güçlendiğinde, kâfirlere karşı cihâdın farz kılındığını ve böylece âyetteki bağışlama hükmünün nesh olduğunu

¹⁹³ el-Câsiye 45/14.

¹⁹⁴ Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîrû l-Münîr* (Dimeşk: Darü'l-Fikir'l-Muâsır, 1418/1997), 25/262.

söylemiştir.¹⁹⁵ Âyet her kavmin ameline göre cezalandırılacağını beyân ederek bitmektedir. Aslında bu ifade bir yönüyle de tehdit ifadesidir. Kötü fiilde bulunan kimselerin bu fiilleri nispetinde cezalandırılacağı ve cehennem ile buluşturulacağı anlamı çıkar. Âyette geçen قَوْمًا kelimesinin nekra bir şekilde gelmesi de kötü fiilde bulunan kimselerin küçümsenmesi içindir.

e. Ahlâk ile İlgili Âyetlerdeki Kırâat Farklılıkları

(1) Altıncı Âyet

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ

“İşte bunlar, Allah’ın âyetleridir. Onları sana gerçek olarak okuyoruz. Artık Allah’tan ve O’nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?”

Âyette geçen يُؤْمِنُونَ ifadesini kırâat imamlarından Ebû Ca’fer, Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım يُؤْمِنُونَ şeklinde “ye” harfi ile okumuşlardır. İmam İbn Âmir, Ebû Bekir Şu’be, Hamza, Kisâi, Halef ve İbn Muhaysın تُوْمِنُونَ şeklinde “te” harfi ile okumuşlardır.¹⁹⁶ Kelimenin “ye” harfi ile okunması “inanacaklar/inanırlar” anlamı taşıırken “te” ile okuması muhatâb ifadeyle “inanırsınız” anlamı taşımaktadır. Ebû Ubeyde “ye” ile okunuşun tercih edilmesini şu şekilde ifade etmiştir: “Âyetteki bu ifadede önce لِقَوْمٍ (akleden bir kavim için) ifadesi geçmiştir ve bu fiil gâib sîgası olduğu için buradaki fiilinde gâib sîga olması gerekmektedir.”¹⁹⁷

Âyette geçen تَتْلُوهَا “okuyoruz” kelimesinin يَتْلُوهَا şeklinde “okuyor” şeklinde “ye” harfi ile kırâat edenler de olmuştur.¹⁹⁸

(2) On Dördüncü Âyet

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

¹⁹⁵ Taberî, Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân, 25/144.

¹⁹⁶ İbn Mihrân, el-Mebsût, 403.

¹⁹⁷ Râzî, Mefâtîhu’l-ğayb, 14/256.

¹⁹⁸ Kurtubî, el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân, 147.

“İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.”

Âyette geçen لِيَجْزِيَ (versin) ifadesini Kırâat imamlarından Hamza, Kisâi ve İbn Âmir “nûn” harfi ile لِنَجْزِيَ (vereceğiz) şeklinde; Ebû Câfer, Mekkeli kırâat imamlarından el-A‘rec ve Şeybe “ye” harfini ötreli ve “ze” harfini de fethalı olacak biçimde meçhûl sîga ile لِيُجْزَى (verilecektir) şeklinde okumuşlardır.¹⁹⁹ Kırâat âlimlerinin çoğunluğu ise لِيَجْزِيَ şeklinde müzekker gâib sîga ile okumayı tercih etmişlerdir.

Âyette geçen قَوْمًا ifadesi nekra olarak geldiği için kastedilen kavmin Müslüman topluluk mu yoksa kâfir topluluk mu olduğu belirsiz kalmıştır. Bu belirsizliğin giderilmesi, mevcut okuyuş farklılıklarını değerlendirmek ile mümkündür. Söz konusu kırâat farklılığını Ebû Câ‘fer’in okuyuşu gibi لِيُجْزَى şeklinde meçhûl sîga ile ele aldığımızda, âyet *“İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar, böyle bir topluma (kendi) kazandığının karşılığı verilecektir.”* şeklinde kâfir topluluğa işaret edecek biçimde anlaşılacaktır. Ancak bu durumda kâide gereği قَوْمًا lafzı nâibü’l-fâil olacak ve merfû okunması gerekecektir. Bu sebeple قَوْمًا lafzının merfu değil de mansûb okunması, Ebu Amr tarafından lahn (hata) olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁰ Söz konusu ifade İbn Âmir, Hamza ve Kisâi’nin okuyuşu gibi لِنَجْزِيَ şeklinde “nûn” ile okunduğunda, yine kâfir topluluğun kastedildiği anlaşılmaktadır.²⁰¹ Çünkü bu okuyuş şeklinde âyet *“İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar, böyle bir toplumun kazandığının karşılığını (cezasını) biz vereceğiz.”* şeklinde anlam ifade etmektedir. Söz konusu ifade لِيُجْزِيَ şeklinde okunduğunda ise âyete *“İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.”* şeklinde meâl verilmekte ve Müslüman topluluğun kastedildiği anlaşılmaktadır.

¹⁹⁹ Pâluvi, *Zübdetü’l-İrfân*, 125; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, 151-152.

²⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, 19/151-152.

²⁰¹ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr* (Beyrut: Mektebetü’l-İslamiyye, 1407/1987), 7/359.

(3) Yirmi Beşinci Âyet

وَإِذَا تُلِي عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اسْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Onlara âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman onların delilleri ancak, “Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin” demek oldu.”

Âyette geçen حُجَّتُهُمْ kelimesini kırâat imamlarından Hasan-ı Basrî حُجَّتُهُمْ şeklinde ref ile okumuş, diğer kırâat imamları ise nasb ile حُجَّتُهُمْ şeklinde okumayı tercih etmişlerdir.²⁰² Ancak Hasan-ı Basrî'nin kırâati, mütevâtir kırâat şartlarından muttasıl sened, Hz. Osman mushafına ve Arap gramerine uygunluk şartlarını taşımadığından şâz kırâat olarak değerlendirilmektedir.

(4) Otuz İkinci Âyet

وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُصْبِقِينَ

“Şüphesiz, Allah'ın va'di gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur, dendiği zaman ise; ‘Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz. Biz bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz’ demiştiniz.”

Âyette geçen فِيهَا لَا رَيْبَ وَالسَّاعَةُ ifadesindeki وَالسَّاعَةُ kelimesi İmam Hamza dışındaki bütün imamlar tarafından merfû' olarak okunmuştur.²⁰³ Ancak İmam Hamza bu ifadeyi وَالسَّاعَةُ şeklinde وَعْدَ kelimesine atfederek إِنَّ'nin ismi olarak mansûb şekilde okumuştur.²⁰⁴ Bu okuyuşta âyetin manası “Şüphesiz, Allah'ın va'di ve kıyamet gerçektir, bunlar hakkında hiçbir şüphe yoktur, denildiğinde; ‘Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz. Biz bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz’ demiştiniz.” şeklindedir. Yani hem Allah'ın va'di hem de kıyamet haktır. Ancak merfû' şekilde okunduğunda âyetin meâli “Şüphesiz, Allah'ın va'di gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur.” şeklindedir. Yani Allah'ın va'di haktır, kıyamet hakkında da şüphe yoktur. Her iki

²⁰² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Halîl b. Ebî Bekr İbnü'l-Kabâkîbî el-Halebî, *İzahü'r-Rumuz ve Miftahü'l-Künuz fi'l-Kıraati'l-Erbâa Aşere*, thk. Ahmed Halid Şükri (Umman: Dâru Ammar, 1424/2003), 656.

²⁰³ Cezerî, *en-Neşr*, 1/278.

²⁰⁴ Bennâ, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer*, 2/468.

okuyuşta aynı anlamı taşıyor gibi gözükse de cümleleri ele alış biçimleri birbirinden farklıdır.

3. Ahiret ile İlgili Konular

İslam akâidinin temel esaslarından biri ahiret inancıdır. Ölüm Yüce Allah'ın bütün canlılar için yarattığı ilâhî bir kanûndur. Doğan her canlı kendisi için takdir edildiği kadar yaşar ve yine Allah'ın belirlediği bir vakitte tehir veya takdim edilmeyecek biçimde muhakkak ölür. Ahiret gayba ait bir meseledir. Gaybî meseleler ise insanın nakil olmadan hakkında bilgi sahibi olamayacağı bir alandır. Kişi müşahede ettiği için ölümü idrâk eder, ömrü boyunca yapıp ettiklerinin bir karşılığını görme fikri de onu ahiret inancına yaklaştırır. Ama insanın sadece akıl vasıtasıyla sağlam bir ahiret inancına sahip olması mümkün değildir. Bunun için ilâhî beyanlara muhtaçtır.

Câhiliye toplumu farklı dini inanışları içeren bir toplumdur. Sahip oldukları inançlar içerisinde Yahudilik, Hıristiyanlık, Haniflik gibi ilâhî kaynaklı dinler olduğu gibi; Mecûsilik, Putperestlik ve Sâbiilik gibi ilâhî kaynaklı olmayan dinler de mevcuttu. İlâhî kaynaklı dinlere mensup kişilerin ahiret inancı olduğu tarihi kaynaklarda ifade edilmektedir. İncelediğimiz kaynaklarda ölümler için kurban kesilmesi, ölü defnedildiğinde yakınlarının belli bir süre yanında beklemesi gibi ölümden sonra yaşama inandıklarına delâlet eden pek çok rivâyet ile karşılaştık. Vefât eden kimselere güzel kokular sürüp, kullanılmamış bir kıyafetle kefenleyip gömmeleri²⁰⁵, kabre ölüyü defnederken değerli eşyalarını da koymaları²⁰⁶ gibi pek çok rivâyet Arapların eskiden gelen âhiret inançları olduğunu göstermektedir.

Ancak Kur'ân-ı Kerîm'deki pek çok âyet Câhiliye Araplarının ahiret inancı olmadığı yönündedir. Çünkü Arap toplumu içerisinde ahiret inancına sahip olmayan, yeniden yaratılmayı reddeden ve Kur'ân-ı Kerîm'in beyân ettiği âyetlere inanmayan bir kesim de vardı. Ancak bu kesim bütün Arapları ifade etmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de âyetlerin bazen bir kişi, bazen bir grup insan, bazen de tüm insanlar için nâzil olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Arapların ahireti inkârı hakkında inen âyetleri tüm Araplar

²⁰⁵ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1415/1995), 2/13.

²⁰⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kıable'l-İslâm* (Beyrut: y.y., 1413/1993), 5/175.

dahilinde anlamamamız, tarihin seyrine uygunluk açısından daha doğru bir tercih olacaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Arapların ahirete inanmadıklarını ifade eden âyetlerden bazıları şunlardır:

وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾

“Derler ki: Hayat ancak dünya hayatımızdır. Artık biz bir daha diriltilecek de değiliz.”²⁰⁷

وَأَن تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذْ أَكُنَّا تُرَابًا ؕ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ؕ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٥٥﴾

“Eğer şaşacaksan, asıl şaşılacak olan onların, “Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmışız?” demeleridir. İşte bunlar Rablerini inkâr edenlerdir. İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulanlardır ve işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”²⁰⁸

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَن يَمُوتُ ۖ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

“Onlar, “Allah, ölen bir kimseyi diriltmez” diye Allah adını anarak en kuvvetli yeminlerini ettiler. Hayır, diriltecek! Bu, yerine getirilmesini Allah’ın üzerine aldığı bir vaaddir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”²⁰⁹

وَقَالُوا إِذْ أَكُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ؕ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

“Dediler ki: Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmışız, biz mi?”²¹⁰

قَالُوا إِذْ أَكُنَّا مِثْنًا وَكُنَّا تُرَابًا ؕ وَعِظَامًا ؕ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾

²⁰⁷ el-En’âm 6/29.

²⁰⁸ er-Ra’d 13/5.

²⁰⁹ en-Nahl 16/38.

²¹⁰ el-İsrâ 17/49.

“Dediler ki: Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz?”²¹¹

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا إِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾

“İnkâr edenler dediler ki: Biz ve babalarımız toprak olmuş iken mi, gerçekten bizler mi (diriltilip) çıkarılacağız?”²¹²

زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُعْثَوْا ۖ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُعْثِيََنَّ ثُمَّ لَتَنْبُوْنَ بِمَا عَمِلْتُمْ ۖ وَذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٧﴾

“İnkâr edenler, kesinlikle, öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: Hiç de öyle değil, Rabbime and olsun, mutlaka diriltileceksiniz, sonra da yaptıklarınız size elbette haber verilecektir. Bu, Allah’a kolaydır.”²¹³

وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ۖ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ ﴿١٠﴾

“Kâfirler dediler ki: “Biz toprakta yok olduktan sonra mı, biz mi yeniden yaratılacakmız?” Hayır, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.”²¹⁴

Tüm bu âyetler Câhiliye Araplarının ahiret, yeniden dirilme konularında inkârcı tutumlarından bahsetmektedir. Ancak daha önce belirttiğimiz ve Câsiye sûresinin sekizinci âyetinde de olduğu gibi âyetler bazen belli bir kişi üzerine nâzil olabilmektedir. Her ne kadar tüm Araplar ahiret inancını reddetmiyor olsa da bizim Câsiye sûresinde tahlil ettiğimiz kısımlar inkârcıların fikirlerini ihtivâ etmektedir. Bundan sonraki kısımda Câsiye sûresinde kıyâmet, amel defteri, hesap, ceza ve mükâfat konularını içeren âyetleri tahlil edeceğiz.

a. Kıyâmet ve Yeniden Diriliş

Kıyâmet kelimesi sözlükte ayakta durmak, kalkmak anlamlarına gelen قام fiilinin mastarıdır. Dînî bir terim olarak “Dünyanın bağlı olduğu kozmik sistemde meydana gelecek değişimin ardından ölümlerin diriltilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek

²¹¹ el-Mü’minûn 23/82.

²¹² en-Neml 27/67.

²¹³ et-Tegâbün 64/7.

²¹⁴ es-Secde 32/10.

olan âlem”²¹⁵olarak tanımlanmaktadır. Yani dünya hayatının sona ermesi ve ahiret hayatının başlaması, bütün varlıkların Allah huzurunda ayağa kalkıp yeniden dirilmesi demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de kıyâmet anlamına gelen pek çok kelime bulunmaktadır. Hâkka (الْحَاقَّةُ)²¹⁶, Vâkı’a (الْوَاقِعَةُ)²¹⁷, Kâri’a (الْقَارِعَةُ)²¹⁸, Gâşiye (الْغَاشِيَةُ)²¹⁹, Yevmü’l-Kıyâme (يَوْمُ الْقِيَمَةِ)²²⁰, Sâ’atü (السَّاعَةُ)²²¹ gibi pek çok kullanım kıyâmet gününü ifade etmektedir.

Kıyâmetin ne zaman kopacağı, nasıl olacağı gaybî bir bilgidir. Kıyâmet gibi pek çok gaybî bilgi sadece Yüce Allah’ın bilmesini takdîr ettiği peygamberler tarafından bilinmektedir.²²² Bu sebeple Hz. Peygamberin bu meselelerle ilgili rivâyet ettiği her bilgi, Yüce Allah’ın insanlara bildirilmesini murâd ettiği bilgilerdir. Gerek hadislerde gerekse Kur’ân âyetlerinde, kıyâmetin yaklaştığı vakitte zûhûr edecek olaylar izâh edilerek kıyâmet ile ilgili bazı bilgiler insanlara aktarılmıştır.

Kıyâmet dört büyük melekten biri olan İsrâfil’in sûr’a (bir çeşit boru) üflemesi ile başlayacak olup, nakillerde büyük ve küçük alâmetlerin zûhûr etmesinden sonra kopacaktır. Duhân adı verilen bir dumanın ortaya çıkması, yerden çıkacak bir canlı olan Dabbetü’l-Arz’in çıkışı, Ye’cûc ve Me’cûc’un gelmesi gibi büyük alâmetler Kur’ân’ın bize beyân ettiği kıyâmet alâmetlerindendir. Dînî ilimlerde cehâletin artması, adam öldürme hadiselerinin ve fitnenin çoğalması, liyâkatsız kişilerin söz sahibi olması, selâmın zayıflaması, zinânın çoğalması hâdiseleri ise Hz. Peygamber’in hadislerinde rivâyet ettiği ve küçük alâmet olarak adlandırılan kıyâmet alâmetlerindendir.

Kıyâmetin kopması ile pek çok dehşetli hâdis e aniden vukû bulacaktır. Allah’ın vaadinin gerçekleştiği o gün de artık geri dönüş olmayacaktır ve kişinin amel defteri kapanıp ahiret hayatı başlayacaktır. Kur’ân-ı Kerîm’de kıyâmetin kopması ile ilgili rivâyetlerden bazıları şunlardır:

²¹⁵ Bekir Topaloğlu, “Kıyâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/516-522.

²¹⁶ el-Hâkka 69/1.

²¹⁷ Vâkıa 56/1.

²¹⁸ el-Kâria 101/1.

²¹⁹ el-Gâşiye 88/1.

²²⁰ el-Kıyâme 75/6.

²²¹ el-Kamer 54/1.

²²² bk. el-Cin 72/26-27.

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ ۚ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ ۖ وَعَدًا عَلَيْنَا ۚ إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾

“Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.”²²³

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾

“Sûr’a bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur. Gök de yarılmış ve artık o gün o da çökmeye yüz tutmuştur.”²²⁴

يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيًّا مَهِيلًا ﴿١٤﴾

“Yerin ve dağların sarsılacağı ve dağların akıp giden kum yığını olacağı günü (kıyameti) hatırla.”²²⁵

فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾ وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ ﴿٩﴾ وَإِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ ﴿١٠﴾ وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِيتَتْ ﴿١١﴾

“Yıldızların ışığı söndürüldüğünde, Gök yarıldığında, Dağlar sökülüp savrulduğunda, Peygamberlere toplantı vakti bildirildiğinde (artık kıyâmet kopmuştur).”²²⁶

İsrâfîl (as)’ın sûr’a üflemesi ile ve kıyâmetin başlaması ile meydana gelecek olaylar ile ilgili bazı âyetleri aktardık. Şimdi Câsiye sûresinde aynı zamanda sûreye ismini veren âyeti de ihtivâ eden, kıyâmet ile ilgili rivâyetleri değerlendireceğiz.

قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُحْسِرُ الْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾

وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِعَةٍ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا ۖ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾

“De ki: “Allah sizi yaşattıyor. Sonra sizi öldürecek, sonra da kendisinde şüphe olmayan Kıyamet gününde sizi bir araya getirecek, ama insanların çoğu bilmezler.” (26) Göklerin

²²³ el-Enbiyâ 21/104.

²²⁴ el-Hâkka 69/13-16.

²²⁵ el-Müzemmil 73/14.

²²⁶ el-Mürselât 77/11.

ve yerin hükümrânlığı Allah'ındır. Kıyamet kopacağı gün, işte o gün batıla sapanlar hüsrana uğrayacaklardır. (27) O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir:) “Bugün (yalnızca) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir.” (28)”²²⁷

Yüce Allah Câsiye sûresi yirmi altıncı âyette kıyâmetin kopacağını beyân etmiştir. قُلِ اللَّهُ “De ki: Allah sizi yaşıyor. Sonra sizi öldürecek.” meâlindeki bu âyette insanı hayatta tutanın ve sonra canını alanın ancak Allah olduğu müşriklere hatırlatılmaktadır. Sâbûnî âyette geçen ifadenin izâhını şu şekilde yapmaktadır: “Ey Muhammed! Onlara de ki: Siz bir nutfe iken, sizi baştan yaratan Allah'tır. Ecelleriniz geldiği zaman sizi öldürecek olan da O'dur. Yoksa iddia ettiğiniz gibi, siz zamanın hükmüyle yaşatılıp öldürülecek değilsiniz.”²²⁸

Yirmi altıncı âyetin son kısmında وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ “Ama insanların çoğu bilmezler.” buyrulmaktadır. Burada ifade edilmek istenen şey her şeyi yaratan, sonra da öldürenin ve kıyâmet günü bir araya toplayanın Allah olduğunu bilmemek değildir. Âyette ifade edilmek istenen, müşriklerin bu açık beyânı bilmezlikten gelerek inkârcı bir biçimde yaşamalarıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi müşrikler tek ve mutlak yaratıcının Allah olduğunu bilmekte ancak dünyevî menfaatleri ağır bastığı için kibre düşerek bu gerçeği inkâr etmektedirler. Onlar düşünmeye dayanmaksızın, meselenin hakikatini bilmeyi hedeflemeyen asi tavırlarıyla nâzil olan âyetleri ve gerçekleri alaya alıp inkâr etme yönüne gitmişlerdir.

Seyyid Kutûb bu âyeti açıklarken bir önceki وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتُّوَابَاتِنَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ “Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, “Doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin” demekten başka bir delil ileri süremiyorlar.” âyeti ile ilişkilendirmekte ve atalarının geri dönmesi ile bekledikleri mucizenin aslında Yüce Allah'ın dirilttikten sonra öldürmesi, sonra da kıyâmet günü bir araya toplaması olduğunu ifade etmektedir.²²⁹

²²⁷ el-Câsiye 45/26-28.

²²⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/187.

²²⁹ Seyyid Kutub, *Fizilâli 'il-Kur'ân*, 13/288.

Allah Teâla'nın bu âyetten murâd ettiği şey, kişi için bir imtihân âlemi olarak düzenlenen dünya hayatının bir gün başladığı gibi son bulacağı ve ebedî hayatın kendisiyle başlayacağı kıyâmetin elbet vukû bulacağıdır. Öte yandan imâna dâir pek çok konuda inkârda bulunan müşriklerin ahiret konusundaki mantık dışı önermeleri eleştirilmiş, atalarının geri getirilmesi yönündeki isteklerinin imkansızlığı belirtilmiştir.

Sûrenin yirmi yedinci âyetinde göklerin ve yerin sahibinin Allah olduğu **وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ** ifadesi ile beyân buyrulmuştur. Ezelî ve ebedî olan Allah bütün kâinâtın sahibi ve hükümranıdır. Yerdeki ve gökteki bütün mahlûkâtın, bir anda meydana gelecek kıyâmetin, dirilişin, azap ve rahmetin yaratıcısı Allah'tır.

Yirmi yedinci âyette geçen **وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ** ifadesi kıyamet kopacağı gün manasına gelir. Âyette geçen **السَّاعَةُ** 'sâat' kelimesi ile beyân edilen kıyamettir. Sâat zaman dilimini ya da bir ânı ifade eden bir kelimedir. Kıyâmetin sâat olarak nitelendirilmesi, onun bir anda, hızla ve yakın bir zamanda meydana geleceğinden dolayıdır. Sâat kelimesi Kehf sûresi **لَا رَيْبَ فِيهَا السَّاعَةَ** şeklinde geçmekte olup "*Allah'ın vaadinin hak olduğunu ve kıyametin şüphe götürmez olduğunu (bilsinler)*"²³⁰ manasını içermektedir. Bir diğer kullanımı En'âm sûresinde **إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ** şeklinde olup "*Nihayet kendilerine kıyamet vakti geldiğinde*"²³¹ anlamına gelir. Sonuç olarak kıyâmet kelimesi bu âyette 'sâat' olarak ifade edilmiş olup **يَوْمَئِذٍ يَخْسِرُ الْمُبْطِلُونَ** ifadesiyle o gün bâtıla sapanların hüsrân olacağı ifade edilmiştir.

Kâfirlerin o dehşetli günde hüsrâna uğramasının ardından yirmi sekizinci âyette o gün Allah'ın huzuruna çıkanların tasvîri yapılmıştır. **وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً** ifadesi muhataba o gün her ümmetin, her kişinin korkudan diz üstü durduğunu ifade eder. Diz üstü çökmek kişinin içinde bulunduğu durumun acziyetini belirtir. İster mü'min olsun ister kâfir, herkes dünya hayatında yapıp ettiklerinin karşılığını alacağını bilir ve bu karşılığın sonucunu korku ve dehşet içinde bekler. Âyette geçen **أُمَّة** kelimesi belirli bir din, dil, fikir

²³⁰ el-Kehf 18/21.

²³¹ el-En'âm 6/31.

gibi unsurların bir araya getirdiği insan topluluğu demektir. Dar manada ise bir peygambere tâbî olup onun yolunu takip eden inananlar topluluğudur. Her iki manada da var olan tüm insan topluluklarının o gün geldiğinde diz üstü çökecekleri ve dünyada yapıp ettiklerinin karşılığını alacakları belirtilir.

İbn Kesîr tefsirinde bu âyeti şöyle izah etmektedir: “Bu durum, cehennem getirildiği zaman olur. Cehennem öyle bir ses çıkarır ki dizi üzerine çökmeyen kimse kalmaz.”²³²

Nitekim Furkân sûresi on ikinci âyette Yüce Allah اِذَا رَأَوْهُمْ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيْطًا وَزَفِيرًا buyurarak inkârcıların uzak bir yerden cehennem ateşini görmesiyle homurdanmasını ve uğultusunu işittiklerini ifade eder. Bu dehşet verici, inkârcıların cezalandırılıp, inananların mükafatlandırılacağı günde bütün ümmetler korku içinde karşılıklarını görmeyi bekler.

b. Amel Defteri ve Hesap

Amel defteri insanların dünya hayatında iken hayır veya şer olarak yaptıkları bütün fiillerin yazıldığı keyfiyetini ancak Allah’ın bildiği kitaptır. En ufak bir amelin dahî atlanmayıp, eksiksiz bir biçimde yazılan ilâhî bir kitaptır. Kur’ân-ı Kerîm’de amel defteri ‘kitâb’ ve ‘suhûf’ kelimeleri ile ifade edilir. Kıyâmet günü geldiğinde ise açılarak herkesin önüne geleceği, kişinin dünyadayken yapıp ettiklerini okuyacağı bir kitaptır. Bu durum İsrâ sûresi on üç ve on dördüncü âyetlerinde وَكُلُّ إِنْسَانٍ لِّزَمَانِهِ طَائِرُهُ

فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ اِقْرَأْ كِتَابَكَ ۖ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

﴿١٤﴾ şeklinde geçmekte olup “Her insanın sorumluluğunu omzuna yükledik. Kıyamet

gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!” manası ile amel defteri açıkça ifade edilmiştir. Zuhrûf sûresi sekseninci âyette geçen أَمْ يَحْسُبُونَ أَنَّا لَا

نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ ۚ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ

melekler tarafından amel defterine yazıldığı beyân edilmektedir. Amel defteri sağ tarafından verilenler büyük bir mutluluk ile ebedî saâdete nâil olurken, sol tarafından

²³² İbn Kesîr, *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*, 2/492.

ve arkasından verilenler ebedî bir hüsrâna düşeceklerdir. Bu durum Hâkka ve İnşikâk sûrelerinde şöyle anlatılmaktadır:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَبُ كِتَابِيَّةً ﴿١٩﴾ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةً ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٢١﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾

“Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki: Alın kitabımı okuyun. (19) Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten bekliyordum. (20) Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir. (21) Meyveleri kolayca devşirilebilir yüce bir cennettir. (22-23) Onlara “Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık olarak âfiyetle yiyin için” denir. (24)”²³³

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا ﴿١١﴾ وَيَصْلَى سَعِيرًا ﴿١٢﴾

“Kime de kitabı arkasından verilirse (10) Eyyâh diye bağırarak. (11) Ve alevli ateşe girecektir. (12)”²³⁴

Amel defterlerinin açılmasının ardından hesap başlayacaktır. Peygamberler de dahil olmak üzere bütün insanlar hesaba çekilecek, hayatı boyunca yapıp ettiklerinin karşılığında ebedî hayatının istikâmeti belirlenecektir. Kul hesaba çekilirken hiçbir detay atlanmaz, kişinin dünyadayken yapıp ettiklerine pek çok şahit getirilir. Bu şahitlerin getirilmesinin amacı inkârcıların dünya hayatında olduğu gibi ahirette de inkâr etmelerinin önünü kesmek, açık bir beyân ile tüm gerçekliği ortaya dökmek içindir. Ahiretteki şahitlik ile alakalı âyetler şunlardır:

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾

حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾

²³³ el-Hâkka 69/19-24.

²³⁴ el-İnşikâk 84/10-12.

“O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir.”²³⁵

“O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder.”²³⁶

“Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder.”²³⁷

Amel defterleri ve hesap ile ilgili bilgileri işledikten sonra Câsiye sûresinde bu konu ile ilgili nâzil olan âyetleri tahlil edeceğiz.

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ۚ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾ وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

“Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp sâlih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar! (21) Allah, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak, herkese kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulm edilmez. (22)”²³⁸

وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَائِعَةٍ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا ۚ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ ۚ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾

“O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir:) “Bugün (yalnızca) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir.” (28) İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk. (29)”²³⁹

²³⁵ Nûr 24/24.

²³⁶ Yâsîn 36/65.

²³⁷ Fussilet 41/20.

²³⁸ el-Câsiye 45/21,22.

²³⁹ el-Câsiye 45/28,29.

Câsiye sûresi yirmi birinci âyette kötü işler yapan ve sâlih amel işleyen kimselerin hem dünyada hem de ahiret hesabında bir tutulmayacağı beyân edilir. Âyet soru ifadesi formunda gelmiş olup inkâr manası ifade etmektedir. Yani çok günah işlemiş olan kâfirler, iyi iş yapan mü'minler ile kendilerinin bir mi tutulacağını sanıyorlar?! سَوَاءٌ هُمْ أَحْيَا أَمْ مَمَاتٌ hayatta ve ölümdede eşit tutacağımızı mı sanıyorlar?! Bu durum ne dünyada ne de ahirette mümkün değildir.

Âyette geçen سَوَاءٌ هُمْ أَحْيَا أَمْ مَمَاتٌ ifadesindeki zamirler kâfirlere dönmektedir ve onların hayatları da ölümleri de mü'minlerden farklı olacaktı. Yaşadıkları hayat kötü bir hayattır, ölümleri ve sonrasında hesapları da dünyadaki yaşantıları ölçüsünde kötü olacaktır. Ancak نَجْعَلُهُمْ أَحْيَا أَمْ مَمَاتٌ ifadelerinin نَجْعَلُهُمْ ifadesindeki zamirden bedel olması da mümkündür. Yani ifade hem mü'min hem de kâfir için kullanılmakta olup 'onların hayat ve ölümleri, imân edenlerin hayat ve ölümleri ile bir olacak mı sandılar' şeklinde anlaşılabilir.

Dünyadayken iyi fiillerde bulunan, takvâ ve itaat üzere yaşayan mü'minler ile isyân, kibir ve inkâr üzere yaşayan kâfirler birbirinden yapı olarak farklı iki grubu temsil etmektedir. Bu iki grubun ne dünyada ne de ahirette aynı muameleye muhatap olmaları aklen de şer'ân da mümkün değildir. Çünkü mü'minler ahirette mü'min olarak haşrolurken, kâfirler kâfir olarak haşrolur.

Söz konusu âyet ile ilgili Fahrettin er-Râzi şu ifadeleri kullanır: “(م) kelimesi başka bir şeye atfedilmesi durumunda istifhâm için konulan bir kelimedir. Bu atfedilen şeyin mezkûr ya da muzmir olması fark etmez. Buna göre âyetin takdîri şu şekildedir: Müşrikler bunu biliyorlar mı yoksa muttakileri dost edindiğimiz gibi kendilerini de dost edineceğimizi mi sanıyorlar?”²⁴⁰

Kelbî bu âyette (اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ) kötülük işleyenlerden kastın Rabia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe ile Velid b. Utbe olduğu, (أَمُّوْا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) imân edenler ile ise Ali, Hamza ve

²⁴⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/261.

Ubeyde b. Haris'i olduğunu belirtmiştir. Bu kimseler sözü geçen müşriklere karşı Bedir günü savaşıma çıkmış ve onları öldürmüşlerdir.²⁴¹

Mesrûk âyet ile alakalı şunu rivâyet eder: “Mekkelilerden bir adam şöyle dedi: Burası Temim ed-Darî'nin durduğu bir yerdir. Ben onu bir gece ya da sabaha yakın bir vakitte Allah'ın kitabından bir âyeti okuyup, rûkûya ve secdeye varıp ağladığımı gördüm. O âyet [ۛ]أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ۚ

âyetinin tamamıdır.”²⁴²

c. Ceza ve Mükâfat

Her insan dünyada yaptığı iyi veya kötü davranışın karşılığını ahirette bulacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde geçen 'ecir', 'ikab' ve 'ceza' kelimeleri amellerin karşılığı, mükâfat ya da cezalandırma olarak ifade edilmektedir. Bu cezalandırma ya da ödüllendirme kişinin fiillerinin tam karşılığı şeklinde olacaktır. Yani kişi dünyada zerre miktarı iyilik yapmışsa onun karşılığını görecektir, zerre miktarı da kötülük yapmışsa onun cezasını çekecektir. Bu karşılık bulma durumu aklen de ulaşılabilecek bir sonuçtur. Çünkü yaratıcısına karşı itaatin ya da inkârın bir sonuca varması aklen zorunlu bir bilgidir. Kişi dünyadayken yapıp ettiklerinin karşılığını bir şekilde bulmayı bekler. Bu da ancak ahirette mümkün olmaktadır. Kişinin dünyadayken yaptığı iyi fiiller ahirette ebedî kalacağı cennet olarak karşısına çıkmaktadır. İşlediği kötü fiiller ise azap dolu bir cehennem ile sonuçlanmaktadır. Bu sonuç ancak ve ancak kişinin kendi fiili ile olur. Ehl-i sünnet âlimleri cehennemi hak edişin kişinin kendi fiilleri ile olduğunu kabul ederken, cenneti hak edişin Allah'ın rahmeti ve lütfu ile olduğunu ifade ederler. Mu'tezile ise bu konuda kişinin yapıp ettiklerinin karşılığını vermenin Allah üzerine vâcib olduğunu ifade eder.

Mekke toplumuna inanç ve ahlâk oluşturmaya hedefleyen Câsiye sûresinde Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin acı dolu bir cehennem ile buluşacağı, imân edip sâlih amel işleyenlerin ise Allah'ın rahmetine yani cennete gireceği beyân edilmiştir. Söz konusu âyetler şunlardır:

²⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 19/156.

²⁴² Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 19/157.

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْتُلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَيُلْ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٧﴾
يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ
آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا
شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠﴾ هَٰذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ
رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزِ أَلِيمٍ ﴿١١﴾

“İşte bunlar, Allah’ın âyetleridir. Onları sana gerçek olarak okuyoruz. Artık Allah’tan ve O’nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar? (6) Her günahkâr yalancının vay hâline! (7) Kendisine Allah’ın âyetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele! (8) Âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır! (9) Arkalarında da cehennem vardır. Dünyada kazandıkları ve Allah’tan başka edindikleri dostlar onlara hiçbir fayda vermez. Onlar için elbette büyük bir azap vardır. (10) İşte bu (Kur’ân) bir hidayettir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenlere ise elem dolu çok kötü bir azap vardır. (11)”²⁴³

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٣٠﴾

“İnanıp sâlih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları rahmetine sokacaktır. İşte bu apaçık başarıdır. (30)”²⁴⁴

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسِيكُم مَّا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا وَمَأْوِيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ ﴿٣٤﴾

“Onlara şöyle denir: Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bugün biz de sizi unutuyoruz. Barınağınız ateştir. Yardımcılarınız da yoktur. (34)”²⁴⁵

²⁴³ el-Câsiye 45/6-11.

²⁴⁴ el-Câsiye 45/30.

²⁴⁵ el-Câsiye 45/34.

ذَلِكُمْ بِأَنَّكُمْ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوءًا وَعَزَّيْتُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾

“Bunun sebebi, Allah’ın âyetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır. Artık bugün ateşten çıkarılmazlar ve Allah’ın rızasını kazandıracak amelleri işleme istekleri kabul edilmez. (35)”²⁴⁶

Câsiye sûresinin altı ve on birinci âyetlerini daha önceki konularda tahlil etmiştik. Tekrar hatırlatmak gerekirse bu âyetlerde kibir ve alaycı tutumları sebebiyle Allah’ın âyetlerini inkâr edenlerin ahirette elîm bir azap ile azaplandırılacakları beyân edilmiştir.

Câsiye sûresinin otuzuncu âyeti mü’minler için müjde ifâde eden bir âyettir. Mü’minlerin bu müjdeye nâil olmaları sâlih amel işlemelerine bağlanmıştır. İmân edenler Yüce Allah’ın murâd ettiği biçimde yaşayan kimselerdir. Yüce Allah’ın murâd ettiği ise sağlam bir inanca sahip olup, iyi fiiller işlemektir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi imânın ispâtı ancak amel ile mümkündür.

Âyette geçen رَحْمَتِهِ kelimesi ile kastedilen cennettir. Cennet Allah’ın rahmetinin indiği yerdir.²⁴⁷

Mu‘tezile âyet ile ilgili şöyle der: “Bu âyette Allah’ın rahmetine girme işi, insanın imânla birlikte sâlih ameller işlemesine bağlanmıştır. İki şeyin toplamına bağlanılan bir husus, bu iki şeyden biri olmadığı zaman meydana gelmez. Yani kişinin imânı olup da sâlih ameli yoksa cennete girememesi gerekir.” Fahrettin er-Râzî Mu‘tezile’nin bu beyânına şöyle cevap verir: “Bir hükmün bir vasfa dayandırılması durumunda, o vasfın bulunmaması, o hükmün olmadığı anlamına gelmez.”²⁴⁸ Bizim burada sahip olacağımız görüş amelin imandan ayrı tutulmaması yönündedir. İmânın ispâtı olan sâlih amel olmadan Cennete girme düşüncesi tartışılan bir meseledir.

Bundan önceki âyetlerde kıyâmetin dehşetli hallerinden bahsedilmiştir. Bu dehşetli durum ifade edildikten sonra imân edip sâlih amel işleyen kimselerin bulacağı karşılık beyân edilmiştir. Bu durum Kur’ân’ın âyetleri arasındaki uygunluğun siyak ve sibâk ilişkisinin güzel bir örneğidir.

²⁴⁶ el-Câsiye 45/35.

²⁴⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/188.

²⁴⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/267.

Yüce Allah'ın kıyâmetin dehşetli hallerini anlattıktan sonra hızla mü'minlerin kurtuluşuna geçmesi bu konuya bir çabukluk havası vermesinden dolayıdır.²⁴⁹ Yani mü'min kişinin kıyâmet gününün dehşetli zamanındaki sıkıntısından kurtuluşunun bir anda ve en güzel şekilde olacağı ifade edilir. Daha sonra ise imân etmeyenlerin durumu uzun uzun tasvir edilmekte, sahip oldukları inkârın çirkinliği en dehşetli biçimde beyân edilmektedir.

Câsiye sûresinin otuz dördüncü âyetinde imân etmeyenlerin ahiretteki karşılığının dünya hayatında onların Allah'ı unuttukları gibi ahirette de onların unutulacağı şeklindedir. Dünya hayatında inkârcı kimselerin amel işlemeyi unuttukları gibi ahirette de onlar azap içinde unutulacaktır. وَمَأْوِيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّاصِرِينَ ifadesi inkârcı müşriklerin işledikleri kötü fiiller sebebiyle ahirette kalmayı tercih ettiği cehennemi ifade eder. Âyette beyân edilen unutulma iki şekilde olmaktadır. İlki Ahirete hazırlık anlamına gelen ibadet ve itaati unuttuğunuz gibi biz de sizi azap içinde unutuyoruz. İkincisi kıyâmet gününe aldırmadığınız hatta hakkında konuşmadığınız gibi biz de sizi aldırılmayan bir şey kabul ediyoruz.²⁵⁰ Bu âyette inkârcıların kendilerini içinde bulacakları durum onların dünya hayatındaki davranışlarına benzetilerek eşsiz bir tasvir yapmıştır.

Kişi dünyaya meyletti ve ahireti unuttuğunda ahiretteki yerini de hazırlamış olur. Böyle kimselerin cezaları ancak Cehennemdir. Söz konusu âyette kişiyi bekleyen üç türlü azap vardır. İlki unutulmak suretiyle Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmalarıdır. İkincisi yaptıklarının sonucu olarak Cehennemde kalmalarıdır. Üçüncüsü ise Cehenneme girdiklerinde hiçbir yardımcının bulunmamasıdır. Ve bu son söz ile inkârcıların kurtuluş kapısı adeta kapanmıştır.

İnkârcıların ahiretteki karşılıkları ile ilgili son âyet otuz beşinci âyettir. ذَلِكُمْ بِأَنكُم اتَّخَذْتُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا آلِهَةً مِّن دُونِ اللَّهِ فَتَقَدَّرَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ الْحَاقُّ وَالَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ şeklinde beyân edilen bu âyette, bir önceki âyette ifade edilen üç azabın sebebi üç suça bağlanmaktadır. Bunlardan ilki hak dini inkârda ısrarcı olmaları, Allah'ın âyetleri ile alay etmeleri ve ahirette yüz çevirip dünya hayatına dalmalarıdır.

²⁴⁹ Seyyid Kutub, *Fîzilâli 'il-Kur'ân*, 13/290.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, 14/268.

İşlediğimiz bu âyetler ile ilgili şu sonuçları çıkarmaktadır: Allah'ın rızasına uygun biçimde sâlih amel işleyip günahattan sakınan mü'minlerin yeri Allah'ın rahmeti olan cennettir. Allah'a ortak koşma günahı işleyip, O'nun emirlerinden yüz çeviren müşriklerin cezası cehennemdir. İnkârcılar Kur'ân âyetlerine kulak vermedikleri için cezalandırılacaktır. İnkâr eden kimseler kendilerine hiçbir yardımın ulaşmayacağı biçimde ebedî cehennemde kalacaktır.

Seyyid Kutub inkârcıların içinde bulunduğu durumu “*Ve biz sanki bu kelimelerin söylenişi ile birlikte kapanan cehennem kapılarının gıcirtısını duyuyor ve seziyoruz. Sahne bitmiş ve en ufak bir değişme olmamıştır.*”²⁵¹ şeklinde tasvir etmiştir.

Câsiye sûresi âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, göklerde ve yerdeki ululuğun O'na ait olmasının beyânı ile son bulmaktadır. Yüce Allah Câsiye sûresinin otuz altı ve otuz yedinci âyetinde فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوٰتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ﴿٣٦﴾ وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوٰتِ yedinci âyetinde “Göklerin rabbi, yerin rabbi, bütün âlemlerin rabbi olan Allah'a, yalnız O'na hamdolsun! Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir. O sonsuz güç, sınırsız hikmet sahibidir.” buyurarak azâmet, kudret, saltanat ve izzetine dâir tüm alâmetlerinin yeryüzü ve gökyüzü arasında insanın müşahedesine sunulduğunu beyân etmiştir. Bir mü'min tüm bu işaretlere bakarak Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine şahadet eder, bunun da karşılığı ve gerekliliği olarak Allah'a hamd eder. Hamd insanın yaratıcısı ile iletişime geçme şeklidir. Kur'ân-ı Kerîm'in mushaftaki ilk sûre Fatiha ile başlayıp hemen her sûrede üzerinde durduğu en önemli kavramlardan biri hamd kavramıdır. Zemmin zıttıdır ve Yüce Allah'ın her durum ve şartta övülmesi, yüceliğinin medh edilmesidir. Zirâ övülmeye en layık varlık Allah'tır. Hamd sadece Allah'a mahsustur. Yüce Allah sûrenin son âyetine رَبِّ السَّمٰوٰتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ifadesiyle peş peşe üç defa Rab kavramını zikretmek suretiyle bu hamd'in ancak yerin, göğün ve âlemlerin sahibi Allah olduğunu vurgulamıştır. Âyette geçen الْكِبْرِيَاءُ büyüklük, ululuk manasına gelir ve bu tabirin içeriğinin ancak Allah'ta olabileceğini beyan etmektedir. Çünkü insan fıtratı gereği bir varlıktır. Kibir, enâniyet, bencillik, büyükleme gibi sıfatlar

²⁵¹ Seyyid Kutub, *Fizilâli'il-Kur'ân*, 13/291.

insan için kötü bir ahlâkî özellik sayılmaktadır. Çünkü insan tüm bu sıfatlardan noksanıdır. Allah ise Yüce olandır. Dolayısıyla hamd, medh, şükür ve tesbîh ancak Allah'adır.

a. Ahiret ile İlgili Âyetlerdeki Kırâat Farklılıkları

(1) On Birinci Âyet

هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رَجْزِ أَلِيمٍ

“İşte bu (Kur’ân) bir hidayettir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenlere ise elem dolu çok kötü bir azap vardır.”

Âyette geçen عَذَابٌ مِنْ رَجْزِ أَلِيمٍ ifadesini İbn Kesîr, İbn Muhaysin, Y’akûb ve Hafs عَذَابٌ أَلِيمٍ şeklinde okumuşlardır.²⁵² Bu durumda أَلِيمٍ kelimesi ref’ olacak biçimde okumuşlardır. عَذَابٌ أَلِيمٍ kelimesinin sıfatı olmakta ve ‘elîm verici bir azap, şiddetli azap’ şeklinde mana verilmektedir. Diğer kırâat imamı Ebu’l-Âliyyî Ebu’l-Âliyyî عَذَابٌ مِنْ رَجْزِ أَلِيمٍ şeklinde kesra ile okumuşlardır. Bu durumda ise أَلِيمٍ kelimesi عَذَابٌ kelimesinin sıfatı olmaktadır. İki okuyuş biçiminde de birbirine yakın anlamlar ortaya çıkmaktadır.

Âyette geçen مِنْ رَجْزِ ifadesindeki مِنْ edatı ise ‘min-i beyâniyye/min-i tebyîn’ cinsinden olup azâbın türünü, şeklini beyân etmek için kullanılmaktadır.

(2) Yirmi Birinci Âyet

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

“Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp sâlih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!”

²⁵² Şihâbüddîn Ah.med b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfî Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erba'ate* Aşer (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 2/466; Hamid b. Abdilfettah el-Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân* (Ankara: Hilal Yayınları, ts.), 125.

Âyette geçen مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ifadesini kırâat imamlarından Kisâi, Hamza, Halef ve Âsım'ın râvisi Hafs, مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ şeklinde nasb ile okumuşlardır.²⁵³ Kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Câfer, Yâ'kûb ve Âsım'ın diğer râvisi Ebû Bekr Şu'be مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ şeklinde ref' ile okumuşlardır.²⁵⁴ Söz konusu ifade nasb ile okunduğunda âyette geçen مَاتَ ve مَحْيَى kelimeleri نَجَعَلَهُمْ ifadesindeki هم zamirinden bedel olmaktadır. Tefsir alimlerinden Zemahşeri ise Keşşaf isimli eserinde bu ifadeyi şöyle tahlil etmiştir: “سَوَاءٌ şeklinde mansûb okuyan, kelimeyi musteviyyen (eşit olarak) anlamında kabul ediyor demektir. مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ kelimeleri fâ'il olmaları hasebiyle merfu olur ve bu durumda bir cümle değil müfred kelimeler söz konusu olur. Memâtehum şeklinde mansûb okuyan, iki kelimeyi de zarf kabul ediyor demektir.”²⁵⁵ İfade nasb olarak okunduğunda âyetin manası “Yoksa o kötülükleri işleyenler, yaşamlarında ve ölümlerinde kendilerini iman edip sâlih amel işleyenler ile bir tutacağımızı mı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar!” şeklinde olmaktadır. Âyette geçen سَوَاءٌ kelimesi ref' üzere okunduğunda ise bu ifade haber kabul edilmektedir. Bu şekilde olduğunda âyetin manası “Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp sâlih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!” şeklinde olmaktadır. Her iki okuyuşta da imân edip sâlih amel işleyenler ile inkârcı kimselerin eşit tutulmayacağı ifade edilmektedir. Ancak bu anlamın ifade edilme biçimi, âyetteki kırâat farklılığının etkisi ile farklı şekillerde olmuştur. Nasb ile okunduğunda ‘kâfirler bu dünyada nasıl yaşarlarsa yaşasınlar, ahirette azâba uğrayacaklar’ anlamına gelirken ref' ile okunduğunda ‘onlar yaşarken de ölürken de aynadırlar, inkâr üzere yaşar inkâr üzere ölürler’ anlamı verilmektedir.

(3) Yirmi Sekizinci Âyet

وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةٍ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

²⁵³ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *en- Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, ts.), 1/278.

²⁵⁴ Bennâ, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer*, 2/467.

²⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 5/486.

“O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir) Bugün (yalnızca) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir.”

Sûreye ismini veren bu âyet-i kerîmede geçen كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰى اِلٰى كِتَابِهَا ifadesindeki كُلُّ kelimesini İmam Ya’kûb el-Hadramî dışındaki bütün imamlar merfû’ şekilde okumuşlardır.²⁵⁶ İmam Ya’kûb ise كُلُّ şeklinde mansûb olarak okumuştur.²⁵⁷ Merfû’ şeklinde okunduğunda كُلُّ kelimesi mübtedâ, اِلٰى كِتَابِهَا ifadesi de haber olmaktadır.

Bu durumda âyetin manası “Her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır.” şeklindedir. İmam Ya’kûb’un kırâatinde ise, كُلُّ ifadesi öncesinde gelen aynı

kelimeden bedeldir ve اِلٰى كِتَابِهَا ifadesi sıfat veya ikinci mefûl kabul edilmektedir.²⁵⁸

Bu durumda âyetin manası “Kendi defterinin başına çağırılan her topluluğu, diz çökmüş şekilde görürsün.” şeklindedir. Söz konusu iki okuyuşun âyetin tefsirine doğrudan etki ettiği görülmektedir. Merfû’ şekilde okuyuşta diz çökme eylemi ile kitabın başına çağırılma eylemi arasında bir bağlantı bulunmamaktadır. Sanki birbirinden bağımsız iki cümle gibi anlaşılmaktadır. Ancak mansûb şekildeki okuyuşta diz çökme eyleminin sebebinin, her ümmetin kendi kitabına (amel defterinin başına) çağırılmak olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁹

(4) Otuz Beşinci Âyet

ذٰلِكُمْ بِاَنَّكُمْ اَتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَّغَرَّكُمْ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُوْنَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُوْنَ

“Bunun sebebi, Allah’ın âyetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır. Artık bugün ateşten çıkarılmazlar ve Allah’ın rızasını kazandıracak amelleri işleme istekleri kabul edilmez.”

²⁵⁶ Molla Mehmed Emin Efendi, *Umdetü’l-hallân fî izâhi zübdeti’l-irfân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts.), 516.

²⁵⁷ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbüri, *el-Mebsût fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, thk. Sebi’ Hamza Hâkimî (Dimaşk: Matbûâtı Mecmau’l-Lügati’l-Arabiyye, 1401/1980), 404; Pâluvi, *Zübdetü’l- İrfân*, 125.

²⁵⁸ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Tûrâsi’l-Arâbi, 1418/1997), 5/109.

²⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, 19/170.

Âyette geçen لَا يُخْرَجُونَ (çıkarılmazlar) ifadesini İmam Âsım dışındaki Kûfe imamları Hamza ve Kisâi “ye” harfini mansûb, “râ” harfini de merfu olacak biçimde لَا يُخْرَجُونَ (çıkmazlar) şeklinde okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise لَا يُخْرَجُونَ şeklinde meçhûl sîga ile okumuşlardır.²⁶⁰ Her iki okuyuşta da Cehennem ehlinin oradan çıkamayacağı ifade edilmektedir. Ancak âyetin لَا يُخْرَجُونَ şeklinde meçhûl olarak gelmesi, bu işin Cehennem ehlinin kendi tercihi ile değil zorunlu bir biçimde olacağına bir işaret etmektedir. Çünkü لَا يُخْرَجُونَ ifadesi bu fiilin sanki kişinin iradesi ile olduğu yönünde bir izlenim uyandırmaktadır. Fiilin muzârî sîga ile kullanılmasına Yüce Allah’ın كَلَّمَا أَرَادُوا (Kâlmâ Arâdu) “Oradan her çıkmak istediklerinde, oraya döndürülürler.”²⁶¹ âyeti; meçhûl sîga ile kullanılmasına da رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ “Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, iyi işler yapalım.”²⁶² âyeti sebep olarak gösterilmiştir.²⁶³

²⁶⁰ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa‘lebî en-Nîsâbûrî, *el-Keşf ve’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2004), 5/448.

²⁶¹ es-Secde 32/20.

²⁶² Fâtır 35/37.

²⁶³ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi’l-Kur’an*, 19/173.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu Arap toplumu şirk kültürünün hâkim olduğu bir toplumdur. Bu kültür onların itikâdî yapılarını etkilediği gibi, toplumsal yaşantılarını da etkilemiş, kibir ve enâniyetleri ile âdeta zâlim bir topluluğa dönüşmüşlerdi. Yüce Allah her dönemde böyle toplumlara bireysel ve toplumsal bir yaşam tarzı inşa etmek için peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Kur'ân-ı Kerîm de peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e inmiş son kutsal kitaptır.

Kur'ân-ı Kerîm'in en temel amacı muhatapların doğru bir Allah inancına sahip olmalarına vesile olmaktır. Allah inancı kişiye acîz ve muhtaç olduğu hatırlatan, Yüce bir varlığın varlığını hissettirip her dâim kulluk bilinci ile yaşamayı teşvik eden bir inanç sistemidir. Bu inancı yok saymış Arap toplumuna unuttukları itikâdî hatırlatmak ve toplumsal düzenlerinin yeniden inşa edilmesini sağlamak için ahlâklî olmaya davet eden diğer sûreler gibi Câsiye sûresi de bu bilinci oluşturmayı hedeflemiştir.

Konulu tefsir bağlamında ele aldığımız Câsiye sûresi Kur'ân-ı Kerîm'de 45. sırada, Duhân sûresinden sonra Ahkâf sûresinden önce yer almaktadır. Mekke'de nâzil olan bu sûreyi Allah inancı, Ahlâk ve Ahiret konuları çerçevesinde ele aldık. Câsiye sûresini önceki ve sonraki sûreler ile birlikte ele almamız sûrenin siyak, sibâk ve muhtevâsını anlamamız noktasında bize yardımcı oldu. Sûrenin kendisinden önceki Duhân sûresi ile ilişkisini incelediğimizde, her iki sûrenin de Kur'ân'ın tenzili ile başladığını; Allah'ın varlığı ve birliği, İsrailoğullarına verilen üstünlük ve nimetler, kıyâmet günü ve hesap konularını ihtivâ ettiğini tespit ettik. Dolayısıyla peş peşe gelen iki sûrenin birbirinin tamamlayıcısı ve destekleyicisi olduğunun güzel bir örneğini incelemiş olduk. Daha sonra gelen Ahkâf sûresinin de Câsiye sûresi ile benzer konular işlediğini, Câsiye sûresinin bitiminin Ahkâf sûresinin başlangıcı ile uyum içinde olduğunu tespit ettik.

Câsiye sûresini Havâmîm sûreleri içerisinde incelediğimizde de sûreler arasında pek çok ortak nokta tespit ettik. Söz konusu sûrelerin tıpkı Câsiye sûresi gibi Mekkî olması hasebiyle, muhâtabı iknâ etmek, inkârcıların iddia ettiği gibi insanın Kur'ân'ın benzerini getirmek noktasında acziyetini ortaya koymak için hurûf-u mukattaa ile başladıklarını tespit ettik. Mekke toplumunun inanç ve toplumsal yaşam sisteminde

kökten bir değişim yapmak amacıyla Allah inancı, Ahlâk ve Ahiret gibi ortak konular ihtivâ ettiğini belirttik. Tüm havâmîm sûrelerinde ahiret hayatı başladığında inanan kimselerin Allah'ın rahmeti ile, inanmayan kimselerin ise ebedî cehennem ile muhatap olacağı mesajının verildiğini beyân ettik.

Câsiye sûresinde bulunan Allah'a imân, Allah'ın Azîz ve Hakîm olması, varlığının ve kudretinin delilleri, Kur'ân'ın indirilmesi, Kur'ân'ın rahmet ve rehber olması konularını Allah inancı ile ilgili konular bölümünde tefsir ettik. İmân edenlerin özellikleri bağlamında takvâ ve sâlih ameli, müşriklerin Kur'ân âyetleri karşısındaki kibir ve alaycı tutumunu, İsrailoğullarına verilen nimetler ve ayrılığa düşmelerini, Müslümanların kâfirlere karşı tutumunu ahlâk ile ilgili konular bölümünde tefsir ettik. Kıyamet, yeniden diriliş, amel defteri, hesap, cezâ ve mükâfat konularını ahiret ile ilgili konular bölümünde tahlil ettik. Tüm bunların yanı sıra sûrede geçen bazı özel kelimeleri tahlil etmek ve sûrenin sahip olduğu edebi sanatları açıklamak suretiyle sûrenin üslûbunun daha iyi anlaşılmasını sağladık.

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok kırâat farklılığı bulunmaktadır. Bu durum onun Allah kelamı olmasının, eşsiz bir nizâm ve üstün bir belâgat ile nazil olmasının en önemli delilidir. Bu kırâat farklılıkları Kur'ân-ı Kerîm'e çeşitlilik ve okuyuş zenginliği katmaktadır. Bu çeşitlilik içerisinde hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır. Aksine âyetlere anlam zenginliği ve hiçbir kitapta bulunmayan bir ayrıcalık katmaktadır. Ayrıca farklı kırâat vecihleri anlamı kapalı olan pek çok âyetin izâh edilmesine katkı sağlamıştır. Câsiye sûresinde on iki ferşî kırâat farklılığı tespit edilmiştir. Bu kırâat farklılıklarını tercih eden kırâat imamlarının isimleri zikredilmiş, tefsire etki eden kırâat farklılıklarının manaya etkisi ilgili bölümlerin sonunda izâh edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî târihi 'l- 'Arab qable 'l-İslâm*. 10 Cilt. Beyrut: y.y., 2. Basım, 1413/1993.
- Âsım Efendî, Ebu'l-Kemâl Ahmed. *el-Ukyânûsu 'l-Basît fî Tercemeti 'l-Kâmûsi 'l-Muhît*. ed. Mustafa Koç. 6 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Arap Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 35. Basım, 2020.
- Çağrı, Mustafa. "İstihza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/347-348. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çetin, Abdurrahman- Yavuz, Yunus Şevki. "Âyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Demirci, Muhsin. *Konulu Tefsîre Giriş*. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 39. Basım, 2016.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 59. Basım, 2017.
- Durmuş, İsmail. "İltifât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Mübâlağa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/424-426. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. "Tezat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/58-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.

- el-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşân*. thk. Muhammed Mu'taz Kerîmüddîn. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1431/2010.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. M. Fuat Abdulbâki-Muhibbüddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. İbrâhîm Zeybek- Âdil Mürşit. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbu's-Sinâateyn el-Kitâbe ve's-Şi'r*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm vd. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2. Basım, ts.
- el-Bennâ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî. *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erba'ate Aşer*. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed . *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-Arâbî, 1418/1997.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şahîh*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyan ve't-Tebyîn*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 7. Basım, 1418/1998.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâci'l-Luga ve Sihahi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Atar. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1410/1990.
- el-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

- el-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr.* thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- el-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr.* thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Esrârü'l-belâga.* nşr. H. Ritter. İstanbul: Nâşirin Mukaddimesi, 1373/1954.
- el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *et-Ta'rîfât.* thk. Muhammed Abdurrahmân. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1424/2003.
- el-Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ et-Türkî. *el-Medinetü'l Fâzıla.* çev. Nafiz Danışman. İstanbul: MEB Yayınları, 1990.
- el-Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-Ayn.* thk. Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-Muhît.* nşr. Muhammed Na'im. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim). *ed-Dürrü'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn.* thk. Ahmed Muhammed el-Harrat. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- el-Hicâzî, Muhammed Mahmud. *el-Vahdetü'l-Mevzuîyye fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm.* Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Hadisiyye, 1970.
- el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân.* Kâhire: Mektebetü'l-Encilü'l-Mısıriyye, 1390/1970.
- el-Kazvînî, Ebü'l- Meâlî Celâlüddin el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfî . *Telhîsü'l-Miftâh.* Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1322/1904.

- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- el-Mısrî, Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1364/1945.
- el-Pâluvi, Hamid b. Abdilfettah. *Zübdetü'l-İrfân*. Ankara: Hilal Yayınları, ts.
- el-Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1415/1995.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Nâsirüddîn Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 1419/1998.
- en-Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Mâtürîdî Kelâmı*. thk. Yusuf Arıkaner. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Eroğlu, Yakup. *Arap Belâğatında Kinâye ve İsti'âre*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-ğayb*. thk. Seyyid Ümrân. 16 Cilt. Kahire: Darü'l-Hadîs, 1433/2012.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtârü's-Sıhah*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1989.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî. *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*. thk. Seyyid Kesrevî Hasan. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2004.
- es-Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr el-Buhârî. *Mâtüridiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 10. Basım, 2012.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsir*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 4. Basım, 1402/1981.

- es-Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâhirü'l-ḥisân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ali Muavvid Âdil Abdülmevcûd. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-ulûm*. nşr. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1407/1987.
- es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Dürü'l-mensur fî't-tefsir bi'l-mesur*. nşr. Muhammed Emin Demec. 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1314/1896.
- es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*. thk. Fuâd Ali Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Ahmed Fehmi Muhammed. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1413/1992.
- et-Tabbâh, Ahmed Emîn b. İbrâhîm. *Ḍuḥa'l-İslâm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 30 Cilt. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebi, 1388/1968.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Muḥtaşarü'l-me'ânî*. thk. Hind Mahmûd Hasan. 2 Cilt. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 1431/2010.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Câmiu't -Tirmizî*. thk. Muhammed bin Salih er-Râcihi. Riyad: Beytü'l-Efkaru'l-Devliyye, ts.
- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcu'lArûs min Cevâhiri'l-Kâmus*. thk. Abdu's- Settâr Ahmed Ferrâc. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü Hükümeti'l-Kuveyt, 1385/1965.

- ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî. *el-Keşşâf an' Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhu't-Te'vîl*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1998.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısri el-Minhâcî eş-Şâfiî. *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*. thk. Ebû'l-Fadl Dimyati. Kahire: Darü'l-Hadis, 1427/2006.
- ez-Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû'l-Münîr*. 30 Cilt. Dımeşk: Darü'l-Fikir'l-Muâsir, 1418/1997.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvez Ahmed Zemerli. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1415/1995.
- Gezgin, Ali Galip, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb ile Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfilîği'nin Kur'ân'ın Metin İçi Bağlamı Açısından Önemi” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30/1 (2018), 01-47. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/511929>
- Güven, Şahin. *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*. İstanbul: Şura Yayınları, 2001.
- Işık, Emin. “Câsiye Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/161-162. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnusî. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: Dâru't-Tûnusiyeti li'n-Neşr, 1404/1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdü's-Selam Abdü's-Şâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî. *İ'râbü'l-kırâati's-seb'î ve 'ilelühâ*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1413/1992.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. thk. Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Kitâbü's-Siyeru ve'l-Megâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretu İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah. Fas: Matbaatü Muhammed el-Hâmis, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*. thk. Muhammed Kerim Râcih. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Mârif, 7. Basım, 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Mektebetü'l-İlmiyye, 1393/1973.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 18 Cilt. Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabî, 3. Basım, 1419/1999.
- İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn en-Nîsâbü'rî. *el-Mebsût fî'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Sebi' Hamza Hâkimî. Dimaşk: Matbûâti Mecmau'l-Lügati'l-Arabiyye, 3. Basım, 1401/1980.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Meârif bi Mısır, 2. Basım, 1392/1972.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 4. Basım. 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.

- İbnü'l-Kabâkîbî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Halîl b. Ebî Bekr el-Halebî. *İzahü'r-Rumuz ve Miftahü'l Künuz fi'l-Kıraati'l-Erbâa Aşere*. thk. Ahmed Halid Şükri. Umman: Dâru Ammar, 1424/2003.
- İsmâîl Hakkı Bursevî. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdullatif Hasen Abdurrahman. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439/2018.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kutub, Seyyid. *Fîzilâli'il-Kur'ân*, çev. M. Emin Saraç vd. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.
- Ma'sarâvî, Şeyh Ahmet İsa. *Mushafu't-Tecvîd ve bi Hâmişehi'l-Kitâbi'l-Kirâati'l-Aşer*. Dimaşk: Darü'l-Mârife, 1430/2009.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne an meâni'l-kirâât*. thk. Abdülfettâh İsmâîl Şelebi. Mısır: Dâru Nahdatu Mısır, 1379/1960.
- Molla Mehmed Emin Efendi. *Umdetü'l-hallân fî izâhi zübdeti'l-irfân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts.
- Mukatıl b. Süleyman, Ebu'l-Hasen b. Beşir el-Ezdi el-Belhi. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmut Şahate. Beyrut: Dâru İhya-i Tûrâsi'l-Arabiyye, 1423/2002.
- Müslim, Mustafa. *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım*. çev. Salih Özer. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Sarikaya, Meliha Yıldiran. “Teşbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/557-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Topaloğlu, Bekir. “Kıyâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/516-522. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. sad. İsmail Karaçam- Emin Işık. 10 Cilt. İstanbul: Azîm Yayınları, ts.

Yılmaz, Mehmet Faik. “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/568-570. Ankara: TD V Yayınları, 2020.

